

KEVADISED PÜHAD

M. J. EISEN

MIT EINEM REFERAT :
FRÜHLINGSFESTE

TARTU 1932

K. Mattieseni trükikoda o./ü., Tartus 1932.

Pühad.

Aasta-aegade järele arvestades on meil kolmed kiriklikud suured pühad: talvised, kevadised ja suvised; sügisesed kiriklikud pühad puuduvad. Talviseid pühi moodustavad jõulud, nimelt aeg jõulust kolmekuningapäevani, umbes paarinädalalised pühad, kevadisi pühi — suur nädal ja lihavõtte, ka umbes paarinädalalised, sest veneusulised pühitsevad kogu nädala lihavõttepühi. Kolmandad suured kiriklikud pühad on suvised pühad, nelipühad, mida rahvasuu teab vanasti neli päeva olevat pühitsetud, kuid meie ajal on nende pühitsemine 2—3 päevale lühendatud. Kõik suured pühad avaldavad kristlikkude kommete kõrval veel rohkesti paganusesse tagasiulatuvaid kombeid ja ebausku.

Muistsed paganuse pühad ei olnud nii kindlatele kuupäevadele määratud kui kristluse pühad. Paganuse pühi pühitseti enamasti ühenduses aastaja ettevõtetega, kevadisi karjahoingu ja külvi, sügisesi lõikusega. Kristlik kirik määras pühade pühitsemiseks kindlad kuupäevad, välja arvatud paastuaeg, suur nädal, lihavõtte- ja nelipühad. Kristlik kirik ei sallinud paganlikke pühi, kuid sellegi pärast ei loobunud uued kristlased neist; nad püüdsid neid enam vähem kristlikkude pühadega ühendada, nende kombeid kristlikkude pühade külge köita. Sedaviisi leiame kristlikkude pühade kommete kõrval hulga paganusest põlvnevaid. Paganlikku rituaali kristlikkude kommetega ühendades juhtus sagedasti, et samu paganlikke kombeid pea ühe, pea teise kristliku püha külge köideti. Eriti selgub see suure nädala suhtes: mõni komme kordub urbepäeval, suurel neljapäeval, suurel reedel ja lihavõttepäeval, näiteks urvad, jume noorendamine j. n. e. Kordub samuti jõulu, kevadiste ja suviste pühade aegseid kombeid.

Rootsis väidetakse, et vanasti peeti kevadise pööripäeva paigu suurt ohvripüha. Nagu jõulus, nii arvati ka sel ajal kõik kurjad

vaimud ja nõiad liikvel ja suure jõuga varustatud olevat inimestele kahju tegemiseks. Kevadine ohvripüha oli puhastuse ja kaitsehanke püha, mil nõuti abi kurjade vaimude ja nõidade vastu; viimastena esinesid eriti vanamoorid, kes majade juurest luudi, leivalabidaid ja ahjuroope otsisid, et nende seljas suure neljapäeva öösi sõita loksberile või maksamerele (Hyltén-Cavallius, WW. 134, 155). Eestis maksab käsk: kõik niisugused esemed toodagu aegsasti õuest majasse varju alla, et nõiad ei saaks neid kätte (E XV, 14). Võimalik, et meilgi muiste kevadise pööripäeva paigu mingisugust ohvripidu peeti, kuid kindlamad andmed puuduvad selle kohta.

Kevadised pühad kuuluvad juba vanade iisraeli rahva pühade hulka; neid pühitseti paasapühade nime all enne Kristust. Paasapüha peeti iisraeli Egiptusest ärapääsemise mälestuseks. Esimene ristikogudus hakkas varsti Jeesuse ülestõusmist samal ajal pühitsema kui juudid oma paasapüha. Nikea kirikukogu 325. aastal määras ometi, kuuvahetusi arvesse võttes: Kristuse ülestõusmise püha pühitsetagu pühapäeval pärast pööripäeva esimest täiskuud, seega 22. märtsi ja 25. aprilli vahel, millisele ajale see pühapäev võib langeda. Nikea kirikukogu otsuse järele ajamääramise suhtes on ülestõusmispühi meie päevini peetud, ehk küll see pühade iga-aastane teisele kuupäevale langemine mõnesuguseid ebamugavusi aja määramises tekitab. Ammu on iga-aastast ülestõusmispühade määramist samale kuupäevale nõutud, kuid tänini on see nõue jäänud hüüdjä hääleks kõrves. Nüüd on uuesti Rahvasteliit küsimuse kaalutlusele võtnud ja mitmed märgid viitavad sinnapoole, et kauaoodatud lahendus võiks kätte jõuda ja me saame ülestõusmispühi samuti kindlaksmääratud päeval pühitseda kui jõulu pühitseme.

Urbepüha.

Palmid ja urvad.

Pühapäev nädal enne lihavõtet kannab meie kalendrites nime „palmipuudepüha“. Viiendal aastasajal pidasid kristlased tarvilikuks, samuti kui Kristuse ülestõusmispüha, ka ta viimast teekonda Jeruusalemma igal aastal pidulikult mälestada. Nad kogunesid selle päeva hommiku vara Õlimäele kokku ja läksid sealt, palmioksad käes, piiskopp ja preestrid kõige ees, rongis püha haua kirikusse. See komme leidis poolehoidu: Jeruusalemmast levis see komme igale poole kristlaste sekka. Põhja poole jõudes ei võidud palmipuude puuduse pärast sel puhul palmioksi tarvitada, kuid sellest puudusest saadi üle: võeti lihtsalt muu puu oks. Šveitsis, Tirolis ja mujal leidub kohti, kus kuusk, aga ka mõni muu puu peab palmi aset täitma. Kuuse alumisi oksid korjatakse, tüvi kooritakse kas täielikult või nii, et valged ja koorelised laiugud üksteise kõrvale tekivad. Siis ehitakse puu mõnesuguste chetega, näiteks paeltega, munadega, õuntega, ja viiakse kirikusse õnnistada. Preestri poolt õnnistatud puu kantakse koju, kus ta kas tuppä püsti pannakse või lauda uksele naelutatakse ja kus talt kaitset hädaohu ja õnnetuse vastu loodetakse (Fehrle, Deutsche Feste, 53).

Põhja pool Euroopas asendavad urvalised pajuoksad palme. Paju-urbade pärast kannab meil palmipuudepüha ka urbepäeva nime. Setumaal õnnistatakse pajuoksi kirikus ja loodetakse neilt niisama kaitset kui Saksamaal, kus vahel õnnistatud urbadest kolm süüakse, et ikka terveks jääda või ikka virk olla (Reinsberg-Düringsfeld, Das festliche Jahr, 123).

Palmipuude, urva-, urve-, urbepüha — Lutsimaal urge-, urgi-päiv — kuulutab suure või vaigse nädala algust. Urvad on nende pühade peatunnusmärgiks.

Oletan, et meil pajuokste kasutamist juba varemalt tunti, kui kristlus meid oma palmipuudepühadega tutvustas. Palmiokste asemele astunud pajuoksad ei oleks kunagi nii laialdaselt hulga taigu kaasa toonud, kui neid pajuokste, „hanedega pajude“ koju-toomisel leida. Urbade taiad ja imeväe-usk põlvnevad paganusest. Paganusest päritud hanedega pajude kultust, vähemalt urbade kojutoomist sulatati palmiokstega ühte ja nii jäid muistsed urbade taiad edasi kestma. Mul puuduvad kindlad andmed selle kohta, aga pean võimalikuks, et juba paavstiusu kirik urvad palmiokste asetäitjateks sanktsioneeris ja need meil mitte alles vene usu kirikuga palmiokste asetäitjate ausse ei ole pääsenud. Urvad esinevad urbepäeval elu liikuma paneva teljena.

Üldiselt on viisiks — vähemalt oli veel möödunud sajandil — urbepühäl tuua „hanedega“ pajuoksi, urbi ja nendega magajaid „urvitada“ või „urvida“, nagu mõnes kohas öeldakse (E 66 190). Niisugune „urvitamine“ peab hommikul hästi varakult sündima, sel ajal, kui suurem osa kodukondseid alles unes puhkab. Urvitajad, magajaid urbadega lööjad, on enamasti vanemad inimesed, tihti majajaisa, aga sagedasti ka mõni muu isik; lapsed ärkavad vaevalt enne päevatõusu unest üles ega tule seega palju küsimusesse, ehk küll laste lõbu oleks magajaid pajuokstega lüüa. Mõnel puhul seotakse magaja, enne kui teda hakatakse urbadega lööma, voodi külge nõõridega kinni, s. o. tõmmatakse nõõrid ta voodi üle, et ta kohe löömise algusel ei saaks voodist välja karata ja oleks täiesti lööja meelevalda all (E 73 549). Ülepea tehakse urbepäeval niisama kui kellegi nimepäeva puhul, mil nimepäeva pühitseja ka voodisse kinni seotakse. Viljandi pool nimetatakse poiste urvitamist neiude poolt „villvarese“ tegemiseks (E 76 699). Ansekülas urvitatakse kaseokstega. Niisugust urvitamist kutsutakse seal „hanede andmiseks“ (E 73 062).

Tavalisesti ei panda rõhku urbadega löömise arvule; lüüakse nii mitu korda kui võimalik või kuni magaja armu palub või lubab lööjale mune või midagi muud anda. Kuskil Lõuna-Eestis võetakse löökide arv hooolsalt arvesse: kes on saanud üle kolme löögi, ei ärka rahva arvates järgmise urbepühani ise kunagi üles, vaid ainult teiste pika äratamise peale. Ärkab keegi kahe hoobi löömise peale, ärkab ta edaspidi, kui teda ainult üks kord hüütakse. Ühe löömise järele ärkaja ärkab alati ilma teiste ära-

tamata (E 73 564). Abjas soovitatakse sel päeval ülepea varajast ülestdusmist, et läbi aasta virk olla (E 76 665).

Setumaal arvatakse, et keda peremees kõige enne peksab, sel tulla eriti õnnelik elu. Et peremees pailapsi kõige enne ei lööks, vahetatakse õösi magamiskohti. Kui voodi küllalt ruumikas, poeb mitu hinge ühte voodisse (E 73 683).

Pärnu ümbruses pandi hoolsalt tähele urbade tekkimist ja katsuti urbade viljasaaki ennustada. Pikergused lepaurvad olid leivaurvad = rukkisaagiurvad, ümmargused urvad näljaurvad; haavaurvad = odraurvad, kaseurvad = kaeraurvad, sarapuuurvad = nisu-urvad, paju-urvad = oa-urvad. Laanest otsiti nasipuu üles; leiti nasipuu õienupud hästi kobaras, loodeti head herne- saaki; leiti luuderohud kobaras, loodeti head naerisaaki (E 76 948).

Kõige suurema tähtsuse omandavad urvad Setumaal.

Setud korjavad urbepäeval väga agaralt urbi. Arvatakse: mida rohkem urbi, seda parem karjaõnn. Ühtlasi loodetakse rohke korjamisega rohkem Jumala meele pärast olla, sest Jumal olevat selleks urvad kasvatanud, et rahvas neid talle korjaks (E 72 839).

Kuskil Setumaal toodi urbi varahommikul tuppa, seoti punase niidiga kinni ja kinnitati akna ülemise ruudu paremale poole, kuhu nad jäid õhtuni. Pärast päikese loojaminekut kasteti urvad vahtramahla ja siis vette. Selle peale torgati urvad patta, kus neid keedeti. Keedetud urbadele loeti suure neljapäeva õösi sõnu peale ja visati suurel reedel oksad odrapõllule, nii et iga oks eri ilmakaart näitas. See taig edendas viljakasvu ega lasknud õitse- ajal kahjulikku tuult ega vihma tulla (E 73 766).

Mõned isikud toovad juba urbepäeva laupäeval urbi tuppa, kus igaüks majaline oma nimele oksa seinaprakku pistab (E 72 823). Teisal paneb igaüks urbi oma nimele pudelisse vette kasvama; kelle oma ei hakka kasvama, peab kas surema või majast lahkuma, kel aga hakkab, jääb majasse või saab suure õnne osaliseks (E 72 840).

Veneusulised viivad paberist lilledega varustatud pajuoksi palmiokstena kirikusse kaasa, kus pajud nagu palmideks õnnis-

tatakse. Kirikust tuuakse urvad koju ja pannakse sagedasti pühakupildi juurde. Lõuna-Eestis põletatakse kirikust koju tulles urvad kohe tuhaks ja riputatakse tuhka eluruumidesse. See tuhk peab elamust kurja niisama eemale peletama kui ristid ukstel jõulu ajal (E 73 630, 73 659). Setumaal viiakse õnnistatud urbi rukki-orase-põllule, et suvel pikk rukis kasvaks. Neid ei tooda sealt enne rukkilõikust ära (E 72 581).

Karja esimest korda välja lastes võetakse Setumaal pühakupilt kõigi urbadega seinalt, süüdatakse küünal põlema ja käiakse nendega ümber karja (E 72 836). Pärast viiakse urvad karjamaale, kus nad pistetakse sipelgapesasse, lootuses, et siis sama palju karja tekib kui sipelgaid. Teised väidavad, et karjasel on siis hea karja kaitseda: kari seisab niisama koos kui „kusikuklasõ pesän“ (E 73 741).

Urvitades tarvitati sagedasti sellekohaseid sõnu.

Otepääs öeldi magajaid liües:

Jalad kergeks,
silmad selgeks,
näpud virgaks,
tarka meelt pähe,
head sõnad suhu (E 76 169).

Loomi seljale liües öeldi Otepääs: Saagu terveks! Olgu ilusad ja terved kui urvad! Kõik hädad ja haigused kadugu! (E 76 170).

Äksis öeldi urvides:

Urvin, urvin uue kuue,
värvin vastse kasuka (E 76 688).

Amblas jälle: Urvin, urvin uue kuue,
värvin verevase kasuka,
urvad sulle, munad mulle (E 76 711).

Võrumaal laulsid lapsed urbadega liües:

Urbi uti, lamba lati,
kapsta pää kasuma,
laja lehe laguma (E VII, 5).

Lutsimaal aga:

Urbõ, urbõ,
tulõ sullõ tehrükene,

üle nädali lihavõõdõ,
 pehme piiraga,
 vereva muna! (S. 130).

Lapsed hüüavad urbi hanedeks, utekesteks, tallekesteks ja muuks väikeseks õrnaks loomaks.

Enamasti nõutakse löödavalt enne löömise lakkamist luna lubadust. Kui luna ei lubata, kestab löömine mõnes kohas tüki aega edasi. Sangastes öeldakse, et kui keegi ei luba luna, võib ta haigestuda (E 72 791). Tavalisest lubatakse luna alles lihavõtteks välja maksta, nimelt munade näol; lööjale antakse siis kas üks või mitu muna. Lüües öeldakse sagedasti: Urvad sulle, munad mulle! (E 66 193).

Ülepea väidetakse, et kes palju peksta saab, see kõige virgem on suvel, kes aga ei saa peksta ega löö ise teisi, seda kutsutakse laisaks kogu suve ja see jääbki laisaks ning uniseks (E 66 219, 73 636). Sangastes öeldakse, et pekstav ei jää sel aastal haigeks, kui ta löömise eest lubab midagi anda, vastasel korral haigestub ta (E 72 791).

Tuppa toodavad urvad peavad ilusad olema; nimelt loodetakse urbade toomisega kanapoegade sigidust edendada; ilusate urbade tõttu sigivad ilusad kanapojad. Urbi ei tohi Helves enne viimast püha toast välja viia, sest siis viiks kull kanapoegi ära (E 73 610). Sangastes aga säilitati urbi karjalaskepäevani, siis aeti nendega kari karjamaale, lootes, et kari „hästi edasi läheks“ (E 73 613). Võru ümbruses löödi looma ristluudele kolm korda, lootes, et hunt siis looma ei sööks (E 8378). Saardes minnakse lambalauta ja istutakse vahealale, et lambad hästi kasvaksid (E 9832; Wiedemann ALÄLE 355). Toas pannakse pajuoksi sagedasti vette, kus nad seni seisavad, kuni hakkavad lehti ajama. Lehtedega oksad istutatakse mõnikord õue maha kasvama. Kõigiti tahavad lehte läinud pajuoksad majalistele pea algavat kevadet meelde tuletada. Abjas ennustati urbadeist heinasaaki (E 76 841).

Kuskil Lõuna-Eestis pakutakse peresse tulnud võõrale suur kimp pajuoksi. Võtab võõras kimbu enesele, võtab ta ka selle maja mured ja hädad enesele. Tänab võõras ega võta, siis loob

ta õnne oma majale ja perele. Võtab ta ühe oksa, juhtub ta perel õnnetus (E 73 564).

Mõnes kohas viiakse urbi lauta selles lootuses, et loomad hästi sigiksid (E 73 668). Teisal ei peeta lautaviimist veel külaldaseks, vaid lüüakse loomi urbadega (E 72 798, 73 636). Löömise kordadele ei näi rõhku olevat pandud. Loomi lüües öeldi neile — suvise kojutuleku kohta muidugi: Ära tule enne, tule omal ajal koju! Peale selle loodeti, et löömine urbadega hoiab suvel loomadest parmud eemale (E 73 589). Lehmadele riputatakse Setumaal ka lund või lume puudusel külma vett peale, et nad suvel kiili ei jookseks (E 72 846).

Setumaal lüüakse urbadega kanugi, et nad rohkem muneksid (E 73 735), teisal Eestis lambaid, et kaks talle tooksid (H III 11, 354).

Pajuokstega löömine on rahvusvaheline komme: seda tunnevad soome sugu rahvad, germaanlased ja slaavlasedki. Ingeris öeldakse urbepäeval pajuoksaga lüües: virpoo, varpoo, tuoreeksi, terveeksi, neteleksi, velkapääksi (M. J. Eisen, Eesti uuem mütoлогия, lk. 147). Siingi soovitakse tervist ja vastutasuks luna.

Kogu Euroopas tuntakse okste tarvitamist urbepäeval. Venelased ütlevad urvides: Ei mina löö, palm (= verba) lööb (Труды этн.-стат. эксп. III, 13). Neil peab igast majast üks isik kirikus käima urbi õnnistada laskmas (Записки Русск. Геогр. Общества по отд. этногр. V, 57).

Urvitamise põhjused.

Tekib küsimus niisuguse urbadega löömise põhjuse kohta. Hanedega pajuoks esindab siin eluvitsa, ta peab sellele, keda lüüakse, tervist, jõudu, virkust andma. Sellepärast öeldakse Lõuna-Eestis lüües sagedasti: Tervis sisse, haigus välja (E 73 633, 73 636). Vitsa või urva löök peab löödavast haigusi eemale peletama ja talle tervist kindlustama. Peale tervise peab löömine veel usinust ja virkust andma, mõjuma, et aasta otsa unest aegsasti võitu saadaks ega tukkumist kallale ei tuleks. Eriti lüüakse karjaseid virgaksjäämise pärast. Karjastel on ju tähtis, et nad karja hoides ei uinuks ega laseks karja keelatud kohale minna. Pajuokstega löödud isikust faganeb igatahes karu-uni (E 72 824).

Karja pärast peksti isegi karjaomanikke. Teenijad löid peremeest, soovides peremehele hobusteõnne, löid niisama perenaist, sellele lambaõnne soovides, kuid löödi ikka koduste urbadega, mitte kirikus pühitsetud urbadega (E 73 614).

Professor U. Harva mainib volgaäärsete soome sugu rahvaste kombeid pahade vaimude ja hingede eemaletõrjumiseks. Votjakkite poisid ja tüdrukud käivad urbepäeva-eelse laupäeva öösi kogu küla läbi ja löövad väravaid ja seinu vitstega ja majas magajaidki. Umbes samuti tehakse Vjatka kubermangus. Lüües ütlevad lööjad: Me ajame ära valu ja taudisid! Pärast visatakse oksad põllule, aga ka metsa. Just samuti sünnib Kaasani kubermangus, ka tšeremisside seas, kes mööda küla käivad karjudes ja seinu ning värava pihta lüües, et kurjad vaimud põgeneksid. Mõned pistavad pihelgaoksad akna vahele, kuhu nad järgmise aastani jäävad, et kurjad vaimud sisse ei pääseks. Teised tšeremissid teevad samuti enne heinatöö algust, peale väravate ja seinte veel toas ahju, lauda, istmeid ja muid majariistu lüües. Mordvalased ja tšuvasšid ei jää vitstega löömise poolest teistest naaberrahvastest taha. (Kalevalaseuran vuosikirja V: U. Holmberg-Harva, Virpominen, 228.)

Nagu tähendatud, peavad tihed urvitamist eluvitsaga löömiseks, s. o. tervise ja virkuse jagajaks, prof. U. Harva sellevastu pahade vaimude, haiguste toojate eemalepeletajaks. Viimane väide ei taha esimest sugugi ümber lükata, vaid palju enam esimest toetada. Kui pahad vaimud on kuskilt eemale peletatud, siis tulevad sinna jõud, virkus ja tervis tagasi: vaenulised jõud ei või enam inimeses ega loomas edu takistada ega saa enam seal asuda, kust nad vitsaga minema kihutatud.

Skandinaavias pekstakse vastlapäeval magajaid, kuid kimpuseotud kasevitstega (Nilsson, Årets folkliga fester, 33; Troels Lund, Dagligt liv i Norden VII, 106). Storaker nimetab, et 1700 Norras vastlapäeval ja suurel reedel nii tublisti pekstud, et laste nahale veermed jäänud (Tiden, 231). Saksamaalgi löid mehed naise käte ja jalgade peale (Sartori, Sitte und Brauch III, 101). Skandinaavias anti jõuluski magajatele vitsu, Baieris, Austrias ja Ungaris löid poisid ja noored mehed kolmandal jõulupühal külatänavail vastutulijaid, Tiroolis noored mehed neiusid uuel aastal kadaka-

okstega mööda jalgu ja neid niisama noori mehi. Bulgaarias lüüakse samuti uueaastapäeval (Аѳанасьевъ, Поэтическія възрѣнія II, 390). Veel esineb Euroopas siin-seal niisugust löömis-kommet jüripäeval, mardipäeval, kadripäeval, nigulapäeval ja 1. mailgi (Kalevalaseuran vuosikirja V, 225). Lühidalt: paju- ja kasevitstega löömine on Euroopas laialt tuntud ja seda võetakse väga mitmel tähtpäeval ette.

Veel kaugemale arvatakse pajuokste mõju ulatuvat, see peaks isegi kosimist edendama. Vähemalt „urvitati“ vanemal ajal Helmes tütarlapsi sel otstarbel (E 73 631). Võrumaal kästakse peoga võtta urbi ja pärast järele vaadata; kui urvad on paaris, järgneb abielu; ei ole nad paaris, ei järgne (E 73 662).

Ennustused.

Palmipuudepühal võetakse kolm kolmeharulist pajuoksa ja pannakse nad öösiks padja alla. Hommikul peidetakse nad nii, et armastatav sammuks neid nägemata neist üle. Või jälle minnakse varahommikul teele ja otsitakse sealt oma armsama pahema ja parema jala jälgi. Jälgedest võetakse kas ainus mullatükike. Järgmisel päeval viiakse jäljed endisesse kohta tagasi ja pannakse endisesse asendisse. Niisugune taig edendab paarisamist (E 73 668).

Nagu mujal uue aasta puhul, küsib Setumaal kirikust tulev naine esimeselt vastutulijalt: Mes su nimi om? Missugune nimi nimetatakse, niisugusenimelise mehe saab neiu (E 73 684).

Ennustamiseks tarvitatakse Setumaal veel peegleid. Peeglid seatakse urbepäeva hommikul enne päikesetõusu aknale. Päikesetõusu ajal peegelduvad kiired peeglilt mõnele toas olevale esemele. Missugusele esemele kiired langevad, näit. seinale, põrandale jne., selle järele otsustatakse viljasaagi õnnestumist, piimasaaki jne. (E 73 684).

Mihklis arvati, et kui keegi perekonnaliige sel päeval maha kukub, tuleb riid majasse (E 75 954).

Muid kombeid.

Mitmed urbepüha kombed edendavad rahva arvates otrade ja kapsaste kasvamist.

Pärnu pool ei keedeta urbepäeval kapsaid, et kapsastele palju vaenlasi ei tuleks (H I 2, 53). Muidugi mõeldakse vaenlaste all usse. Harju-Jaanis kardetakse kapsakeetmise tagajärjena kanu siblivat kapsataimi (H II 15, 768). Äksis keritakse hästi suured lõngakerad, et suvel suured kapsapead kasvaksid (E 76 692). Pärnu pool söödi kogu päev tanguputru, et odrad hästi kasvaksid. Vaesemalgi perel ei tohtinud tangupuder puududa. Saunanaisele viis pereema põlle sees tangu ja puistas tangud omast põllest saunaema põlle, ise üteldes:

Paista päeva haava peale,
 haavad urba, odrad õide,
 pead pikaks, kesvad¹⁾ kergeks,
 kõrred kõrgeks haava latva,
 terad täitku salved täissa,
 tangud laiad latergused,
 täitku kuhjas matid täissa (E 76 949).

Viljandi pool keedetakse urbepühaks tanguputru paljude lihatükkidega; niisugust putru nimetatakse seal „urva“ (E 72 824). Mujalgi keedetakse tanguputru, kuid selle otstarbega, et odrad suvel nagu urvad jämedad kasvaksid (E 46 884).

Tütarlapsed hoolitsevad sel päeval endi noorendamisegi eest: nad panevad muna vette, lootes, et ikka nooreks ja ilusaks jääksid (E 9822); noored mehed aga hõberaha, et teel olles neile viga ei juhtuks, kuid selle päeva hommikul keeldakse teele minna. Ilusaid pikki juukseid saavad tütarlapsed kanepimaal pead sugedes (EVR IX, 247).

Lutsimaal väidetakse, et kui tüdruk läbi rangide tükkis, ei saanud ta last (S 135).

Setumaal saab urbepüha suureks kosmeetika edendajaks. Hommikul enne päevatõusu minnakse allikale, kus külma veega pestakse silmi, siis ei päevita nägu, vaid on alati valge (E 72 844). Teisal Setumaal tehakse just niisama suurel neljapäeval; allika puudusel pannakse külma vette hõbedat ja pestakse selle veega nägu (E 72 846). Jälle teisal peab vette pandud muna samuti eesmärgile saatma (E 72 851).

1) Vist kestad lugeda.

Petseris peetakse „urböpäävö“ laata. Meie ajal sarnaneb see tavalise laadaga. Vanasti oli see laat nagu mõni karneval. Müüdi ainult imelikke nukke ja mitmesuguseid mänguasju. „Tsurra“ kinnitasid nukud mütsi külge ja käisid uhkelt mööda tänavaid, „ninakõsõ püstü“ (E 73 740).

Vist ei ole Eestis iialgi palmieesel esinenud, ehk siis kaugel keskajal, küll aga Saksamaal uuema ajani. Palmieesliga püüti Kristuse sõitmist Jeruusalemma meelde tuletada. Eesliks võeti enamasti vana „roni“, veel sagedamini puuhobune ratastel. Onnis-tegijat esindas keegi vaimulik mees, hiljemini puust kuju (Sartori, Sitte u. Brauch III, lk. 137). Veel hiljemini jäi eeslist ainult puuhobune järele, kelle seljas lapsed ratsutasid. Nüüd tuntakse palmieeslit veel nimepidi.

Ülepea peame ütlema, et urbepäevale palmiokste asendajad urvad nagu pitseri peale vajutavad ja nad selle päeva kommetes a ja o osa pütavad etendada, kuid muilgi tähtpäevil urvitakse. Abiellumise ja kosmeetikagi taiad ei saa sel päeval enestele ainuõigust nõuda.

Suur nädal.

Nädal urbepäevast järgmise laupäevani kannab suure nädala, ka vaikse nädala nime. Sakslasedki nimetavad nädalat „die stille Woche“. Eestis ei kanna üksikud nädalapäevad erilist nime, välja arvatud neljapäev, reede ja laupäev, neile lisatakse omadussõna „suur“ juurde. Rootslased ja soomlased nimetavad suure nädala iga päeva erinimega. Soomlastel näiteks on pühapäev = sukkasunnuntai, esmaspäev = takkumaanantai, teisipäev = tikkutiistai, kesknädal = kellokeskiviikko, neljapäev = kihlatorstai, tavaliselt ometi kiirastorstai, reede = pitkäperjantai, laupäev = pääsiäislauantai (Kotiseutu 1914, nr. 4).

Suurel nädalal peab täielik vaikus valitsema, eriti nädala kolmel viimasel päeval. Kõvasti keeldakse mingisugust kära, müra teha, puid raiuda, saagida, kangast kududa, ülepea mingisugust ringikäivat tööd teha, pesu pesta, eriti pestes kurikaga virutada (E 72 995; EVR XI, 69). Virutamisest arvati pesu kõlbmatuks muutuvat. Pesijate kohta öeldakse, et need peavad teises ilmas käras elama (E 72 827). Käsikivil jahvatamine ja igasugune kolistamine suurel nädalal tekitab suvel maja kohal palju müristamist; Audrus öeldakse: tähendab Jeesuse uuesti ristilöömist (E VII, 15; E 76 909). Imelikul viisil lubatakse mõnes kohas uhmristerade tampimist, mis ju oma jagu müra teeb (E XV, 26). Saardes kardeti tuld koldesse teha pragina tekkimise pärast; pragin oleks võinud suvel pikse esile kutsuda (E 76 860). Üldiselt ei pandud tuletegemis-keelule kuigi palju rõhku.

Suurel nädalal ei tohitud Koerus ühelegi hoonele alust panna; kardeti, et niisugusel puhul võib pikne maja põlema lüüa. Tuleõnnetust kardeti niisama, kui suurel nädalal santidele midagi anti (E 75 844). Enne suurt nädalat alatud tööd ja ehitused tuli tingimata enne suurt nädalat lõpetada; oletati nimelt, et suure

neljapäeva ja reede öösi kurjad vaimud lõpetamata ehitistesse kipuvad asuma. Niisama kardeti, et ehitis enne valmisaamist kokku langeb (E 76 152). Lastel keeldi üksteist lüüa, sest lööv liige jäävat kangeks (E 76 152).

Urbeprüha on setudel viimaseks lõbutsemis- ja rõõmutsemis-päevaks enne suurt nädalat. Suur nädal möödub neil jumalateenistuse, paastumise ja enesepiitsutamise tähe all. Iga vähegi vaba inimene käib peaaegu iga päev kirikus (E 73 790). Setud ei võta sel nädalal pikki teekondi ette, ei müü ega osta tavalisest midagi, või kui seda hädasti vaja, ei võta müües kasu (E 73 763).

Urvastes helistati 6 nädalat enne lihavõtet igal neljapäeval kirikukella. Käidi kirikus; kell 2 algas prüha ega tohitud sel päeval enam tööd teha (E 75 800).

Ei selgu küllalt andmetest, kas ainult suurel nädalal või kogu paastuajal oli keelatud pärast päeva loomi sööta. Söötmise tagajärjel kardetud põhupuudust järgmisel aastal (E 7596).

Simunas arvati tarvilikuks suurel nädalal taimede jaoks küntist põletada, muidu ei kasvanud taimed hästi (E 75 898).

Põltsamaa pool nõuti suurel nädalal iga päev leivaküpsetamist. Kui saiad, kakud, leivad ja kaljaleivadki küpsetatud ega enam midagi polnud küpsetada, pandi koerakukud ahju (E 53 396). Lõuna-Eestis tehti vanasti leibadele rist peale ja alla „kuradi võimu kaotamiseks“ (E 73 673). Võrumaalt on teateid kirja pandud, et seal suurel nädalal iga päev ube söödud ja mahla peale joodud. Nii elati sealpool täielikult paastutoidust (E 73 598). Ubade söömine ja kolistamiskeeld tuletavad elavalt surnutekultust meelde.

Abjas valmistasid vanemal ajal vanad kui noored kogu suure nädala pastlapaelu. Pühade ajal käisid poisid hulgakaupa neid otsimas. Öeldi, et need on „Jeesuse ristilöömise kablal“. Ei selletata ometi, mida Jeesuse ristilöömisel paeltega tehti (E 72 818).

Suurel nädalal koristatakse õu aegsasti puhtaks. Kolud viiakse kõrvale, et pühiks kõik korras oleks (E 72 878). Mõnes kohas tapetakse lammas ja pruulitakse õlut (E 72 792). Simunas ehivad

noored mehed ja tütarlapsed palvemaja aegsasti kuusepärgadega ja -okstega (E 73 035).

Ülepea pühendatakse kõik argipäevad pühade ettevalmistusele.

Õled, millel suurel nädalal surnud isikut on pestud, viiakse Setumaal ristteele ja põletatakse seal ära. Põletamise põhjus näikse setudel enestelgi hämar olevat. Kui abielumees sureb, võtab lesk luuast kolm vitsa, käib nendega kõik majanurgad läbi ja peksab seinu vitstega, üteldes: Surnu välja! Niisugusel puhul loodab lesk, et järgmine mees jääb elama. Pärast surnu „väljakolkimist“ riputab lesk oma tanu välja möödaminejatele teadmiseks, et siin elab lesk (E 73 691).

Teravalt pannakse suure nädala ilmu tähele, sest neil arvatakse mõju olevat tuleviku ilmadele, vähemalt kujunevad nende järele suvised ilmad. Rakvere pool öeldakse: kui suurel nädalal sajab, tuleb hea viljavoos (E 8586), Simunas aga: kui suurel nädalal vihma sajab, tuleb vihmarikas suvi (E 42 188). Saaremaal sellevastu väidetakse: kui suurel nädalal külmad ja halvad ilmad on, tulevad peale pühi varsti head, soojad ilmad (E 32 535). Väike-Maarjas arvatakse, et suure nädala ilusad ilmad eeldavad ilusat heina-aega (E 75 837), Koerus tagavad suure nädala udused ilmad, et hall vilja ei riku (E 75 845).

Kohati algab Setumaal esmaspäeval suur kraamimine ja puhastamine, mis jõuluelse kaugelt ületab. Puhastatakse kõike, mida majas leidub. Esmaspäeval pannakse nisu idanema ja vaadatakse, kui ruttu seemned idanevad (E 73 792). Vanemad inimesed arvavad, et puhastamisega vaja alles neljapäeval alata. Paljud kutsuvad neljapäeva sellepärast p u h t a k s n e l j a p ä e v a k s, muidugi venelaste eeskujul, kes päeva täistõi tšetverg nimetavad (E 73 792).

Kõpus pandi kolmapäeva õhtul koer neiudele niisama kosi-lasi ennustama kui tavaliselt jõulus ja uuel aastal. Iga neiu pani tapetud vasika sääreluu uksepakule oma nime peale. Kutsuti koer ja vaadati, kelle nimele pandud kondi ta kõige enne võttis, see sai kõige enne mehele (E 76 092).

Kolmapäeval algas kõva „tangude surumine“. Selleks toodi suur puu-uhmer keset tuba ja kolmandikumõdduga aidast otri.

Odrad kallati uhmrisse, valati natuke keeva vett peale; siis hakati kesti lahti tampima ehk, nagu öeldi, tangu suruma. Kolmandiku kuni poole vaka läbitöötamiseks kulus ligi pool päeva. Läbitam-bitud odrad pandi nõusse ja nõuga sooja ahju peale ööseks, et veel külgejäänud kestad lahti hauksid (E 76 760).

Setumaal peidetakse kolmapäeval kõik terariistad, kirved, saed ja muud sellel põhjusel, et suvel ei käiks äike kõvasti, sõelad aga, et ei tekiks majas palju kärbseid. Pudrunuigi pannakse kõrvale. Peidetud kurikas kaitseb suvel pikse eest (E 72 854). Puid ei tohi mujalgi kui Setumaal saagida, sest puist tuleks siis verd välja (E 72 857). Põhja-Eestiski ei müüdnud ega tapetud looma; niisugust tegu peeti patuks (E 75 595). Sangastes tapeti ometi; võimalik, et juba enne urbepäeva (E 72 792); Saardes võeti vasikalt elu (E 75 977).

Kohati valmistatakse kolmapäeval hoolsasti õlut. Seda õlut antakse pühade ajal külaskäijatele ohtrasti juua. Audrus tehti vanasti kasemahlastki õlut (E 77 156).

Kui tüdruk poissi ei armasta, kästakse Koerus poiss suurel nädalal metsa minna, uss otsida, ussil silmist läbi torgata ja hiljemini tüdrukul sääرده või kätte, siis tulevat armastus (E 75 843).

Pühade ajal ei tohitud ülepea suuremaid töid teha; töötegemine võis esile kutsuda loomahaigusi ja viljaikaldust. Käidi hoolsasti kirikus ja koolimajas ning loeti kodus piiblit või muud vaimulikku raamatut; loodeti, et siis oldi kaitstud suuremate õnnetuste eest (E 75 901).

Koerus keeldi tüdrukutel suurel nädalal väljas magada; kardeti, et hunt siis suvel talu lambaid murrab (E 75 844).

Suur neljapäev.

Laastud ja munad.

Lastele on suur neljapäev tähtsaks päevaks; nad peavad püüdma hommikul enne päikesetõusu üles tõusta, kui soovivad suvel palju linnupesi leida. Pesade leidmine laste püüd just ongi. Ülestõusmine üksi ei vii eesmärgile, vaid ülestõusmisega käib käsi-käes raiesmaalt ehk puuriida alt laastude tuppatoomine. Mõnes kohas nõutakse, et peab enne päikesetõusu särgiväel minema laaste tooma; võetakse sületäis laaste, joostakse nendega kolm korda ümber maja ja viiakse nad kolde ette (E 8° VII, 16). Tähtis on, missuguseid laaste tuuakse. Särgiväel tooma minnes ei või tooja kaua toimida, vaid kahmab sülle, mida juhtub. Alles kolde ees selgub, mida toodud. Lühikesed laastud ennustavad rohkete linnupesade leidmist, pikad laastud aga kokkupuutumist ussidega (E 66 226). Ussidega kokku puutuda aga ükski laps ei soovi. Mõnes kohas oletati, et laastude tuppatoomine kaitseb suvel pikse eest, teisel jälle, et kaitseb karjaseid karja juures magama jäämise eest (E 73 571).

Helmes väidetakse, et laastude asemel puupulgadki sama ülesande täidavad (E 77 254); Karksis aga, et laastudega ühes kiilu tooja leiab rongapesa (E 66 209); Aksis, et ka siis leitakse pesasid, kui puupulgakestega käiakse enne päeva ümber maja (E 8° IX, 72). Setu poisid loodavad laastude toomisega palju kalu saada (E 73 745).

Viljandi pool ei toonud mitte ainult lapsed laaste tuppä, vaid ka noored vallalised; need muidugi mitte linnupesade leidmise pärast, vaid abiellu pääsemise ennustamise otstarbel. Nagu nad jõulus ja vana-aasta õhtul tuppä toodud halgudest abielusadamasse pääsu ennustasid, nii nüüd laastudest: paaris laastud lubavad sinnapääsu, mittepaaris aga mitte (E 72 823).

Mitte ainult suurel neljapäeval ei tooda laaste tupp, vaid mõnes kohas ka suurel reedel ja paastu-maarjapäeval (E 73 060), alati sama otstarbega kui suurel neljapäeval. Mõnikord nõutakse: laastud olgu hõvli-laastud. Laastude toomise eesmärk on üldiselt linnupesade leidmine. Kohati nimetatakse sellepärast neid laaste „linnu-laastudeks“ (Ploompuu, Lihavõtte leht 1904, lk. 27), Viljandi pool, aga kohati mujalgi nimetatakse neid „linnupuudeks“; need on tavaliselt metsast toodud oksad (E 24 060). Pärnu-Jaagupis loodeti linnupesi leida, kui lihavõtte-laupäeval pärast saunaskäimist kuldnokapuuri üles pandi (E 76 121).

Setumaal arvatakse, et kui naisterahvas võtab sülle hõvli-laaste, ühe neist paneb suhu ja jookseb nii kolm korda ümber maja, saab ta suvel palju kanamune (E 72 852). Senno külas Setumaal kästakse naabrilt kinniseotud silmadega laast või kaigas varastada ja ilma kellegi nägemata koju viia; siis võivat loota linnupesade leidmist (E 73 718). Mihklis edendab sedasama metsast kukepuu okste toomine ja nendega esimesel pühäl munade keetmine (E 75 960).

Rootslasedki tunnevad abinõu linnupesade leidmiseks. Neil ei tooda ometi laaste neljapäeva hommikul, vaid halge esmaspäeval pärast urbepäeva; halge loetakse; paaris halud ennustavad munade mitteleidmist, mittepaaris halgude arv aga rohkem leidmist. Vormsis tuuakse, samuti kui eestlaste seas, suurel reedel halgude asemel laaste (Russwurm, Eibofolke, § 299).

Munade leidmisele pannakse nii suure nädala kui ka lihavõtte kommetes palju rõhku. Kuidas seda mõista? Väikeste lindude munade leidmine võiks vaevalt niisugust tähtsust omada, kui sellele rahvakommete järgi on antud. Küsimusesse tulevad peamiselt suurte lindude munad, mida võidi toiduks tarvitada. Vähem leiti selliseid mune metsadest, rohkem soisilt mailt ja mere äärest, nimelt laidudelt, kus veelinnud meeleldi pesitsevad. Pardi ja muude veelindude mune ei otsitud vanasti mitte ainult Eestis, vaid üldse kogu Põhjamaal (I. Manninen, Die Sachkultur Estlands I, 19). Russwurm teab, et Eestis luige, hane, pardi ja muude veelindude mune hoolsalt toiduks otsitud (Eibofolke II, § 229). Matsalu lahe äärest korjati vanasti korvide viisi pardi-mune (E 8° IX, 4). Manninen väidab, et Hiiumaal ja Kuusalus

poisid mune otsivad ja pesad tühjendavad (Die Sachkultur I, 20). Leitud pesa juures vaadatakse kõige pealt, kas munad on söömiseks kõlblikud. Seks pannakse munad vette. Langeb muna põhja, on ta värske; tõuseb ta ülespoole, on ta hautud; kui ta jälle põhja langeb, siis aga otsaga ülespoole kerkib, on ta pooliti välja hautud ega kõlba enam toiduks. Kui pesa udusulgedega vooderdatud, tulevad peagi pojad välja, niisama ka, kui hauduv lind ei taha pesa juurest lahkuda (Manninen, seals., 21).

Igatahes olid Eesti mereääred, sood, rabad ja metsad vanasti palju linnurikkamad kui meie päevil. Nii võisid poisikesed palju hõlpsamini suurte lindude pesasid leida, neist mune saada, mune kas kodus toiduks tarvitada või linna müügile saata. Nii mõistame poisikeste soovi, abinõusid tarvitusele võtta linnupesade rohkemaks leidmiseks. Pärnu poolt leidubki teade, et linnupesa leides hoolegalt vaadatud, kas munad söögiks kõlbavad (E 76 147).

Päeva pühitsemine.

Niipalju kui teada, ei pühitsetud vanemal ajal suurt neljapäeva. Vene kirikuseadus 1832. aastast tegi aga neljapäeva pühitsemise kohuseks. Eesti seadustandev võim kustutas ometi suure neljapäeva pühade nimestikust, kuid sellegi pärast on ta poolpühaks jäänud.

Varemjal ajal pühitseti päeva väga mitut viisi: kohati tehti natuke tööd, kohati keeldi isegi naerda, tantsida ja ilmlikke laule laulda (E 76 864).

Ülepea erinevad rahva seas arvamised töötegemise kohta suurel neljapäeval.

Üldiselt keeldakse suurel neljapäeval mingisugust tööd teha, mingil kombel mitte kolkida ega kurikat tarvitada, sest siis kolgitakse Jeesuse küljeluid. Sama keeld maksab suure reede kohta (E 73 627). Läänemaal keeldakse kohati igasugune töö täiesti; tegijal ebaõnnestub töö kogu aasta (E 76 881). Pead ei tohi sugeda sel päeval ega järgmisel; niisugune sugemine öeldakse juuksed ruttu halliks muutvat. Sangastes sellevastu kästakse just mõnda tööd alata, sest siis minna need hästi korda. Eriti valmistati ja parandati kalapüügitarbeid, et head saaki saada (E 28 431). Nõiad öeldakse metsas käivat rohtu otsimas; niisugusel rohul olevat

tervekstegev võim (E 73 576). Soovitakse viilesid teha lindude ligimeelitamiseks (E 73 043).

Mitmes kohas valmistati juba suurel neljapäeval kiik, ehk küll alles esimesel pühapäeval mindi kiikuma. Ka arvati kasulikuks sel päeval pastlaid teha (E 73 615). Laialt väidetakse, et suureneljapäevase ja suurereedese töö pärast Jeesus kannatab (E 73 637).

Imelikul viisil ei talitatud Urvastes suurel neljapäeval ja reedel loomigi (E 78 597). Vist anti sel puhul loomadele varemalt paariks päevaks toitu sõime.

Setumaal valitseb suurel neljapäeval ja reedel täielik rahu ja lein; ei naljatata ega mängita. Neljapäeval käiakse armulaua; enne kirikusse minekut lepitakse vihamehega. Kirikuskäija ei söö sel päeval midagi (E 73 764).

Urvaste Vaabinas sõideti neljapäeval kirikusse, võeti sööki kaasa ja tuldi alles reede õhtul päikese loojaminekul tagasi (E 78 597).

Kristluse mõjul arvatakse suure neljapäeva öösi Jeesus niisama kui jõulu öösi mööda majasid käivat. Sangastes nõutakse, tuli põlegu kogu öö otsa toas just kui jõulus ja leib ja vesi olgu laual, et Jeesus tulles saaks süüa ja juua ja võiks maja õnnistada (E 73 623). Jeesus on siin surnute hingede asemele astunud, kes mitmesugusel ajal, näiteks hingedeajal, jõulus ja lihavõttes, käisid endistes kohtades. Neid pidi lahkesti vastu võetama, neile kõike pakutama, mida nad tarvitasid, ega tohitud nende rahu segada; muidu tuli mitmesugune kättemaks; rahurikkumise eest tuli suvel müristamine.

Petseri venelased panevad suurel neljapäeval ja reedel soola pühaku pildi ette, soola sisse aga küünla. Pihku võtavad nad 40 oa- või hernetera. Siis kummardavad nad 40 korda maani, iga kord üht uba maha pildudes. 40 kummardamise järele tarvatakse seda soola arstirohuks (E 73 717).

Veneusulised lähevad õhtul kirikusse, kus igaüks enesele küünla ostab. Kirikus loeb preester 12 evangeeliumi ette. Kui ta ühe evangeeliumi lõpetab, puhutakse kõik küünlad ära; algab ta järgmist, süüdatakse kõik jälle põlema. Pärast teenistust läheb

igatiiks põleva küünlaga koju. Kões küünla laseb kustuda, seda tabab õnnetus (E 73 742). Kodus tehakse põleva küünla suitsuga uksele, mõnikord aknale rist, et suvel väik majasse ei lööks (E 73 730).

Edu saavutamine ja profülaktilisi taigu.

Mitut moodi püütakse sel päeval edaspidiseks eluks edu saavutada. Pärnumaal tuuakse metsast värsket hagu; toojad loodavad sellest õnne ettevõttele (E 76 996). Saaremaal korjavad naised värava tagant puru ja laaste ning „ohverdavad“ selle puruga piima, lehma ja piimanõusid. Kus ja kuidas „ohverdatakse“, selle kohta puuduvad teated. Pärast ohverdamist ei saa halb inimene enam piima rikkuda. Korra korjanud vana perenaine alati hoolsalt puru; ta piim olnud hea ja või kollane. Hiljemini ei korjanud enam noor perenaine; piim halvenenud. Vanad inimesed andnud nõu piima arstimiseks surnuaialt vana perenaise haualt tuua mulda, kuid noor perenaine ei täitnud seda käsku (E 43 003).

Saaremaal arvatakse, et kui suurel neljapäeval enne päikesetõusu lehmale kõrvetatud roti nahk, kolm'kuldsitika tiiba ja kolm prussaka pead sisse antakse, on lehm alati rammus (E 28 776).

Saaremaal kästakse suurel neljapäeval ihualasti olles põldu äkkega äestada; siis ei aja mügrid (mutid) põldu ära (E 23 789). Kui aga surnud tite ema vastuoksa üle põllu veetakse, arvatakse vili hästi kasvavat (E 23 789). Tallinna pool öeldakse vili hästi kasvavat, kui enne valget sõnnikut väljale viiakse (E 53 101). Sõrves edendab enne päevatõusu ristteele tule tegemine vilja õitsmist ja tera kasvamist (E 28 147).

Kui suurel neljapäeval sünnib härgvasikas, siis vaja kaapida, mürada ja kolistada ahjul, et vasikast kasvaks suur ja tugev härg nagu ahi. See kolistamiskäsk käib muidu täiesti muude suure nädala kommete vastu, mis kolistamist kõvasti keelavad. Emistele kästakse põhku alla panna meestel, et aina kultpõrsad sünniks (E 76 030).

Väike-Maarjas tõusis peremees hommikul enne teisi üles, läks lauta, paitas iga looma ja andis igale loomale tüki leiba.

Siis tegi ta kuhugi risti; rist pidi keelma hunti karja kallalekippumast (E 75 869). Simunas söödeti loomi lihavõtte-laupäeva õhtul paremini (E 75 877). Mõnes kohas anti loomadele esimesest pühast kuni viimase pühani igal hommikul leiba, nimelt perenaise poolt; oleks teenija seda teinud, oleks loomadele sellest halbust juhtunud (E 75 883).

Võnnus peeti heaks märgiks, kui suurel neljapäeval peremees lauta astudes leidis loomad magavat; kui aga loomad olid enne üles tõusnud, ennustas see halba; niisugusel puhul suitsetati ja arstiti neid, et nõidus peale ei hakkaks (E 23 574). Setumaal lüpstakse lehma enne päikesetõusu, et kuri silm lehmade peale ei hakkaks ega piim ei veniks. Lehmadele seotakse veel rauatükid kaela, et need kõlksuksid ja nõidu eemale peletaksid (E 72 854). Mõni setu perenaine teeb öösi kell 12 lauda peal võid; seega loodab ta lehmade suvist võiandi suurendada (E 73 785). Vastseliinas korjati hommikul põllult väikseid kive ja „müütati“ lehma moodi; selle taiaga loodeti karjaõnne parandada (H II 60, 527).

Piima ja või rohkenemist loodeti tihti erilise hüüuga saavutada. Muhus mindi neljapäeva hommikul enne päevatõusu püssiga metsa ja hüüti metsa kolm korda, nii et mets vastu kajas: „Või, tule koju!“ Kui metsast keegi kuulaja võile veel midagi juurde soovinud, sündinud seegi (E 73 064). Kärlas roniti puu otsa või aia peale ja hüüti valjult: „Piima, koort, võid!“ Sellest hüüust loodeti piima, koore ja või rohkenemist. Püüti kollaseid liblikaid ja anti neid lehmadele sisse kollase või saamiseks (E 73 070).

Vigalas pandi hommikul hoolsalt tähele, kuhu poole kukk esimese kukehuugu ajal noka käänab; sealtpoolt loodeti õnne tulevat. Kõik, mis selles suunas leidus, nagu põllud, aiad, aasad jne., pidid rohket saaki andma (E 76 870).

Saardes oletati, et suurel neljapäeval võivad niisugusedki linnud petta, kes muidu ei peta, näiteks vares, harakas, varblane. Pette vältimiseks võeti juba vara hommikul linnupetet (E 76 963). Pärnu pool kästakse varesemune otsida, koju tuua ja vasta kanakuuri seinale puruks lüüa, et varesed kanadele kahju ei saaks teha (E 76 965).

Mesipuude omanikud käisid päikesetõusu ajal ümber mesila ja prügi maast võttes viskasid seda mesipuude poole, et mesilased pereheitmise ajal ära ei lendaks (E 8°, VII, 12).

Sörves tegid jahimehed ristteele tuld, et saaksid head jahisaaki (E 73 072). Laiusel pandi enne päevatõusu halge parsile kuivama; nende halgudega köeti esimese rehe ahju, et ussid viljaseemet ei rikuks (H III 9, 99).

Enne päevatõusu kästakse Setumaalgi minna ristteele ja teha tuld. Niisugusest tuletegemisest loodetakse viljale head õitseagega ja tugevaid teri. Täienduseks tehakse järgmisel hommikul veel ahjuluuaga kolm risti viljasalvele, et vili eriti paisuks ja kasvaks. Aiamaale viiakse tuhka, — siis ei sigi aedviljale kahjulikke mardikaid. Kirpe loodetakse hävitada enne päevatõusu tuppa toodud ja põrandale laiale visatud lumega (E 73 688). Kukk aetakse kolm korda suurel neljapäeval läbi pükste, et kanad paremini muneksid (E 73 689). Ka viivad neiud pühkmeid ristteele ja ütlevad: „kõik kosjad tulgu mulle“ (E 73 704). Sellevastu ei võetud Nõos neljapäevast lihavõtteni tuld üles, et orased ei kannataks ega äparduks (E 76 714).

Pühkimise poolest suurel neljapäeval erinevad arvamised. Viljandi pool keeldakse pühkimiseks luuda kätte võtta kartuse pärast, et siis suvel karu karja ilmub või suvel majasse palju kirpe tekib (E 864; 73 823). Urvastes lubatakse küll tuba pühkida, aga keeldakse pühkmeid välja viia; need peavad toanurka jäetama (E 75 801). Ansekülas sellevastu kästakse pühkmed viia kapsamaale, et kasvaksid head kapsad (E 73 062); Jämajas kästakse pühkmetega aedviljamaad suitsetada, et röövikud ei teeks kahju (E 77 380); Rõuges kästakse tuba enne päevatõusu pühkida ja pühkmed põhja poole viia, et suvel kärbsed ei tekiks (E 73 591). Karksis pühiti hommikul ämblikuvõrgud laudast ära, et suvel kärbsed karja ei piinaks (E 76 329). Harglas kaotab lagede ja seinte pühkimine kärbsed (E 73 639); Audrus aga lepaluuaga enne päevatõusu pühkimine ja pühkmete viskamine põldude rattaroopasse (E 13 946). Kadriinas keeldakse lauda pühkida, põhjust ristiusust otsides: sel päeval on Jeesus leiba õnnistanud; pühkides lauda pühitakse õnnistus välja (H II 46, 671). Viljandi pool arvatakse puhastamine koguni lõikuse kohta mõju avaldavat: peremees peab

varahommikul, enne päikesetõusu tare ahjule minema ja seal kõik tolmust puhastama, et hea viljasaak tuleks (E 72 821).

Muhus otsiti hommikul enne päikesetõusu kolme mõisa maa pealt veise-väljaheitesi kadakaid; nendega suitsetati mõrdu (E 73 065). Muidugi sündis see selleks otstarbeks, et rohkesti kalu mõrda satuks. Vigalas lasti sepal ahing teha, et suvel rohkesti kalu saaks (E 76 850).

Hallistes arvatakse õunapuule verevad õunad kasvavat, kui suurel neljapäeval verev riie õunapuule laotatakse (E 24 973).

Tarvastus pannakse õhtul kolgispuu aia taha; üks seob kolgispuu vööga kinni, teine küsib läbi aia: Mis sa teed seal? Esimene vastab: Susi suud seon! Kui nii tehtud, ei tule hunt karja ega tee loomadele kahju (E 1230).

Suurel neljapäeval, aga ka suurel reedel korjatakse kõik vanad anumad kokku ja vitsutatakse ära: siis kannavad nad aasta otsa hästi. Niisama korjatakse kõik hobuseriistad kokku ja tõrvatakse ära: siis on nad aasta läbi hästi pehmed (E 27 003). Setu kalamehed loodavad rohket kalasaaki suurel neljapäeval aknast välja pandud võrkudest (E 73 711). Eestis parandati kohati enne koitu tööriistu, et suvel kõik tööd õnnestuksid (E 76 082). Randalased Pärnu ümbruses, samuti kalamehed käisid linnast ostmas mitmesuguseid rohte loomade ja kalapüüniste suitsetamiseks. Loodeti, et siis loomad ikka terved püsivad ja suitsetatud võrgud rohkesti kalu annavad (E 76 114). Laevamehed parandavad või tõrvavad laevu, et suvel mingisugust õnnetust ei juhtuks (E 76 971).

Abjas niideti lambaraudadega igalt loomalt veidi karvu; nende karvadega suitsetati lauta, et peletada äpardusi, eriti luupainajat (E 75 966).

Vigalas pandi suurel neljapäeval kõige vanemad riided selga¹⁾ ja mindi naabritalusse hobuseriistu parandama. Kõige vanemad riided pandi sellepärast selga, et muuks ajaks oleksid paremad riided, ja naabertalusse mindi sellepärast parandama, et välja minnes hobuseriistad oleksid alati korralikud (E 76 850).

1) Võrdle M. J. Eisen, Meie jõulud lk. 130.

Setumaal võetakse tapetud kana pea ja joostakse sellega kolm korda ümber toa; siis ei varasta kull sel aastal kanu (E 72 849).

Väike-Maarjas väidetakse, et kui abielupaar, kel seni tütreid sündinud, soovib poega saada, peab mees naise suure neljapäeva õösi jalust kinni võtma ja kolm korda ümber maja vedama; siis sündida neile poeg (E 75 805).

Mitmesugused taiad suurel neljapäeval arvatakse äpardusi ja halbusi tulevikus kõrvaldavat.

Nagu jõuluks uksi ja aknaid ristidega varustati, nii tehti Helmes suurel neljapäeval ukse piidale punane rist, et see kaitseks kurja vaimu eest (E 73 630). Teisal Lõuna-Eestis mindi hommikul enne päevatõusu õue, meesterahvas võttis kübara peast, keerutas kolm korda vastu päikesetõusu ja palus kolm korda Issameiet, lootes, et siis keegi ei või (talle) ülekohut ega kurja teha (E 73 641). Mindi alasti olles looga alt vastu päeva läbi, et ei tuleks nakkushaigusi (E 73 659). Suure-Jaanis peksti õösi laudauksi pajuvitstega haiguste eemaldamiseks (E 76 768).

Helmes sõideti luua või roobi seljas kaksiratsa mööda õue et hundid koju ei tükiks (E 73 691).

Kanu kästakse enne valget sööta ja joota, et nad laiale ei muneks, vaid igaüks oma pessa (E 66 226).

Peremees peseb hommikul nägu veega, kuhu prees pandud, peremehe järel pere; siis valitseb aasta otsa hea läbisaamine (E 72 821).

Kui hommikul metsast pardipesa koju tuuakse, loodetakse head sulgloomade õnne; harjaga pea sugeja näeb aga suvel palju siile (E 72 821; 72 823).

Kuskil Lõuna-Eestis teatakse, et neiud ei tohi suurel neljapäeval saunas käia, sest siis otsivat vanapagana poeg enesele naist; ta tulevat saunas oleva naisterahvajuurde, üteldes, et tahab seda naisterahvast enesele kosida. Sel puhul püüdvat ta oma tugevust näi-

data, soovides, et talle mingisugune töö määratagu. Kõigi töödega saavat ta toime, ainult mitte naiste tahu toomisega (E 73 669). Võrumaal keeldakse suure neljapäeva õhtul selgi põhjusel saunas käia, et pesemisvesi siis vereks moonduvat (E 48 789). Setu vene külades käiakse aga suurel neljapäeval enne päikesetõusu saunas; siis ei hakkavat ihu sügelema (E 73 777). Harglas kästakse saunas käies ihule jäänud vihalehti kokku korjata, kuivatada, hõõruda ja siis sellele sisse anda, keda soovitakse enesele teiseks pooleks; niisugune taig mõjuvat (E 73 637).

Nagu uuel aastal ei taheta midagi majast välja anda, kar-tes, et siis kogu aasta tuleb välja anda, nii kohati, eriti Setu- maal, suurel neljapäevalgi ei laenata midagi välja, et majast välja andja ise kogu aasta puudust ei kannataks (E 73 722). Isegi kerjajatele keeldakse anda, et mitte tulikahju ei tekiks või kui mitte tulikahju, siis loomadele õnnetust ei juhtuks (E 75 976). Sama- sugune arvamine valitseb Rootsiski (Hyltén-Cavallius, Varend och virdarne I, 135). Samuti ei tohi sel päeval sigu ega muid koduloomi tappa; nende liha muutuks halvaks (E 76 982).

Saardes arvatakse, et kui kolm suurt neljapäeva piitsa val- mistatakse, võib selle piitsa varal luupainajat tunda. Kui lüüa piit- saga luupainajat, saab luupainaja löögikohale savise piitsajälje (E 76 326). Laatres soovitatakse toanurki uue piitsaga torkida, et hiired ja rotid kaoksid (E 78 609). Helmes ihuti enne päikesetõusu taskunuga. See nuga torgati suvel tuulispaska, et see põllu õnne ja tulu ära ei viiks (E 77 255).

Õitsvaid kullerkuppe ei tohitud koju tuua: kardeti, et siis kana poegi välja ei hau (E 75 801). Ülepea keeldakse suurel neljapäeval ja reedel õitsvaid taimi murda, sest murtud kohale valguvat Jeesuse veri (E 73 637).

Hommikul astuti rauatüki peale ja öeldi: Jalad kõvad kui raud. Ka võeti rauatükk pihku ja pigistati kolm korda tugevasti, üteldes: Sitke kui raud! (E 76 110). Nende taigadega loodeti jalgade ja käte mitteväsimist saavutada. Teisal tehti samuti suurel reedel (E 72 820), Alatskivil esimesel pühal, nimelt nende poolt, kes suvel pikemale matkale läksid (E 76 661). Soomes astuti sama otstarbega lihavõttes kivi peale (Varonen, Vain. lk. 282).

Suurel neljapäeval ja reedel tõusti üldse varahommikul üles, ka maarjapäeval, et karunahk ei kasvaks silmadele (E 72 825). Viljandi pool visati nahk kauamagajale peale, soovides ta laisaksjäämist, millisel puhul öeldi: Ruunanahk langeb silmadele! (E 72 816).

Pärnu-Jaagupis keeldakse enne päikesetõusu õue minna: mineja jäävat haigeks (E 76 402).

Lutsimaal tuuakse hommikul enne päikesetõusu metsast sipelgaid kõige pesaga; saun kõetakse soojaks ja pestakse ennast siis sipelgaveega; pärast antakse seda vett lehmadele ja hobustele (Arh. sed. 159). Ei ole ära tähendatud, missugune otstarve on niisugusel sipelgaveega pesemisel ja loomade jootmisel; tingimata peab see tervist edendama. Eestis peetakse niisugust pesemist abinõuks kurja silma vastu (E 78 466).

Setumaal nõutakse käte ja silmade pesemist enne päikesetõusu. Sellega hoitakse eemale nahahaigusi nagu sügelisi ja vistrikke; kui neid aga juba olemas, arstitakse neid pesemisega (E 72 854).

Veel käiakse Setumaal enne päikesetõusu sipelgapesasid vaatamas. Oletatakse, et suuremate pesade otsas leidub taldriku-kujuline rasvakord. Niisugusest rasvakorrast loodetakse abi kõigi haiguste vastu (E 73 793).

Kui kellelgi kosimine nurja oli läinud ja taheti süüdlast teada saada, mindi Saardes suure neljapäeva õhtul ristteele; kellega seal kokku puututi, oli süüdlane (E 76 834). Niisama loodeti tühja jutu tegijat ristteel kohata (E 76 875).

Abjas mindi hommikul pärast ärkamist kolde juurde ja riputati varvaste vahele tuhka, et jalad suvel ei hauks (E 75 965).

Kui teada taheti, kas inimestele, loomadele, lindudele või muile mingisugune haigus on tulemas, pandi, niisama kui jõulu ja vana-aasta öösi, ka suure neljapäeva ööl mitu hunnikut soola lauale, üks inimeste, teine lehmade, kolmas kanade jne. nimele, ja viimaks iga hunniku peale leib. Kellenimelise soolahunniku alune märjaks läks, sellenimelisele juhtus õnnetus (E 76 768).

Pärnu-Jaagupis ei lubata perenaisel suurel neljapäeval külla minna; vastasel korral ajavad sõnnid suvel ta loomi taga (E 13 025). Teisal keeldakse üldse mingisugust teekonda selle päeva hommikul alustada, ennemini sündigu see hiljemini, päeva jooksul (Wiedemann AIÄLE 355).

Kuskil raputati soola külalise tooli alla — põlguse märgiks, nagu öeldakse (E 76 805). Ennemini tuleb oletada, et soola raputati võimaliku nõiduse jälgede kaotamiseks.

Juuste kasvu ja ilu edendamine.

Suurest neljapäevast loodetakse juuste kasvu ja ilu edenemist.

Neljapäeva, ka reede hommikul lähevad neiud Setumaal, sest et mujal sugemine tihti keeldud, kase alla pead sugema. Sugedes öeldakse: Juuksed nii pikad kui kase oksad! Pöördudes iga ilma-kaare poole hüütakse: „Kosjad tulgu, teised mingi, kolmandad seisku koja taga!“ (E 73 745).

Teisal Setumaal lähevad naised suure reede hommikul enne päikesetõusu kase alla pead sugema. Sel puhul laulavad nad ise rõõmust laulu, et suvi lõbus oleks (E 73 758). Viljandis näeb suurel neljapäeval peasugeja palju siile (E 72 823).

Setumaal lähevad need, kes soovivad head, ilusat häält omandada, neljapäeva õhtul kaasikusse ja laulavad seal (E 72 855). Ilusat häält ei soovi ainult leelotajad, vaid selle võivad kaasikus lauldes muudki saada (E 73 688).

Petseri kloostri kabeli allika juures on setudel ja venelastel suur pesemine. Öösi vastu neljapäeva käivad vanad ja noored kabelist vett võtmas, pesevad endid seal kabeli juures või aga viivad vett koju. Rahvas usub, et see allikavesi kaitseb naha-haiguste eest; kes enne päevatõusu peseb, säilitab ilusa, värsket jume. Kes aga allikale ei lähe, paneb vette hõbedat ja kanamuna ja peseb ennast sellega, et sama eesmärki saavutada (E 73 713).

Toidud.

Mõne toidu söömine on suurel neljapäeval soovitav, mõne mitte: mõni toit avaldab häid, mõni toit halbu tagajärgi.

Audrus keeldakse suurel neljapäeval ja reedel liha keeta, sest „siis ajab mutt heinamaa üles“ (E 76 909). Sindis peeti kogu päev toit laual, sest sel päeval pühitsenud Jeesus ju püha õhtusöömaaga (E 76 914).

Mitmed toidud arvatakse mõju avaldavate suvisele saagile. Sangastes arvatakse, et suurel neljapäeval tingimata vaja midagi rohelist süüa suvise põua eemaldamiseks. Muu roheline puudusel pannakse aegsasti potti sibulaid kasvama; nende kasvusid süüakse siis suurel neljapäeval (E 72 792). Pärnu pool korjati nõgeseid, naadilehti jne., keedeti neist leem ja pandi leeme sisse kõvaks keedetud muna. Seda leent söödi. Päeva ennast nimetati rohelisteks neljapäevaks (E 76 080). Siin avaldub saksa mõju: ka sakslased söövad sel päeval rohelist ja nimetavad päeva rohelisteks neljapäevaks = Gründonnerstag (Sartori, Sitte III, 141).

Harglas peab rukkijahupudru keetmine suvist rukkisaaki edendama, Tartu pool odrapudru keetmine (E 73 056).

Muhus keedeti ja söödi hapurokka. Pärast söömist heitis sööja pikali; pere-ema või keegi vanem inimene tuli, lõi lebajat vitsaga ja sõnas: hapurokk seljast maha, värsked kalad selga jälle (E 73 064).

Karulas küpsetati vanasti laiu kooke, et kapsad hästi laiu lehti kannaksid ja mardikate eest kaitstud oleksid (E 73 644). Teisal loodetakse piimaleeme keetmisega suvist piimasaaki suurendada (E 72 816). Setumaal keritakse lõnga suureks keraks, et kapsapead nii suureks kasvaksid (E 73 772). Tartu pool küpsetati eriline kakk ja pandi söögilauale, kaku alla soola. Soola sulamine ennustas õnnetust (E 73 038).

Üldiselt söödi vanemal ajal suurel neljapäeval ja reedel herneid ja ube, mõnikord leemena, sagedamini kuivalt, kuid soolaga keedetult. Neid ube kutsuti leinaubadeks. Peale joodi kas taari või mahla (E 73 641). Harglas nimetatakse herneid Jeesuse pisarateks. Legendi järele nutnud Jeesus suure neljapäeva hommikul; kuhu pisarad langenud, sinna tekkinud herved (E 73 637). Võru pool keeldakse kõvasti suurel neljapäeval ja reedel searasvaga keedetud toitu süüa, sest siis tulevat

„seahõng“; ka piimatoidu söömist peetakse suureks patuks (E 4874). Muidugi on rasva- ja piimatoitude söömise keeld pärit kiriklikkudest paastukommetest. Viljandi ümbruses keedeti aga just piimaleent, et lehmad palju piima annaksid (E 72 816).

Mõnes kohas Lõuna-Eestis söödi herne- ja kanepitempi ning vedelat väeta kapsaleent (E 73 614). Kanepitembiks võeti kanepiseemneid, kõrvetati pajas kuivaks ja tambiti uhmris; sellest valmistati putru, millist nimetati tembiks; jahust tehti piimagi leeme peale panemiseks. Seemneid tampides lauldi: terepi timpi, tampi, nua vaske nuppu, keeru nua (E 76 749).

Setudel algab sel päeval suur nn. „munga paastumine“. Vanad inimesed ei söö kogu päev midagi, mõned „paastuvad“ nii koguni esimese püha hommikuni (E 73 793).

Imelikul viisil ei lubata Saardes räimi süta, ehk küll räimed muidu paastuajal keeldud toitude hulka ei kuulu; räimesööjaid arvatakse suvel palju usse nägevat (E 49 393). Maarja-Magdaleenas peetakse kasulikuks suurel neljapäeval ja reedel leiba küpsetada, et leivad suvel ei hallitaks (H I 2, 467).

Vaimud ja nõidus.

Valga pool arvatakse, et kardetav on õhtul väljas liikuda, sest et siis kõik kurjad vaimud niisama liikvel on kui jõulus (E 73 552). Soomes ja Rootsis öeldakse neid niisama suurel reedel ja lihavõttes uitvat (Kotis. 1914, nr. 4).

Mõnigi imestab, et kurjadel vaimudel ja nõidadel on suurel nädalal ja lihavõttes nii suur võimus, kuna ju Jeesus ometi kurjad vaimud on võitnud. Ei tohi unustada, et meil siin tegemist on paganausu riisemetega.

Palamusel nõutakse, et kõik peavad kodus olema; enam kui 10 sammu ei võinud keegi kodust eemalduda (E 73 054). Teade jätab küsimuse lahtiseks kirikuskäimise asjus. Palamusel ei keeldud ometi kurjade vaimude pärast väljas liikuda, vaid mitte-liikumine pidi leinamärki tähendama. Simunas valvati kogu öö (E 73 034). Kohtlas pidas peremees pere kirikusse mittemineku puhul palve, millelt ükski kodakondlane ei tohtinud puududa. Enne ja pärast siiski lauldi (E 76 701).

Setumaal tuuakse kadakaoksi tuppa ja põletatakse, et kuri-vaim ega tulikahju majasse ei pääseks (E 73 760).

8 päeva enne suurt neljapäeva pandi Viljandi pool soola panniga koldesse tuha alla ja lasti seal 3 ööd-päeva seista. Siis anti seda hobustele, et nõidus nende peale ei hakkaks (E 72 828).

Suurel neljapäeval arvasid vanasti nõiadki paraja tegevus-aja kätte jõudnud olevat. Sõrves teinud nad vanasti enne koitu ahjuluua vett, selle vee valanud nad teise pere värava alla, kus siis valamiskohast kolm korda tagurpidi üle hüpatud ja iga kord lausunud: Võtku tont, pangu paharett! Niisugusel puhul surra võõra loomad või jääda kiduraks (E 28 776). Setumaal valvati hoolsasti, et nõiad sel päeval midagi lauta ega majasse ei paneks. Märgati midagi võõrast, võeti see ära ja põletati või pandi kuuma kohta kuivama; niisugusel puhul juhtus nõidadele enestele midagi halba; ei leitud nõia pandud asja, juhtus peres, kelle hoonesse asi pandud, mingisugune õnnetus. Käis nõid kuskilt midagi otsimas, ei antud talle midagi: kardeti, et nõid viib majast õnne (E 73 698). Teisal kardeti igaihe poolt nõidust. Kärddlas väidetakse, et nõiad käivad suurel neljapäeval varahomikul kolmel teevarul koos nõu pidamas. Seal võis nõiakski õppida (E 73 070).

Rootsis keelati isegi kahjulikkude loomade ja haigustegi nime nimetada, kartuse pärast, et need siis kallale tulevad (Hyltén-Cavallius, WW I, 135).

Nõiad kasutasid suurt neljapäeva omaks otstarbeks. Nad viisid luid lauta loomaküna alla, et loomad haigustuksid. Kui viidud luid pererahva poolt üles ei leitud, hävis kari (E 73 658). Teisal viidi mõni surnud loom kellegi hoonesse. Järgmisel aastal arvati seal kõik loomad rabandusesse surevat (E 75 830). Nõidade pärast ei pandud Rakvere pool kangast pleekima: kardeti, et nõidade võlumisel kangas siis riidena sugugi vastu ei pea (E 8° VII, 24).

Kes teadis enesel vihamehe olevat, läks vihamehe lamba-lauta ja niitis seal lammastelt villu; need villad olid kõige parem kaitse viha vastu. Sangastes nõuti niitmist 3 valla piirist lamba sabalt ja kõrvade äärest ning villa kudumist rinnaesisesse (E 73 605).

Ennustused.

Natuke ennustustki võeti suurel neljapäeval ette. Peerg süüdati põlema ja vaadati söe kujunemist. Süsi tõmbab tavaliselt ühe otsa looka. Kelle poole see ots käändus, arvati kõige enne surevat (E 73 582). Toris tegid neiud õhtul risti pealuse alla; siis lootsid nad tulevast unes näha (E 76 786). Helmes pesid nad õhtul nägu ja heitsid kuivatamata näoga magama, lootes, et peigmees tuleb nende puhates nende nägu kuivatama (E 77 255).

Suureneljapäevane ilm avaldab rahva arvates mõju tuleviku ilmadele: ilus ilm ennustab ilusat sügist; pilvine ilm, vihmast sügist (E 73 645). Paistus ennustab päikesepaiste head vilja-aastat (E 3901), Kursis ilus ilm viljarikast suve (EVR XXIV, 21), Laiusel vihm kaks nädalat enne jaanipäeva pöuda (E 57 682), Suure-Jaanis päikesepaiste sooja ilma kaks nädalat enne jaanipäeva (E 32 672), Pelistveres sellevastu annab päikesepaiste kuivi ilmu kaks nädalat enne jaagupipäeva (E 10 079). Kuiv suur neljapäev lubab Koerus kuiva esimese poole suve; suure neljapäeva soe öö aga 80 järgnevat külma ööd, külm öö 80 järgnevat sooja ööd (E 75 845).

Mihklis kordub endiste tähtpäevade väide: kui suurel neljapäeval päike niikaua paistab, et mees saab ratsahobuse selga hüpata, tuleb ilus suvi (E 75 984).

Urvitamine.

Kuna tavaliselt urbepäeval ja lihavõttes urbadega urvitatakse, peksid Pärnu-Jaagupis poisid suurel neljapäeval kuuse- ja männiokstest tehtud nuutidega, ise üteldes:

Niik nääkadi villavaras (E 76 402).

Vigalas käidi kadakaokstega seda „näägutamas“, kellelt pühade ajal sooviti mune saada (E 76 850). Vigalas ja Jaagupis astusid seega kadaka-, männi- ja kuuseoksad pajuokste asemele:

Rootsis määrati urbepäeva peksmine tihti suurele reedele ja nimetatigi seda päeva „piitsutamispäevaks“ (piskare dagen). Ei lepitud pajuokstega, vaid toodi päris kasevitsad ja anti nendega

urvaplaastrit. Enamasti peksis pereema enne magajate ülestõusu lapsi ja teenijaid, et nad kogu aasta oleksid sõnakuulelikud. Mõnekorra võeti koguni kadaka- ja kibuvitsa-oksi, et need rohkem valu teeksid ja Õnnistegija piina meelde tuletaksid. Ühes 1703 ilmunud teoses öeldakse: Siin Rootsis on vana komme olemas, et vanemad ja majaisad löövad vitstega hommikul oma lapsi ja majalisi nende voodis olles, et tõesti tunneksid Issanda Jeesuse Kristuse piina raskust (Högberg, Paskh. 89).

Suur reede.

Vaikus.

Suure või vaikse nädala vaikuse nõue esineb eriti suurel reedel. Juba suurel neljapäeval püüab see ennast maksuma panna; neljapäeva nõuetele lisab reede veel uusi juurde. Mitte ainult laste mürategemine ei käi keelu alla, vaid isegi naermine ja laulmine. Pärnu pool öeldakse naerjal suu kõveraks tõmbuvat (E 76 775). Abjas tõsteti lasterikkas perekonnas juba suurel neljapäeval toauksed eest ära, et käimine müra ei sünnitaks (E 76 813). Saardes pandi suurel reedel uste vahele rätikud (E 76 861). Väidetakse, et iga vasarahoop sel päeval lööb Kristusele naela sügavamasse (E 73 574); viimase väite on muidugi kristlus rahvausku jätnud.

Setumaal öeldakse, et lindki sel päeval pesa ei ehita ja lõigatud oks hakkab verd tilkuma (E 73 764); Mihklis, et rohi ei kasva (E 75 954); Sõrves, et sipelgas pesast ei lahku ega leht ei liigu (E 77 380). Puudub teateid, kui laialt Saarde komme Eestis on levinud, et sel päeval orelit ei mängita, kartes, et Jumal iga vaikuse- ja pühaduserikkujat karistab (E 76 130). Pärnu pool lubati ainult kirikus käia, kodu vaikselt istuda, piiblit lugeda ja kirikulaule laulda (E 76 775). Enne 1739 võis kõige rohkem mingsuguse vaimuliku raamatu lugemine küsimusse tulla.

Mitte ristilöömist, küll aga Kristuse matmist püüab idamaa kirik nagu dramatiseerida. Kella 3 paigu tuuakse Jeesuse kirst kirikusse; kirstu klaasist kaane all leidub Jeesuse pilt.

Kuna ühel pool kristlus päevale oma pitseri sügavalt peale vajutab, avaldub teisel pool tunduv paganuse mõju, mis mõnesuguse tegevuse majanduslikel põhimõtteil ära keelab ja suure reede just pühitsemis- ja vaikusepäevaks määrab.

Tulunduse edendamine.

Kuigi töötegemine üldiselt on keeldud, tehakse tulunduse saavutamiseks sellest ometi erandeid.

Majanduse edendamine seisab suurel reedelgi põllumehel meeles. Võnnus pani peremees vanasti linased rätid jalga, et linad suvel hästi pikad, valged ja head kasvaksid (E 23 575). Viljandi pool vedas peremees või keegi muu enne päikesetõusu enda taga kolm korda sõnnikut põllule, et hea vili kasvaks (E 72 829). Parandati hommiku vara hobuseriistu, arvates, et siis hobused ei väsi tööl (E 72 828). Simunas tõmbas peremees laudas igale loomale selga risti, et loom ei haigustuks (E 75 821). Toris tõmmati lammastelauda uksele öösi hõberahaga kolm risti, et hundid lambaid ei kimbutaks (E 76 972). Audrus tõstis peremees kõik põllutööriistad paigalt ära, kohendas ja parandas neid veidi, et põllutöö hästi edeneks ja riistad nii ruttu ei laguneks (E 76 110).

Jahimehed katsusid niisuguse võime omandada, et iga püssipauk ammutava looma tapaks.

Seks võttis jahimees suurel reedel kirikus armulaual käies kirikuleiva suust välja, pani kuhugi teiba otsa ja ambus püssiga; tagasi ei tohtinud sel puhul vaadata, sest siis nähti leivast Kristuse verd tilkuvat (E 56 764). Tõstamaal keelati ometi jahile minna, sest siis ei õnnestunud jaht kunagi (E 76 933).

Muhulased ja muudki keelavad suurel reedel igasuguse töötamise, „sest et ka sipelgas sel päeval lakkab töötamast“ (Holzmayer, Osiliana, 60). Viljandi pool peetakse kasulikuks sel päeval kangast alustada, sest sellest kangast valmistatud rõivad püsivad kaua (H III 20, 698).

Puuraiumist peetakse suurel reedel kasulikuks. Jõhvis käsatakse sel päeval raiuda tarbepuid, aga niisama ka suurel neljapäeval: siis on puud kõige sitkemad (H II 8, 52). Viljandis soovitatakse õöl vastu suurt reedet varastada laevapuid: siis on laev kange kalu püüdma ja salakaupa vedama ega saada laeva vedamiselt kinni (H III 25, 231). Vändra pool keeldakse laeva suurel reedel vette lasta; niisugune laev hukkuvat pea (E 76 010). Audrus keeldakse laeva sadamast sama hädaohu pärast väljuda ja

ülepea tõsta purjesid (E 76 124), Tõstamaal keeldakse sepatööd teha: muidu ei õnnestu edaspidine töö (E 76 933).

Enne päikesetõusu puhastatakse sel päeval maja põhjalikult, et sääsed, kärbsed ja parmud suvel ei teeks liiga (E 76 996). Vist kuskil Virumaal käis peremees metsas hobusekorvi (?) tegeemas, et hobused oleksid ilusad (E 76 573).

Kõvasti keeldakse sel päeval abielluda, sest siis oleks abielu õnnetu (E 8° IX, 95).

Sõrves öeldakse, et kui hommikul ahjuluuaga üle pahema õla kolm risti viljasalve või kirstu peale tehakse, siis olla viljal iseäraline tulu (E 38 050). Pärnu-Jaagupis kästakse hommikul luuaga ähvardada viljapuid, siis ei tulla mardikad neile kallale (E 50 934). Sealsamas soovitatakse sel päeval puuriistade pesemist, siis ei kuivada nad suvel (E 13 025). Jõhvis loodetakse suurel reedel veskilkäimisest jahudele jätku (H II 8, 52).

Võru pool keeldakse suurel neljapäeval ja reedel piimaostjatele ja santidele piima anda, sest vastasel korral kaoks piimaõnn (E 44 442).

Setumaal viiakse võrgud läbi akna toast välja, et rohkesti kala saadaks (E 73 746).

Saaremaal loodetakse suurereedesest võrkude rakendamisest head kalaõnne rakendatud võrguga (E 23 792). Samuti valitseb seal arvamine, et kui sel päeval kirikuleiba koju toodud, pärast päevaveeru peeneks hõõrutud ja risti põllule riputatud, põllud põuda ei karda (E 28 777).

Laatres peksti räästaalused piitsaga läbi, et varblased sinna ei tuleks pesitama. Samuti hõõruti lehma selga jääga, et lehmad suvel kiini ei jookseks (E 78 607).

Setu naised käivad sel päeval teistelt mune küsimas, lootes, et kanad siis hakkavad paremini munema. Mune palutakse ka haudumiseks. Kuid naised ei taha meeeldi mune anda, kartes, et enestel kanakasvatus kehvaks jääb (E 73 793). Mõnes kohas viidi vanasti suurel reedelgi raage tuppa ahjusuu ette, et suvel palju linnupesasid leida (E 72 820); kuskil nõuti selle otstarbe

saavutamiseks koguni hammaste vahel läbi akna laastude toomist (E 72 827). Harglas loodavad lapsed nii mitu linnupesa leida, kui mitu laastu nad toovad, noormehed aga nii mitu pruuti (E 73 634). Antslas viinud naissugu vanasti õpetajale mune ja saanud tänuks suudluse vastu; see tähendanud mehelesaamist, lasterohkust jne. (E 73 588).

Pühkmedki omavad suurel reedel tähtsuse. Pärnu-Jaagupis keeldakse sel päeval pühkida tuba, et ei sigiks kirpe (E 20 028); Väandras, et ilupuud aias ei kuivaks (E 76 786); teisal kästakse pühkmed enne päeva põletada, et suvel kärbsed ei piinaks (E 6627). Wiedemann teab, et kes pühkmeid ei põleta enne päeva, saab suvel kärbestelt palju kannatada (AIÄLE 355). Toris tehti suure reede hommikul luudi, et need luud kõik lutikad ja kirbud välja pühksid (E 76 785). Harglas kästakse enne päikesetõusu aknaid pühkida, et suvel kärbsed ei sigiks, niisama siis tuba pühkida ja pühkmed koplisse või metsa viia, siis ei lähe kanad suvel vilja, vaid siblivad pühkmehunnikul (E 78 609).

Suur reede edendab mesilaste saaki. Seks pistavad mesinikud Antslas mesipuu pragudesse kadakaoksi, lootes, et siis mesilased hästi sigivad (E 73 587). Sangastes arvavad mesinikud tarvilikuks mesipuuaiä ümber käia ja pista pihlaka- ja kadakaoksi aiä vahele. See taig arvatakse pereheitmist edendavat ja mesilasi sundivat nõelama neid, kes pahategemise pärast aeda tulevad (E 73 588). Sangastes tehakse mesipuu ümber aiad, et mesilased ära ei lendaks (E 73 674).

Tervis.

Nagu mitme muu püha ajal, avaldab suurel reedelgi vesi tervekstegevat mõju. Kes soovib, et nakkushaigused teda ei küllastaks, peab ennast jooksvasse vette kastma (H IV 10, 249).

Lutsimaal keeldakse suurel reedel niisama kui suurel neljapäeval pead sugeda, sest siis minevat juuksed halliks. Peahari peideti ära, sest muidu kardeti, et kanad kapsapeenraid sabitsevad (EVR IX, 248). Tarvastus kardetakse peasugemisest täisid pähe sigivat (H IV 4, 342).

Laatres minnakse suurel reedel sipelgapesa juurde ja sülitatakse pesasse; sipelgad pritsivad oma hapet sülitajale näkku; see hape kaitseb suvel päevitumast (E 78 607).

Karusel kardetakse suurel reedel paljajalu käia, sest käija löövat jala vastu kivi (H II 17, 796).

Pärnu pool käidi kolm korda ümber lauda ja pisteti kadaka- ja pihlakaoksi seinapragude vahele loomahaiguste eemalhoidmiseks (E 76 790).

Tapa pool soovitatakse vihtlemist sel päeval, sest siis ei lahkuvat tervis kogu aasta vihtlejast (E 27 708).

Sangastes läksid talutüdrukud varahommikul metsa ja töid sealt terve sipelgapesa kotiga koju. Pesa pandi kõige kotiga katlasse vette ja keedeti. Seda vett anti karjale juua. Niisuguse jootmisega loodeti suvel loomadest haigustumist ja äpardust eemal hoida. Et piim alati hea oleks, selleks lüpsiti loomad peale jootmist ja toodi piim lüpsikuga tupp. Toas tehti kolmeharuline vigel tules punaseks ja pisteti mitu korda piima sisse, ristikujuliselt, iga kord isesuunas (E 73 626). Helmes pandi luid küna alla (E 73 632).

Peremees korjas luid sarja peale, viis hobustetalli ja aetas need sõime alla, et keegi ei saaks hobuseid kahetada. Nii-sama viis perenaine luid lehmalauda sõime alla (E 73 630).

Setumaal pannakse ahju nurka mingisuguse nõuga soola, mida kogu aasta ahjus hoitakse. Seda soola tarvitatakse arstirohuks loomadele ja inimestele, loomadele kahetuse vastu, inimestele silmahaiguse vastu (E 73 786).

Maod ja linnud.

Setud võtavad „siugude“ kaotamise ette. Vikat õlal, minnakse metsa ja marsitakse seal, kus suvel palju „siugõ“ nähtud, tükk aega vikatiga, „nigu soldat, püss sälän“. Setude arvamise järgi ei leidu seal teisel suvel enam „siu haisugi“ (E 73 743). Viljandi pool peetakse tarvilikuks suurel reedel nõelaga mitte

õmmelda, sest niisuguse teo järele võiks suvel ometi nõelussidega kokku puutuda (E 72 822). Sarnane arvatakse siin sarnast välja kutsuvat: nõel nõelussi!

Varblased hävivad, kui suurel reedel ahjuroobiga ilma püksteta minnakse õue, varblasi hirmutatakse ja neile öeldakse, kuhu nad peavad minema (E 66 194).

Vanasti visati hommikul kanadele ristamisi teri söögiks, et kanad kodus seisaksid ja pesadesse muneksid (E 76 170). Nõos viidi suurel reedel 7 korda lindudele teri, et viija suvel palju linnupesasid leiaks (E 76 714).

Veel tehakse suurel reedelgi õlgedest pesa, kutsutakse kukk ja kana tupp ja lastakse neid pesast teri süüa. Loodetakse, et selle taia varal kanad kõik ühte munevad (E 73 623).

Hommikul enne päikesetõusu otsitakse Toris varesemune ja lüüakse munad vastu kanalauda seina puruks, siis ei tee varesed kanapoegadele kahju (E 76 156). Audrus tehakse niisama suurel neljapäeval kullimunadega samaks otstarbeks (E 77 004).

Suurel nädalal ja lihavõttes nõutakse alati varajast ülestõusmist voodist. Niisugune varajane ülestõusmine kaitseb mõnegi äparduse eest. Suurel reedel kardeti linnupetmist, eriti varesepetmist. Sellepärast võeti hommikul kohe varakult tükk leiba suhu, et vares ei petaks (E 72 816). Peale päeva magajast öeldakse Viljandi pool, et niisugune magaja kutsutakse rongale vaderiks või et ta kael hakkab rögisema (E 72 827). Abjas püütakse magajale enne päikesetõusu karunahk peale panna. Karunahaga käib laiskus ühenduses (E 72 818). Teisal öeldakse ruunanahk kaua magaja silmile kasvavat (E 72 825).

Suurel reedel ristib kaaren oma poegi (E 3909). Tavaliselt ei seletata ometi, kuidas see ristimine sünnib. Ristimist toimetab kaaren enamasti nii, et ta kas Jordanilt või mujalt kivi toob ja püüab arstida mune, kui keegi inimene neid keetnud ja keedetult pesasse tagasi pannud. Mitmes kohas määratakse see toiming suurele neljapäevale. Laatres väidetakse, et ristimine sünnib suurel neljapäeval. Ristimiseks toob kaaren merest nokaga vett; haned olla ristimata jäänud kaarnapojad (E 78 607). Kaar-

nakivi on igatahes talisman, millist igaüks püüab omandada; ta annab tarkust, peletab haigusi eemale, jagab õnne. R. Kaldast kõneldakse, et ta lapsepõlves kogu suure neljapäeva kaarnakivi taga otsinud, et suurt tarkust, isegi linnukeelt kätte saada. Selle kiviga „ristib“, arstib kaaren oma mune suurel neljapäeval või reedel, et munadest pojad välja tuleksid. Kui kaarnapesast niisugune kivi ära tuuakse, saadakse õnnega kokku. Kaarnat tuleb aga ambuda või muul viisil tappa, sest vastasel korral süütab kaaren kivi äraviija maja põlema (Ploompuu Jõululeht 1915, lk. 7). Viljandi pool öeldakse, et ristimata kaarnapoegadest tekki-
vat hakid (E 72 828).

Toidud ja söömine.

Rooma usk on oma söögisedeli rahvale uuema ajani mälestuseks jätnud; paastunõudeid ei ole suudetud unustada.

Lõuna-Pärnumaal keedeti suurel reedel paastutoitu, nimelt tanguleent ubadega ja pealegi nii palju, et jätkus pühikski. Sellest väitest selgub, nagu oleks lihavõttekski veel paastutoitu soovitatud (E 72 818). Suure-Jaani teadete järele ei söödud seal sugugi, vaid paluti kogu päev, sest et Jeesus sel päeval kõikide pattude eest kannatanud ja surnud (E 76 053). Viljandipoolsed andmed teatavad, et ei söödud muud kui tangudega keedetud ube = suurmaid. Ühmis tambiti otri kirvevarrega, kuni kest pealt ära läks, siis pesti veega. Kest tuli vee peale, võeti ära, suurmad jäid järele (E 72 822). Teisal Lõuna-Eestis keedeti hapukapsa- ja odraleent. Nende paastutoitude keetmise põhjuseks nimetati seal hundi eemaletõrjumist karjast (E 72 822). Mõni usklik ei söönud kogu suurel reedel midagi, vaid jõi ainult kalja või mahla, kuid niisuguseid leidus vähe; enamik sõi ometi paastutoitu (E 8° VII, 24). Rootsis väidetakse, et kui haige kogu suurel reedel midagi ei söö, siis ta terveks saab. Muidugi avaldub siin katoliku kiriku mõju. Rootsis arvatakse koguni, et niipalju kui keegi suurel reedel joo, niipalju higistab aasta jooksul (Hagberg, Paskh. 97).

Nõidus.

Kui keegi vaenlane loomi nõidunud ja seda vaenlast teati, püüti mingisugust tema kantud riidetükki kätte saada. Selle põlema-

süüdatud riidetükiga mindi lauta ja suitsetati kõiki loomi, siis visati riidetükk üle vasaku õla sinnapoole, kus vaenlane elas. Nõidus kaotas niisugusel puhul jõu (E 76 776).

Setumaal oletatakse, et nõiad käivad suurel reedel nurmel loomade hääli järel tegemas. Kes niisuguseid hääli kuuleb, seda tabab tingimata õnnetus (E 73 698). Teised ligimestele paha teha soovijad lähevad karjamaale ja „lüpsavad“ seal kadakaid. Niisugusel puhul väheneb selle peremehe lehmade piimaand, kelle karjamaal kadakaid on lüpstud (E 73 711).

Valga pool vilistavad nõiad esimesel pühal. Kes neile vastu ei vilista, sellele teeb nende vilistamine kahju (E 73 555). Majas käinud võõra naisterahva jälgedesse visatakse tuhka; muidu võiksid suvel põllud ja niidud kahju kannatada (Wiedemann, AIÄLE 356). Muidugi kardeti, et naine nõid võiks olla ja nõiduse halbu tagajärgi avaldada.

Rootsis arvati, et nõiamoorid sarve puhuvad ja siis kahju tekitavad. Rootsi peapiiskopp Angermannus'e ajal tõsteti korra kohtus kaebus kahtluse alla langemise pärast, sest kahtlusealune naine puhunud suure neljapäeva öösi sarve (Hagberg, Pääskh. 83).

Soomes tehti suurel reedel ja lihavõttes riste ustele, et vana-pagan sisse ei pääseks (Varonen, Vainajainpalv. 280).

Kui last kolm suurt reedet imetatakse, saab lapsest nõid, öeldakse Tapa pool (E 27 708), Rakvere pool paha sõnaga inimene, enamasti igal pool siiski nõid (E 42 774).

Nagu jõulus, ei soovita ka sel päeval naisterahva võõrsiletulekut. Tingimata tuleb siin nõidusekartus küsimusesse.

Vihkab keegi tütarlaps meesterahvast, võtab viimane selle naisterahva kingad ja viib nad koju sängi alla. Esimesel pühal viib ta kingad tütarlapsele jälle tagasi. Kohe on viha nagu peoga pühitud. Soovib aga tütarlaps meest endale, peab ta temalt midagi salaja omandama ja selle esimesel pühal jälle tagasi viima. Kui meesterahvas omandamist ei märganud, kosib ta selle tüdruku. Või võeti kolm palukest leiba ja pandi nad öösiks „põue alla“.

Järgmisel päeval kuivatati neid ja segati ilma meesterahva teadmata tema söögi sekka. Kui see need söi ja iseäralikku maiku ei tundnud, kosis ta tüdruku (E 73 670).

Paari pääseti ka, kui salaja lõigati armastatult juukseid, ka eneselt tutt ja munade keetmisel juuksed patta keema pandi (E 73 673).

Talusse tulnud vanatüdruku äramineku järele visati tuhka ja liiva, et loomad ega vili ei äparduks (E 75 958).

Ennustused.

Tulevase abikaasa teadasaamiseks läheb neiu suure reede öösi sauna, kaks klaasi vett kaasas. Saunas istutakse esimese kuke-lauluni. Kuke-laulu järele tõuseb neiu püsti, käib, klaasid käes, saunas kõik kohad läbi. Tagasi jõudnud vanale kohale, paneb ta ühe klaasi põrandale, teise aknale, võtab viha, lööb seitse korda õhku ja loeb ise: „Kanda kaugel elas isa üle kümne uduse näta teta üte ääl (!)“. Siis võtab maast klaasi ja vaatab läbi klaasi tule poole, seal seisab ta tulevase alumine pool; kui teine klaas teise otsa pannakse, nähakse kogu tulevane teinepool (E 73 768).

Harglas viivad neiid pühkmed talu piirile ja puistavad sinna maha. Ära tulles hõikavad neiid kolm korda. Missuguses suunas koerad hakkavad haukuma, sellest suunast tuleb neile kosi-lasi (E 73 640).

Soomes sõid neiid suure reede öösi soolaseid räimi ja panid veetoobi peaaluse kõrvale, et tulevane peig võiks neile öösi juua anda (Kotiseutu 1914, nr. 4).

Ilmadelgi on tähendus tuleviku kohta. Põlvas öeldakse, et väga selgesti punetav koit head tatrauve ennustab (E 18 419), vihm sel päeval Tõstamaal head viljasaaki (E 15 468), Palamusel ilus ilm suvel head rukki õitsemist (E 20 125), Võnnus halb ilm halbu ilmu septembris või oktoobris (E 23 575). Viljandi pool väidetakse, et kui saab suurel reedel veel jäaratast teha, tuleb vihmarikas suvi (E 72 821). Väandras ennustab päikesepaisteline hommik 2 nädalat peale jaani kuivi ilmu (E 76 007).

Pärnu-Jaagupis arvati suure reede järgi suvist heinasaakigi ennustada võivat. Pandi toop vett täis, ölekõrs lõigati tükkideks, visati kõrretükid vette ja puhuti nende peale. Kui kõrretükid laiale läksid, saadi heina vähe, kui aga kokku jäid, pidi heinasaak tulema (E 76 990). Koerus toodi metsast kase-, paju- ja leparubi (E 75 885).

Läänemaal kuulati hoolega, mitu korda lehm sel päeval järgemööda ammub. Ammumiste arv määras sellest majast surijate arvu (E 76 881). Niisama arvatakse seal, et kukelaul selle päeva õhtul perest kellegi surma ennustab (E 76 983).

Suur reede jääb kommete rohkuse poolest tagaplaanile suu- rest neljapäevast, kui tal sellega ka mitu ühist kommet. Tähtsamad omapärasused puuduvad tal. Põhijoontes peab ta palju oma kommetest teiste tähtpäevadega jagama. Kolistamise, kärategemise keeld teeb mulje, nagu leiduks siin kristluse jälgi, kuid tõepoolest esineb selles keelus ka surnukultuse jälgi; samasugune keeld maksab muilgi surnute meeldetuletamise päevil. Suurel reedel sulavad mõlemad põhjused ühte: Kristuse surm ja surnute hingede kultus.

Suur laupäev.

Analoogiliselt suurele neljapäevale ja suurele reedele on hakatud neile järgnevat päeva suureks laupäevaks, vahel ka vaikseks laupäevaks kutsuma. Suure neljapäeva ja suure reede sarnaselt ei ole meil suurt laupäeva kunagi pühaks peetud, vaid on ikka tööpäevana veedetud, olgu siis et ta õhtu on kohati enam pühitsemise osaliseks saanud kui tavalisel laupäeval. Rahvas tunneb mõnda sellele laupäevale omast kommet.

Laupäeval algab pühadeks kõikjal eriti suur puhastamine ja koristamine, samuti kui jõulu eel. Ojast, kaevust või allikast tuuakse vett ja puhastatakse toa põrand, seinad, lagi, kõik majariistad ja sööginõud puhtaks. Setumaal käivad neiud juba neljapäeval kirikupõrandat küürimas; kardetakse, et kes ei lähe küürima, ei saa mehele (E 72 857). Maja küürimisega loodetakse päikesepaistelise kevadet ja talve jälgede peatset kadumist (E 73 584).

Kohati peetakse Setumaal laupäeva poolpühaks ega tehta enam suuremat tööd (E 72 855).

Saaremaal korjab peretütar enne päikesetõusu kokku kõik puunõud, kapad, kulbid, lusikad, pütid jne. ja viib nad kööki pesemiseks, pärast paneb kõik puuaia otsa kuivama (E 73 062).

Kodaveres toodi allikast või ojast õhtul värsket vett ja pandi vesi puhtasse anumasse Jeesuse jaoks, et Jeesus öösi võiks haavu pesta (E 76 667). Äksis pandi keoga sauna vett, niisama Jeesusele pesemiseks (E 76 693).

Sangastes asetati laupäeva õhtul saunast tulles lavale veeriist vihaga Jeesuse jaoks, et ka tema võiks ennast pesta ja majasse õnne tuua (E 73 624). Paganuseaegse surnute kodukäimise asemele astus jällegi surnuist ülestõusnud Jeesus.

Laupäev saadetakse üldiselt vaiksesti mööda, „sest et Jeesus hauas viibib“; aegsasti pannakse majades täielik rahu valitsema. Pärnu pool keeldi vanasti väikseid lapsi nutmast; öeldi: „Ärge pahandage Jeesust, ta tahab hauas vaikselt puhata“ (E 76 890). Mihklis pandi väikestele lastele nende magamise ajal vitsakimp pea alla, et nad sõnakuulelikuks saaksid (E 76 992). Tartu pool ei tohtud kedrata; ketramise puhul kardeti väga halbade linade kasvamist (E 8° VI, 30).

Toidud.

Setumaal küpsetatakse laupäeval varakult saia, enamasti kulišši ja pashat. Öhtul minnakse varakult kirikusse, kuhu kaasa võetakse saiu, võid, kohupiima ja 3 muna. Need pannakse kiriku juurde lauale ritta; mõnel korral lisatakse neile veel lihagi, nimelt sinki juurde (E 72 852). Igaüks seisab oma toiduainete juures. Preester pühitseb mööda minnes neid aineid. Hommiku poole kirikust koju mindud, istutakse kohe „pühade lauda“. Road on õnnistatud, nüüd tohib neid süüa (E 73 794).

Kus iganes võimalik, tehakse, nagu jõulu eelgi, vorste, Lõuna-Eestis enam verivorste, Põhja-Eestis tanguvorste. Mitmes kohas pannakse vorstid kerisele, teisal, nagu Junnimaal, ahju õlgedele küpsema (E 76 858).

Üldiselt küpsetatakse laupäeval pühadekakku, pühadesaia. Pärast küpsiste ahjust välja võtmist visatakse ahju halge, „et kõhud nii ruttu tühjaks ei läheks kui harilikult“. Enne ahju panekut varustatakse leivad ja saiad ristidega, et „kuri silm neid halvaks ei teeks“ (E 76 776).

Munad.

Munade ja ülepea lihavõttetoitude õnnistamist peetakse tavaliselt venelaste kombeks, kuid see komme on üldiselt omane katoliiklastele. Rootsisis leiti hiljuti 1400. hilisematest aastatest põlvnev sellekohane ladinakeelne õnnistusvormular, milles palutakse, et Jumal õnnistaks mune tervist-andvaks toiduks usklikkudele (Hagberg, Paskh. 106). Et liha- ja munasöök paastuajal keeldud ja lihavõttes jälle lubatud, ei tohtinud usklik mune

enne süüa, kui nad õnnistatud. Õnnistamisest loodeti kaitset pika paastumise võimalikkude halbade tagajärgede vastu ja edu ihule ja hingele (Hessische Blätter XXVI, 134).

Lihavõttemunade värvimine ulatub ühest Euroopa otsast teise. Isegi Väike-Aasia kreeklased harrastavad värvimist. Mesopotaamia kristlaste kohta leidub sellekohane tunnistus juba 1694. aastast (Hessische Blätter XXVI, 133). Keegi tahtis värvimiskommet koguni Hiinast laenatud kombeks pidada, kuid sel väitel puudub kindel põhjendus (Andree, Braunschweiger Volkskunde, lk. 340). Igatahes tunnevad värvimist juba hellenismi vanad nõiatekstitid (Hessische Blätter XXVIII, 160).

Munade värvimine langeb kõikjal laupäevale, kui seda juba neljapäeval ei ole ette võetud. Hindrek-Hiline jätab selle toimingu mõnikord koguni esimeseks pühaks. Mune kästakse kuumalt värvida, et värv hästi külge hakkaks, pärast võiga võida, et munad läigiksid (E 66 189).

Vanal ajal puudus suurem munade värvide valik; püüti koduste abinõudega toime saada; ei tuntud munavärvi ega värvipaberit.

Vanemal ajal tarvitati munavärvimise vahendiks vihalehti, ka rukkiorast, mis ümber muna mähiti või lahtiselt patta pandi. Toris visati kogu viht munapatta (E 76 072). Saarde kihelkonnas värviti põdrasamblaga, aga ka mõne muu samblaga (E 74 447). Teisal seoti muna ümber sibulakoori või visati koori lahtiseltki patta, Väike-Maarjas kaseoksi (E 75 822), Hallistes naistepunalilli (E 75 989), Pärnu pool lepakoori (E 75 995), karikakraid, maranaid, siniseid rukkilillesid (E 75 999), heinapepri (E 77 156), ka tangu (E 76 029), tuhka, samblaid jne. (E 76 594).

Sooviti kirjusid mune, siis viidi juba värvitud muna sipelgapesa, kus sipelgad oma happega munad kirjuks tegid. Laupäeva õhtul otsiti kõik kanapesad üles ja riputati peotäis teri pesasse, et kanad hästi muneksid. Ka pandi sinna värvitud muna kanale rõõmuks pühade ajal (E 75 795). Hallistes värviti mune enamasti punaseks, et punase värviga Jeesuse kannatamist ja verd meelde tuletada (E 76 020).

Koduste abinõudega saadi kollaseid, rohelisi, punaseid, sinakaid ja kirjusid mune. Punased munad tähendavad rahva seletuse järgi armastust, sinised ustavust, rohelised lootust, kollased põlgust (E 76 048), valged süütust (E 76 767).

Alles hiljemal ajal algas piltpaberitega ja värvidega ilustamine, ka mitmesuguste kujudega piirdamine muna värvilisele koorele. Setud keedavad mõnikord iga perekonnaliikme jaoks 15—20 muna.

Sagedasti keedetakse mune varemini tuppa toodud laastudega (E 73 603). Mõnes kohas keedetakse iga isiku nime peale õnnemuna; kelle oma katki keeb, ei leia sel aastal õnne (E 73 608). Mune püütakse hästi ilusaks teha; Helmes loodetakse, et ilusate munade puhul sel aastal ilusad ilmad tulevad (E 77 257).

Lihavõttemunade keetmiseks tuntakse Pärnu-Jaagupis koguni eriline põhjus: munad tuletavad meelde, et Jeesust Kolgata teel kividega visatud (E 76 835).

Vigalas anti sibul sellele, kellelt pühiks sooviti mune saada (E 76 850).

Kuskilt Lõuna-Eestist on üksik teade kirja pandud, et laupäeva õhtul asetasiid lapsed akna äärde mütsid, lootes, et jänese toob neile mune (E 73 622). Jänese munade toomist ei tundnud vanad eestlased. Usk jänese munade toomisesse on Saksast Eesti levinud, peale muu ka lihavõtte-postkaartide varal, millistel leidub enamasti alati jänese munadega. Jänese oma munadega on eestlastele täiesti võõras nähtus. Niisugust ebausku ei peaks eesti laste südamesse istutatama.

Koerus tehti laupäeval pesi, pandi mune sisse ja peideti. Lihavõttepäha hommikul saadeti lapsed neid otsima; leitud munad said nad siis enestele.

Tartu pool istutati paar nädalat enne pühi taldrikule pandud liivasse kaera- või odrateri. Pühiks kasvanud orasesse asetati värvitud munad ning see üheskoos munadega lauale (E 76 102).

Haljalas tehti laupäeval kõrkjatest neljanurgeline kroon, mille küljes rippusid värvilised munakoored. See kroon riputati lakke, kuhu ta kogu pühadeajaks jäi (E 75 893).

Ennustused.

Nagu alati tähtpäevil ja nende eelõhtutel, katsuvad abielukandidaadid ka suurel laupäeval abiellumis-võimalust teada saada.

Helmes töid vanasti poisid-tüdrukud laupäeval kolm korda „saiapuid“. Toas vaadati toodud halge järele. Leiti toodud halud paaris, pääses tooja abiellu, vastasel puhul mitte (E 73 571). Alatskivil toodi teisel otstarbel metsast „virgalinnupuid“, s. o. kaseoksi, millega mune keedeti, lootuses palju linnupesi leida. Sel puhul tuli ühtlasi töotus anda pesi mitte lõhkuda (E 76 661). Hanilas visati tuppä toodud laaste üle pahema õla kolde ette tedrepesade leidmise otstarbel (E 76 901).

Mitmel pool vaadati õhtul veeklaasist tulevase nägu. Sõrmus pandi klaasi vee sisse ja vaadati nii kaua vette, kui inimese kuju ilmus klaasi, meesterahvale naisterahva ja naisterahvale meesterahva kuju, nimelt tulevane teinepool. Mingil tingimusel ei tohtinud klaasist kõrvale vaadata (E 76 148).

Helmes pandi õhtul ilma kellegi teadmata hõberaha vette; hommikul kõige esmalt selles vees pesev neiu arvati veel sel aastal mehele saavat (E 77 257).

Neiud püüdsid sea abil abiellu pääsemise lootust teada saada. Siga toodi tuppä. Neiu istus sea selga. Jooksis siga nurka, tuli kosilast veel oodata; jooksis siga aga uksest välja, tulid kosilased hiljemini (E 76 060).

Kui saunaskäijate seas pruut leidub, saab Nõo elanikkude arvates see neiu kõige enne mehele, kes pruudi vihtlemise järel viha enesele vihtlemiseks saab (E 76 715).

Sauna põrandale laotati sagedasti õlgi. Üldiselt loodeti õlgede varal aasta iseloomu ennustada võida. Pärnu pool pandi õhtul aknalauale kimp õlgi. Leiti need esimesel pühal niisked, arvati hea vilja-aasta tulevat (E. 76 108).

Väike-Maarjas tehti suure laupäeva õhtul, samuti kui jõulus, tuhk koldes siledaks ja vaadati siis hommikul, kas sealt jälgi on leida. Koera jälg ennustas loomadele õnnetust, kassi või vasika jälg aga vastupidist (E 75 830).

Muid kombeid ja uske.

Vändras toodi õhtul tuppä põrandale võrmilehti ja lilli (H II 20, 526), Viljandi pool kohati aga, nagu jõuluõhtul, õlgi põrandale; pühade ajal veeti õlgedel vägikaigast (E 72 824).

Nagu jõulus ja vana aasta lõpul, tehti kohati laupäeval kriidiga, sõega või tõrvaga rist välimisele uksele, aga samuti ka vankritele ja saanidele, et ristimärk vanapaganat eemale hirmutaks (E 73 038). Nagu jõululaupäeval, keeldi lihavõttegi laupäeval jalgu lahti võtta (E 76 767).

Koerus pandi — vist alles uuemal ajal — küünlad värvilistesse laternatesse õõsi ukse kohale üles põlema; see komme pidi kevade lähenemist kuulutama (E 75 865).

Harglas oletatakse, et neitsid võivad imetegevat rohtu valmistada. Seks peab tõsine neitsi lihavõtte-laupäeva õõsi üheksat tõugu taimi korjama, neid esimesel, teisel ja kolmandal pühäl järgemööda vaskriistas keetma, pärast kuivatama ja peeneks hõõruma. Missugust imet niisugune pulber teeb, jääb ometi hämaraks (E 73 638).

Pärnu pool jooksid pikki juukseid saada soovijad neid, tuust heinu süles, kolm korda ümber maja ja viskasid heinad valge ruuna sõime (E 76 776). Säärane taig arvati juuste kohta mõju avaldavat. Õieti oleksid õled enam kohal olnud kui lühemad heinad.

Tõstamaalt leidub teade, et laupäeval arvatud murueide tütreid enne varese ärkamist allikal pesemas käinud olevat ja et nad sellepärast igavese elu omavat (E 76 140). See teade langeb igapidi kahtlaste hulka.

Lihavõttepühad.

Vanemal ajal tuletas lihavõtte-öö, s. o. muidugi laupäevane öö vastu esimest püha, oma valguse poolest jõulu meelde. Tuled ei põlenud mitte ainult kirikutes, vaid ka uulitsatel ja majades. Suurel reedel õnnistati kirikutes erilisi lihavõtteküünlaid. Lihavõtte-ööl lauldi kirikutes halleluujasid. Põles koguni n. n. „halleluujaküünlaid“. Mustad altari- ja kantslikatted olid heledate eest taganenud. Tornist kuulutasid kirikukellad rõõmusõnumit. Need kellad olid rooma-katoliku usu kirikutes vaikselt nädalal vaikunud. Öeldi, et kellad lennanud Rooma paavsti juurde õnnistust saama, ka mune tooma (Sartori, Sitte III 139). Lihavõtte-ööl helistati neid jälle, pealegi suurema vaimustusega kui enne paastuaega. Vana, alles 1820 maksvuse kaotanud määruse järgi pidi vastlapäevast lihavõtteni igasugune muusika vaikima; kellade muusika vaikib katoliiklastel veelgi urbepäevast lihavõtte-ööni (Hagberg, Paskh. 129).

Lihavõttepühad kannavad enestel juba nime poolest katoliku usu püserit. Vana kirik nõudis kannatamisajal paastumist. Paastuaja algus andis lihale nagu hundipassi, lihaheide tõrjus liha söögilaualt eemale; lihavõtte annab luba jälle liha võtta, liha süüa. Vanemal ajal seletasid vanemad lastele, et vastlapäeval visatud liha aia taha, lihavõtte esimesel pühal võetakse ta jälle üles (E 73 585). Imelikul viisil väidetakse Hallistes, et peale pühi minevat lihasööja täisid täis (H III 19, 868).

Kristlik kirik nimetab pühi ülestõusmis-pühiks, sest et neid ju Kristuse ülestõusmise pärast pühitsetakse. Rahvasuus kannavad nad veel nime munadepühad, sest et lihavõttele tähendavad munad sedasama, mis kuusk jõuludele ja kask nelipühile. Veel hüütakse neid kiigepühiks seks ajaks ehitatud kiikede ja pühil kiikumise pärast.

Kirikus.

Pühad algasid vanas kirikus õieti juba laupäeva õhtuga, niisama kui meil jõulud laupäeva õhtuga algavad.

Setumaal lüüakse laupäeva õhtul kirikus preestri jumalateenistuse ajal ühtelugu risti ette ja kummardatakse. Niipea kui kesköö käes, lähevad preester ja köster pühakute kujudega kirikust välja, koguduse liikmed järel, igäihel küünal käes, Jeesust otsima, laudes: Issand, kus sa oled? Mujalgi teevad veneusulised umbes samuti. Sindis olnud sel puhul mõne aasta eest vahejuhtumus. Laulu järele: Issand, kus sa oled? hõiganud joobnud mees pödsast: Siin ma olen! Mida te otsite? (E 76 100). Kui kolm korda ümber kiriku käidud, hüüab preester: Kristus on üles tõusnud! Koguduse liikmed vastavad: On tõesti üles tõusnud! Kohe algab õnnesoovimine ja suudlemine.

Katoliku usu maailmas teretatakse lihavõtte hommikul üksteist tavaliselt hüüuga: Kristus on üles tõusnud! Veneusulised vastavad selle peale: Ta on tõesti üles tõusnud! Saksamaa kato-liiklased kannavad selle teretuse tihti enam laudes ette. Igatahes tahetakse selle teretusega üksteisele rõõmu Kristuse ülestõusmise pärast üles tunnistada, milline sündmus pika paastuaja järele jälle rõõmsa pühadeaja kinkinud. Kõigiti jätab lihavõtte veneusulistel jõulu kaugele varju, nõudes enesele pühade püha au, nagu jõulud muu-usulistel.

Kirikust koju tulles tuuakse küünaldega tuld koju kaasa. Kui tuli teel kustub, kardetakse õnnetust, vastasel korral loodetakse õnne (E 72 848).

Hanilas arvatakse, et kui õhtul kellade helistamise ajal koer ulub, tuleb õnnetus majasse või sureb keegi (E 76 901).

Evangeeliumisulised tavaliselt öösi kirikus ei käi, küll aga tihti esimese püha hommikul varakult.

Hallistes kanti vanasti esimese püha hommikul valgeid rõivaid; neile olid mustad ristikesed peale õmmeldud; neis mindi kirikusse¹⁾ (E 76 931).

Lüganusel väidetakse, et esimesel pühal üldiselt kõik vanad ja noored, isegi lapsed kirikus käivad; talvel ei pääse lapsed pakase pärast kirikusse. Päevase jumalateenistuse järele otsib

1) Teade 80-aastaselt Karl Tedrelt, kellele seda üle 100-aastane vanaema jutustanud.

iga ristieema või ristiisa omad ristilapsed üles ja jagab neile kiriku-värvavas mune. Kui tal on aega ristilapse koju minna, antakse munad kodus kätte (E 73 023). Pärast leeriskäimist kingib ristilaps ristivanematele mune (E 76 986).

Väike-Maarjas tehti esimese püha hommikul enne kirikusse sõitu pahema jala kannaga hobuse ette rist, et teel mingisugust õnnetust ei juhtuks (E 73 836). Ei selgu küllalt, kas ka lihavõttes, igatahes aga jõulus kergitati Hiiu-Kassaares väljas kirikukella löömist kuuldes mütsi ja kirikus löödi vastu rindu öeldes: Oh Jeesus! (E 76 588). Ingeris Moloskovitsas nõtkutatakse igal ajal kirikus Jeesuse nime kuuldes alati põlvi. Komme põlvneb muidugi roomakatoliku usu ajast.

Maagiline vägi.

Lihavõttest lähtub nii-ütelda maagiline vägi inimese saatuse kohta. Setude arvamise järgi on esimesel pühal taevavärvavad avatud; iga surija, ka kõige suurem patune, pääseb lihavõttes taevasse (E 17 634).

Abielugi kohta avaldavad lihavõttepühad mõju. Pühade ajal abiellu heitval noorpaaril tuleb leivarikas, aga õnnetu ja rõõmutu elu, väidetakse Ürvastes (E 73 663).

Lihavõtte-õõsine unenägu arvatakse ikka täide minevat (E 75 877).

Väike-Maarjas väidetakse, et esimese püha hommikul kukk kirikutorni otsas laulab (E 75 808).

Lihavõttepühad annavad inimesele maagilise väe nägematuks saada, arvab rahvas. Kose kihelkonnas võeti esimesel pühal 9 hingelist ja pandi nad nii maa sisse, et välja ei pääsenud, ja üks uba keskele. Suurekskasvanud oa kaunast otsiti välja peegli ees suhupistmisel üks nägematuks tegev uba. Muidugi mõista tuli katseks enne teisi ube suhu panna (E 28 571).

Jõulu ja uue aasta õõsi käidi vanasti loomade juttu kuulamas. Sangastes kuulati lihavõttegi õõsi laudas loomade juttu (E 73 606). Hallistes kästi sel puhul üheskoos luuaga lauda lävele

viidud pühkmetel seista, kuid kuulamist ei peetud soovitavaks, sest see oleks võinud kuulajale õnnetust, isegi surma tuua (E 76 969). Loomadele anti, nagu jõuluski, varahommikul leiba, et loomad pühadest rõõmu tunneksid (E 77 026).

Kuskil Tartu pool käidud vanasti esimese püha õöl met-sas „linnukivi“ otsimas. Missugune see kivi olnud, selle kohta puuduvad teated. Linnukivi leidjast arvati, et ta võis loomade keeli tunda (E 73 057). Häda sellele, kes väljas juhtus varese kraaksumist kuulma: seda isikut ootasid tulevikus mõnesugused riidud ja pahandused (E 76 752).

Helmes keeldakse lihavõtte ajal õmmelda, sest iga nõela-piste pistab Kristuse ihusse haava (E 73 661). Karulas väidetakse sama suure reede kohta (E 73 679).

Munad.

Nagu jõulupuu jõuludele, nii vajutavad munad lihavõttele pühadekohase tunnusmärgi. Munad esinevad igal pool, kodus ja külas, söögilaual ja mängul, venelastel isegi kirikus, kus papp neid õnnistab ja kus papiga mune vahetatakse. Üldse on liha-võttes vastastikune munavahetamine laialt levinud. Väidetakse, et vanasti Eestis lihavõttes mune ei söödud, vaid alles hiljemini hakati sööma (E 75 887).

Pilistverest teatakse, et seal vanasti lihavõtteks mune ei keedetud ega värvitud, vaid neid keedeti, niisama kui Tormas, nelipühiks. Pilistveres küpsetati lihavõtteks munade asemel korpe (E 76 851).

Rahvasuu püüab lihavõttemunade põhjust kristluse alusel seletada.

Toris teatakse, Maarja viinud Pontsius Pilatusele kuldmana, et Pilatus Jeesust hukka ei mõistaks (E 77 026), Pärnus aga, et Maarja Magdaleena läinud keiser Tibeeriusele kuulutama Jeesuse ülestõusmise rõõmusõnumit ja kinkinud keisrile sel puhul punase muna (E 76 980).

Pärnu pool ja kohati mujal värvitakse alles esimese püha hommikul mune (E 75 978).

Pärnu pool väidetakse veel, et munade keetmine Jeesuse hauakivi mälestust meelde tuletavat: haualt kivi veeretamisel osutunud see munakergeks (E 76 139).

Lihavõttemunade värvimise põhjust katsutakse mitut moodi seletada. Setude väite järgi põhjeneb munade andmine sellel asjaolul, et Jeesuse ülestõusmise pühal kivid punasteks munadeks moondunud (E 73 697). See kivide moondumine on aluseks saanud munade värvimisele. Pärnu kihelkonnas nimetatakse värvimise põhjuseks Jeesuse keha balsameerimist (E 76 060). Bukoviina legend sellevastu jutustab: Kui Jeesus surma mõisteteti, katsus Maarja teda päästa. Ta värvis mõne muna kuldpinthliga ja pani värvitud munad kuldkorvi, võttis veel ilusa kana ja läks nendega Pilatuse juurde armu paluma. Nuttes langes ta Pilatuse jalgade ette. Pilatus trööstis kohe Maarjat: Ära nuta! Su poeg ei kannata enam: nad on ta surnuks piinanud! — Nagu välgust tabatult langes Maarja maha, munad aga veeresid maailma mööda laiali (Hagberg, Paskh. 125). — Koerus nimetatakse munade andmise põhjuseks seda, et Maarja Jeesusele pärast ülestõusmist muna andnud (E 75 848).

Räpinas nimetatakse munade värvimise põhjuseks järgmist juhtumust: Kristuse minekul Kolgatale ristiga ütelnud keegi munamüüja, miks Kristus, olles Jumala poeg, veab risti. Jeesus vastanud, et kui ta on Jumala poeg, siis muutugu munad korvis keedetuiks ja värvituiks! Nii sündinudki. Selle juhtumuse mälestuseks hakatud mune värvima (E 76 105).

Igatahes on munade värvimise ja mängimise komme meile Saksamaalt tulnud, kus värvitud munadega mängimine oli nii üldiseks saanud, et 1615 kõva keeld ilmus kirikutes ja kiriku-aedades munadega mängida (Hagberg, Paskh. 124).

Setumaal, aga mujalgi pekstakse esimese püha hommikul, niisama kui urbepäeval, urbadega ega anta sellele mune, keda ei ole urvitatud (E 73 777). Pärnu pool arvatakse lepaurbadega urvitamise puhul kaitstud olevat nakkushaiguste eest (E 73 663), Urvastes aga nõutakse kaitseks looga alt alasti läbironimist esimese püha hommikul (E 76 152). Alatskivil öeldi urvitades: Urvi, urvi, anna muna; kui ei anna, kull viib kana (E 75 834). Muidugi mõista järgnes niisugusele urvitamisele muna andmine.

Väike-Maarjas löödi lapsi urbadega suu peale, et neist kasvaksid sõnakuulelikud lapsed (E 75 887). Karulas viidi urbi lauta, et lehmad oleksid alati terved ja ilusad (E 76 152). Lehmade urvitamise kohta puuduvad teated.

Üldiselt on Eestis urvitamine lihavõttes vähem arenenud kui Saksamaal. Seal nimetatakse niisugust tegu „Schmackostern“. Sealgi esindavad urvad, õigemini urvakimp, eluvitsa ja see eluvits tahab lüüasaajatele tervist ja jõudu tagada. Saksamaal käib urvitamisega tihti käsikäes kastmine (E. Fehrl, Deutsche Feste, 57).

Antslas oletatakse, et lihavõtegi edendab linnupesade leidmist. Lapsed tõusevad vara üles, võtavad pikad ridvad ja torgivad räästa alla. Niisugune taig peab neid edaspidi linnupesade leidmisele juhtima (E 73 554). — Helmes öeldakse kaua magavatele lastele: Päike juba tantsis ja kiikus. Niisugused lapsed jäävad kogu suveks laisaks (E 73 591). Virumaal ja mujalgi toovad lapsed, nagu suurel neljapäevalgi, laaste tuppä linnupesade leidmise pärast (E 75 821). Kui teel laaste maha pillatakse, lähevad pesad hukka (E 75 835). Koerus nõuti laastude toomist särgiväel või, laast suus, kolm korda päripäeva ümber maja jooksmist (E 75 842). Kolmekordset ümber toa jooksmist nõuti ka Audrus linnupesade leidmiseks (E 77 006), Audrus veel esimese püha öösi välja minna ja toa ümbrusest kõik laastud süles tuppä tuua. Toomine tagavat head leiu-õnne. Keegi jutustaja leidnud aasta jooksul 10 rubla raha ja väärtuslikke asju (E 77 006).

Saardes pani keegi perekonnaliige esimese püha hommikul punutud pärja enesele pähe. Nii tehes loodeti järgmisel aastal rohkesti mune saada. Ka töid karjased samal ajal metsast puutükke koju, viisid lauta ja katsusid härga, lootes palju linnupesi leida (E 75 987). Teisal pidi perenaine õlgpärga kandes esimese püha hommikul päikese tõusu ajal ennast kolm korda vastupäeva keerutama sama otstarbe saavutamiseks (E 75 994). Sindis usuti, et kui perenaine viskab hommikul munakoori taeva poole, suurendab see lehmade piimatoodangut (E 76 002), teisal aga, et kanadele antud värvitud munakoored mõjustavad suvel kanade rohket munemist (E 73 583). Kikeperas viisid naised varahommikul munakoori põllule, et saaks vara künda, äestada ja külvata; vastasel korral võis alles hilja põldu korda

seada (E 76 163). Audrus loodeti, et hommikul esimesena munakoori tänavale riputanud perenaine naabritest töödega ette jõuab (E 77 157), Koerus topiti kanad peremehe püksisäärest läbi, et nad hästi muneksid (E 76 570).

Mihklis viidi esimese püha hommikul hanemuna kanapesasse, et kanad suuri mune muneksid (E 76 992). Säärane maagia pidi kanade munemisele mõju avaldama.

Setumaal pannakse kirikus õnnistatud muna pühakupildi juurde ja säilitatakse seal kogu aasta. Usutakse, et tulikahju puhul tulle visatud muna tule kustutab. Kui pühitsetud muna aasta jooksul pihku ei võeta, püsib ta värske järgmiste lihavõttepühadeni (E 73 714). Üldse seletatakse muna sümboliliselt nõnda: Muna on maakera, millel Jeesus risti löödud. Ehk jälle: Munakoor on Jeesuse haud, munavalge lina, millesse Jeesus mässitud, ja rebu Jeesus ise (E 76 915). Muna andmine langeb lihavõttele, sest et sel päeval Jeesus hauast üles tõusnud.

Esimesel pühal minnakse Setumaal kirikust kalmistule sugulaste haudadele, värvitud mune kaasa võttes. Haul munade veeretamise järele peidetakse need mulla sisse. Surnutelegi hüütakse: Христос воскрес! (E 73 715).

Urvastes öeldakse, et kui kogu esimene püha kanamune pestakse, ollakse kaua noor (E 73 662). Antslas viidi vanasti esimese püha hommikul muna ristteele, et ei tuleks halltõbe (E 73 632). Meklenburgis oletatakse, et kes lihavõtte hommikul mõne muna sööb, halltõppe haigeks ei jää (Reinsberg-Düringsfeld, Das festliche Jahr, 146).

Lihavõtteks katsuvad igatahes kõik varustuda munadega. Noormehed käivad esimesel pühal mõõda talusid neidudelt munamatti nõudmas. On keegi urbepäeval kädagi neiut urbadega löönud, arvab ta enesel täie õiguse olevat löömise eest nüüd vaevatasu nõuda. Aga needki lähevad mune nõudma, kes urbepäeval neiusid urbadega ei külastanud. Iga noormees peab nagu kohuseks neiudelt mune nõuda ega lepi tavaliselt ühega, vaid soovib rohkem. Osa noormehi annab omalt poolt neiule muna vastu, teeb seega vahetuskaupa. Saab neiu esimese muna meesterahvalt, loodab neiu, et pühad hästi lähevad (E 76 751). Nalja pärast

võtavad noormehed mõnikord külasse mune korjama minnes korvi toobripuuga kahe mehe vahele õlale ja panevad mune sellesse korvi. Sagedasti ei taha neid rohkem anda kui ühe muna, nad peidavad tahtjate eest munad ära, mõnikord kas isegi sukaäärde, kuid otsijad otsivad sealtki mune. Ei leia nad majast, otsivad nad vahel kanapesast mune, toovad ära, keedavad, söövad või viivad kaasa. Kohati koguvad noormehed mune mitmeks päevaks söömiseks (E 73 594).

Vändra pool viidi muna ristteele, et maahaigusi ja roosi ära hoida (E 76 008); Helmes pandi teise või kolmanda püha hommikul muna lauda ukse ette ja lasti loomad laudast välja. Muna katkitallav loom arvati suvel otsa saavat (E 76 932).

Sindis säilitati üks muna järgmise aasta pühadeni. Alles siis, kui oli keedetud uusi mune, visati vana muna ära. Teised arvasid, et kui lihavõttemuna säilitatakse 5 aastat, muutub selle rebu kullaks (E 76 003). Vändras viidi esimesel pühal muna hea munasaagi tagamiseks ohvrivakka. Esimesel pühal visati muna ka tulle; sellest taiast loodeti kogu aastaks kaitset tulikahju vastu (E 76 018). Tõstamaal viidi loomade kaitseks iga loomaliigi (hobuste, veiste, lammaste, sigade, kanade jne.) kohta üks muna lauta, hiljemal ajal kõigest üks muna; uuemal ajal on viimine lõppenud (E 76 382); Pärnu-Jaagupis viidi kolm muna (E 76 953).

Hju Kassaares säilitati üks muna loomade arstimiseks; haigele loomale pandi natuke seda muna toidu sekka, lootes, et see looma terveks teeb (E 76 605).

Setumaal, aga sagedasti mujalgi, lõigatakse muna nii mitmeks tükiks kui majas inimesi; igaüks peab munast osa saama. Õnnistatud munadest loodetakse erilist jõudu ja kaitset haiguste vastu (E 76 008), rahu ja sõbralikkust majas (E 77 257). Mõnes kohas tehakse ka munavõid, teisal munarooga: katkilöödud, läbiklopitud muna keedetakse piimaga.

Pühade ajal, s. o. teisel ja kolmandal pühal, talusid mööda käivad noormehed tarvitavad munade saamiseks palju „laksulöömist“. Talusse tulles annavad nad teretamiseks kätt, kuid

pärast käe andmist hakkavad nad teretatud isikule oma käega peopesasse laksu lööma. Laksu õnnestumise puhul saab lööja Pärnu ümbruses muna, vastasel korral peab ta ise andma (E 76 091).

Koguni iseäralikku kommet tunti Pärnu-Tori pool. Mõned noormehed kinkisid neiudele munade eest salamärkidega varustatud sarapuukepikesed vastu. Heas lugupidamises oli kukepuust kepp; seda peeti pooleldi peigmehe kingiks pruudile. Kukepuust kepi saanud neiu tegi sellest kepest lõngakerimise „viili“, teades, et varsti pulmad tulemas ja vaja veimevaka lõngade kerimisega algust teha (E 76 951).

Kui Abjas tüdrukutel ei olnud poistele mune anda, andsid nad neile „kabra“ = nõõri, millest poisid enestele piitsa tegid. Niisugust piitsa kaasas kandes ei juhtunud rahva arvates sõitudel mingisuguseid õnnetusi (E 76 805). Pärnu pool käisid tüdrukudki külas mune vahetamas. Hoolsateks peeti neid, kes palju mune külast kaasa töid. Kosilased olid niisuguse usina tüdruku peale maiad (E 76 867). Vigalas jooksid tüdrukud munade otsijate eest tihti ära. Seda ei arvatud tüdrukuks, kellelt poisid ei käinud mune norimas (E 76 887).

Tartu pool käis varemini kümme-kond noormeest, pill kaasas, talust talusse mune norimas. Kust mune saadi, seal algas tants kuni õhtuni. Sinna, kus palju noori, jäädi viimaks öösiks. Teisel päeval jätkati munade norimist (E 76 696).

Kuna meil noormehed käivad neiudelt mune norimas, teevad seda Saksamaal poisikesed, kes juba laupäeval munanorimis-teenikonna ette võtavad. Mõnes kohas lähevad koolilapsed ühiselt suure korviga mune korjama. Juhtub mõnikord, et kui niisugusel puhul kaks kooli kokku puutuvad, siis sünnib tihti niisama, kui vanasti öeldi kahe vastastikku kokkupuutunud pulmarongiga sündinud olevat, ainult selle vahega, et koolid enestest surnuid maha ei jäta, küll aga viiakse vahel kokkupõrkamisel saadud veriseid nägusid ja siniseid muhke kaasa. Siin-seal puhuvad munaotsijad teel sarve.

Teisal käivad kirikukooripoisid, aga ka köster ja isegi kirikuõpetaja tüdruk majast majasse mune korjamas (J. Reinsberg-Düringsfeld, Das festl. Jahr, 142).

Audrus tehakse munade välimuse järele otsus nende omniku iseloomu kohta: teravaotsaline muna tähendab uhket, isekat inimest (E 76 751). Kahjuks puuduvad teated muud moodi munade kohta. Tõstamaal arvatakse, et muna inimese ea pikkust ära määrab. Muna pannakse laual tugeva hooga veerema. Vaadatakse, kui mitu ringi muna teeb; nii mitu aastat elab veerlemapanija (E 76 793). Veel omistatakse muna andmise kombele oma tähtsus: paremast käest muna andmine tähendab sõprust, pahemast käest halba (E 76 858).

Üldiselt koksitakse ehk tiksutakse mune. Kes munaga teise isiku muna katki löönud, saab selle katkise muna enesele; öeldakse ka, et katkise muna omanik ennemini sureb. Poisikesed võtavad sel puhul mõnekorra pettust ette: püüavad värvitud puumunaga või mõne muu munaga tiksu lüüa, et teise isiku muna enesele võita. Või jälle tühjendavad toore muna; asemele kallatakse pigi või tõrva, lootes, et niisugune muna pärismunad katki lööb (E 73 574). Vahel veetakse kihla selle peale, et teine ei jaksa pajakaanega alaspidi lüües teise muna katki lüüa. Niisugusel puhul pannakse muna nurga soppi ja kästakse teist muna pajakaanega katki lüüa, kuid mitte kaane äärega lüües, vaid kogu kaanega ülevalt alla. Niiviisi muna katki lüüa osutub aga võimatuks (E 73 583). Tütarldest väidetakse, et see neiu saab ennemini mehele, kelle muna katki läheb (E 66 211). Kui mees ja naine mune kokku löövad, naise muna terveks jääb, mehel aga katki läheb, tekib tüli mehe poolt; läheb naisel katki, tekib tüli naise poolt. Jäävad mõlemate munad terveks, elavad mees ja naine õnnelikult edasi (E 73 566). Mõnes kohas väidetakse, et kui perenaise muna puruneb, sünnib käesoleval aastal laps majasse, kui aga peremehe muna, hakkab peremees teist naist armastama (E 75 883).

Munade koksimine on võõralgi maal laialt tuttav.

Pärnu pool viidi toorelt värvitud munad kana nägemata kanapesasse (E 77 000). Loodeti, et kana neist munadest ilusad pojad välja haub (E 76 153). Teisal anti tooreid värvitud mune poistele. Poisid viisid mõnekorra tüdrukutele pähkleid vastu (E 76 906).

Mitmes kohas peideti mune kas aeda või mujale ja lasti lapsi neid otsida. Kui keegi neiu kõige enne niisuguseid mune leidis, sai ta kõige enne mehele (E 76 153).

Mujal vähem, setudel enam moeks on munade veeretamine. Mingisugune laud pannakse poolviltu seisma, ots maha põrandale õlgedele, tekile või riidele, väljas aga ka murule. Ülevalt lastakse muna alla veereda; muna peatub lauast paremal või pahemal pool. Esimese veeretaja järele tuleb teine veeretaja oma munaga. Satub teise muna esimese munaga kokku, saab teine muna enesele. Ei satu munad kokku, kaotab teine veeretaja muna (E 73 761).

Ka venelastel on munade veeretamine laialt tuttav.

Leiab keegi süües kahe rebuga muna, leiab ta õnne, saab sel aastal kas mehele või võtab naise (E 8° VII, 11).

Kohati käivad lapsed veel esimese püha hommikul kanapesast mune otsimas. Sel puhul leitud mune peetakse õnnemunadeks (E 73 560). Üldiselt loodetakse, et lastele toob munarohkus õnne (E 75 904).

Huvitav lihavõtte mäng on muna veeretamine „ämma-aku“. Enam-vähem tasasele maapinnale kaevatakse sõõris auke nii mitu kui mitu mängijat, miinus üks; ringi keskele aga suurem auk = ämma-aku. Nüüd heidetakse liisku, kes saab munaveeretajaks. Liisusaaaja võtab muna ja hakkab seda teatavast kaugusest ämma-augu poole veeretama ja viimaks ämma-aku lükkama. Iga teine mängija hoiab kepiotsa omas augus. Veereb muna suure augu poole, katsuvad kõik teda eemale lüüa. Seda tehes peab aga ettevaatlik oldama, et munaveeretaja oma keppi lööja aku ei saaks panna; siis saaks ta selle augu enesele ja ilmajääja hakkaks muna veeretama. Satub muna ämma-aku, lõpeb mäng (E 76 687).

Saardes väidetakse, et loomadest kõige esimesena jänes näinud Jeesust ristil, ja sellepärast räägitavat lastele mune toovast pühadejänesest (E 76 086). Tarvastus öeldakse, jänes munenud ülestõusnud Jeesust nähes rõõmu pärast kaks muna (E 76 827). Niipalju kui ma märganud, ei juurdu jänes sügavamas rahva-

usus; jänes kuulub tingimata Saksast importeeritud uue aja sala-kauba hulka. Muidu räägitakse jänese kohta veel, et tema nägemine pühade ajal ennustavat põuda (E 77 139).

Mitmed näpunäited viitavad sinnapoole, et mune ohvriks tarvitatud, mitte ainult lihavõttes, vaid vanasti üldiselt muulgi ajal. Maja ehitamisel pandi muna maja alusesse, karjalaskel lävele; esimene muna viidi ohvrivakka; mõnikord ei pandud rõhku esimesele, vaid viidi ükskõik missugune muna ohvrikohale ohvriks. Enne viidi mune ohverdajale, kristluseajal anti neid preestri-le. Muna esines muistsetel rahvastel juba loomise ja sigivuse sümbolina; nii on soome rahvalaulude järgi maailma osasidki munast tekkinud. Kristlik kirik tunnistas muna Kristuse sümboliks, õigemini Kristuse ülestõusmise sümboliks. Nagu Kristus on hauast üles tõusnud, nii peavad kõik usklikud patuelust uuele elule üles tõusma. Munast tuleb kanapoeg välja, hauast Kristus. Üldse on kevade looduse elluärkamise aeg; seda ärkamist peab munagi omast kohast sümboliseerima, ühtlasi mõnesuguse pahe vastu kaitset pakkuma.

Rahasaamine.

Munadepühad ei edendanud mitte ainult munade saamist, vaid ka raha saamist. Seks mindi laupäeval kirikusse ja pandi raha pahemasse saapakanda. Peale preestri sõnu: Kristus on surnust üles tõusnud! löödi selle jalaga, mille saapas raha leidis, kolm korda vastu maad või põrandat; siis arvati lööjal alati raha olevat (E 73 665).

Kambjas vastati kirikus õpetaja ütlusele: Kristus on üles tõusnud! tasa: Mitte Kristus ei ole üles tõusnud, vaid minu raha! Niisugusel puhul sai saapasse peidetud raha õnnerahaks, mille eest ostes raha igast kauplusest tuli tagasi, kus lävel hobuseraud ja letil raha puudus (E 66 201).

Sama usuvad venelasedki. Nad käsivad kirikus hõberaha käes hoida ja preestri Христос воскрес peale ütelda: анталюз маю (Труды этнограф.-статист. экспедиции III, 23).

Mõnes kohas toodi lihavõtte hommikul õuest lühikesi laaste; juhtus neljakandilisi laaste sülle, võidi sel aastal loota rohkesti rahaleidmist; piklikud laastud ennustasid viletsust (E 73 674).

Tuled.

Koguni vähe on säilinud rahvakommetes teateid lihavõtte-tuledest, mida meil vanasti niisama kui jüritulesid põletati ja milliste põletamist läänes laialt tunti. Pisut teateid leidub meil kiige juurde tehtud tulest, mille juures tantsiti ja kiiguti. Parun Erdberg näinud 1857 Hiiumaal teest natuke eemal esimesel lihavõttepühal suure tule ääres kaks meest tantsivat, kes aga ta lähenedes eest ära joosnud. Pärast külast asja järelepärimisel vastatud talle: Jah, need on targad (J. H. Holzmayer, Osiliana 60). Kõigiti juhatavad lihavõttetuled meid germaanlaste juurde, kus neid küngastel süüdati ja kus nende ümber mängiti, hüpati ja tantsiti; ühtlasi visati tulle nukk, keda Juudaks nimetati (Reinsberg-Düringsfeld, Das festliche Jahr, 144). Lihavõttetuled pidid nõidu eemale peletama, aga ühtlasi ka mõjustama, et päike pea soojasti paistaks ja uus elu täie jõuga kõikjal ärkaks. Rootsisis ammuti lihavõttetule juures püssi ja hüpati isegi läbi tule, just kui Tartu korporandid vanasti üle maitule. Rootsisis põletati veel 1720 nõidnaine, keda arvati lihavõttes õhus ratsutanud olevat (Hagberg, Päskeh. 49).

Pärnu lähedalt Uulust on teateid kirja pandud, et seal tuled laupäeva õhtust peale öö läbi põlenud (E 76 115). Põlva teate järgi süüdati küngastel ja mägedel tuled põlema „kevade tulekut kuulutama“. Tulede ümber tantsiti õhtul ja öösi (E 76 721). Helmes puhuti söödil tule ääres sikusarve, mängiti torupilli, lauldi ja peeti pillerkaari (E 77 261).

Nagu jõulus meeleldi tuld koldesse ei tehtud, nii ka lihavõttes. Pidi mingisugune rahu valitsema. Harglas nõutakse, et võimalikult vähe tuld pühade ajal paja alla tehtagu, siis ei juhtuvat tuleõnnetust (E 73 604). Näib, et pühadeaegne tuletegemine edaspidist tulikahju tekkimist hõlpsamini võimaldab, mitte aga, et tuletegemisest sedamaid tulikahju tekkimist kardeti. Rootsi sellekohased teated valgustavad paremini tuletegemise küsimust. Seal nõutakse, et ei tohi tuld üles teha enne päikese tõusu ega pärast päikese loojaminekut. Väidetakse nimelt, et nii kaugele kui suits ulatub, võivad õhus ratsutavad nõiad kahju teha. Nõidade vastu peab lauda uksi tingimata varustama ristiga, mis kriidiga või tõrvaga tehtud (Hyltén-Cavallius, WW I, 135). Helmes keelati esimesel pühal majas tuld teha, kästi aga teisel ja kolmandal pühal teha, et suvel pikne majasse ei lööks (E 77 258).

Lihavõttetuled on Põhja-Saksamaalgi väga tuntud; lõuna pool astuvad nende asemele muud tuled. Oldenburis öeldakse, et kus lihavõttetuld ei põle, seal tuleb aasta jooksul tulikahju (Strackerjan, Oldenburg II, 71), teisel aga kardetakse nende puudusel vihmast suve tulevat (Sartori, Westfalen, 108). Nagu Eestis, olid Saksamaalgi lihavõttetuled õitsituled; Saksamaal käidi tuletegemiseks halge korjamas; metsa läheduses toodi aga metsastki kuivi oksa, mahalangenud puid ja isegi kulu. Põletamisainete palujate soovi täideti meeeldi. Saksamaal tehti lihavõttetuled enamasti küngastele. Mõnikord võeti vana ratas, mässiti õlgi ümber, sütitati põlema ja lasti siis künkalt alla vee-reda (Freudenthal, Das Feuer, 255).

Kõik märgid viitavad sinnapoole, et lihavõttetuled on Saksast Eestisse rännanud. Eestis ei ole nad kuigi sügavasse rahvakommetesse juurdunud; siin-seal leidub nende nõrku jälgi, kuna Saksas nad võivad rahvapärasusega hoobelda. Ainult jaanituled juurduvad Eestis sügavasti rahvaelus, kui ka jaanituledki juba palju oma rahvapärasust on kaotanud.

Nõidus.

Vanarahvas arvas lihavõttel maagilise väe olevat mõnesugust muidu kahjutegevat mõju paralümeerida. Enamasti kardetakse vastsündinund looma võõrale näidata, oletades, et võõra kuri silm võiks noorele loomale kahju teha; lihavõttes seda ometi ei kardetud, võõras võis noort looma vaadata, niipalju kui tahtis (E 73 638). Niisama tehti võid vanasti pimedas; kardeti, et kuri silm võiks või päevavalgel ära rikkuda; Karulas kadus aga lihavõttes niisugune kartus (E 73 646). Pärnumaal koputas perenaine esimese püha õõsi kolm korda lauda uksele, lootuses, et siis kuri silm loomi ei nõiu (E 76 150). Seal viskas perenaine pühade ajal sündinud põrsastele ka soola peale, et külanaised sigu ära ei nõiuks. Niisama korjati kõik pühadeaegsed kondid kokku ja anti nad sigade ette, et kade silm sigadele kurja ei teeks (E 76 975).

Vasikas aga toodi tuppa ja „rautati“ ära (E 76 124). Rantamise kohta puudub lähem seletus. Teisel Pärnu pool anti lehmale sel puhul jahujooki juua, millesse neljast nurgast kogutud

tahma pandi. Selle taia varal loodeti vasikas hästi jooma hakka-
vat (E 76 975).

Kadedad ja nõiad kasutavad lihavõttepühi kahjutegemiseks. Tahetakse kellelegi nälga majasse saata, viiakse esimese püha öösi selle maja katlasse kive. Tahetakse aga kellegi loomi ära nõiduda, pannakse esimese püha öösi loomade ruhesse lihatükk (E 73 661).

Abieluended.

Nagu jõulus ja uuel aastal arvatakse võivat ilmutada tulevast teistpoolt, nii ustakse seda lihavõttestki. Kui öösiks noor-
mehele pannakse tüdruku kleit padja alla, näeb ta unes tulevast (E 73 663). Või kui tüdruk paneb õhtul kausi veega voodi alla, teeb kausile purde peale, asetab voodi ette tooli ja käteräti, näeb ta unes, et tulevane tuleb, võtab voodi alt vett, peseb ja kuivatab nägu (E 73 642). Näeb vallaline hommikul paaris linde lendamas, abiellub ta sel aastal (E 76 751).

Märjamaal lõi neiu kanamuna lihavõtte-laupäeval klaasi sisse katki, liigutas segamini ja pani klaasi kellelegi näitamata kõrvalisesse kohta. Esimese püha hommikul kutsus teisi vaatama, millised tähed muna pinnale olid ilmunud; need tähed olid tulevase nimetähed (E 76 585). Teised valasid katkilöödud muna samal otstarbel kuuma vette (E 76 752). Mulgimaal löövad tüdrukud õlut juues õlleklaasid kõvasti kokku; kelle klaas puruneb, saab kõige enne mehele (E 76 932).

Tüdrukud panevad esimesel pühal värvitud kanamuna lauale ja kolm tilka vett peale. Kui veerema lükatud munal terav ots üles jääb, saab tüdruk järgmisel aastal mehele (E 75 994). Toris puhuti toores muna tühjaks; ühele otsale tehti rist, muna pandi vette ja sooviti midagi. Kui ristiga ots jäi vee peale, täitus soov; veeres aga muna vees, ähvardas soovijat hädaoht (E 76 786).

Koerus tõusid noored inimesed enne kella 6 üles ja läksid peitu, ilma et keegi oleks näinud nende peituminekut. Kui peidusolija peidupaigast enne kella 6 nägi päikese mängimist, abiellus ta sel aastal; ei näinud ta päikese mängimist, ei pääsenud ta abiellu (E 75 795).

Väike-Maarjas käisid esimese püha hommikul noored lume peal püherdamas. Nii kaua keerutati ennast, kuni pea hakkas ringi käima ja maha kukuti. Kuhupoole jäid kukkuja jalad, sealtpoolt tuli pruut või peigmees (E 75 814). Audrus pugesisid neiud ahju ja küsisid ahjult, kuidas nende tulevane mees välja näeb; tuule kohinast katsusid nad seletust välja lugeda (E 76 752).

Karulas mindi vanasti pärast pühi nurmele heledates riietes. Nurmele minnes lauldi:

Mine eks ninni niidu pääle,
Muna nukku, nurme pääle,
Ära mine, tõrvaskandu, teiste sekka jne.

Nurmel-olijad korjasid nurmelt oksa ja prahti kokku ja põletasid ära. Sel puhul oli nendel kombeks kontrollida kogu valla peremeeste virkust. „Seks panid nad selga pika ja laia undruku ja läksid sellega üle nurme. Kui üle nurme minnes ei jäänud undruku külge ühtegi oksa, siis oli tüdrukute arvates käesoleva pere poeg hoolikas ja virk. Vastasel korral oli ta aga laisk ja hooletu. Tihti tegid tüdrukud seda tööd (!) peigmehe valimiseks“ (E 73 647). Sangastes lootsid neiud mehelesaamist, kui nad esimese püha öösi peale kella 12 oma sukad aiateivaste otsa panid (E 73 623). Väike-Maarjas läks neiu kuuvalgel õue jalutama; nägi ta varju enda kõrval, arvas ta, et see on ta tulevane ja ta ruttu mehele saab (E 75 890).

Neiud püüdsid noormehi järgmiselgi kombel. Trepil alla pandi lahtine lukk. Niipea kui noormees sealt tuppa oli läinud, käänati lukk ruttu kinni. Vaatas noormees majast lahkudes tagasi, kosis ta varsti neiu. Neiu võttis vahel põllegi appi ja paigutas selle trepi alla. Vaatas noormees sisse astudes äkki tagasi, äpardus neiu taig (E 73 675).

Mõnikord peitis neiu oma särki nii ära, et poiss sellest pidi üle astuma; teinekord pani ta särki meesterahva voodisse pea-aluse alla. Kui meesterahvas särki märkamata heitis puhkama, kosis ta neiu (E 73 672).

Nagu jõulus, võetakse konte ja määratakse iga tütarlapse nimele kont. Kelle kondi koer kõige enne ära võtab, saab kõige enne mehele (E 73 661). Kelle kondi koer lähidale viib, saab

lähidale mehele, kelle kondi kaugele, saab kaugele. Sööb noormees esimesel pühal neiuga muna pooleks, saab neist paar (E 73 663).

Muid endeid.

Nagu aasta alul, loodeti lihavõtteski aasta saatust võivat teada saada. Varahommikul mindi peegliga tagurpidi kolme tee harule ja vaadati seal peeglisse. Ilmus nähtavale mõni suur loom, oli aasta õnnelik, ilmus aga mõni pisike must loomake, ei võidud sel aastal midagi head loota (E 73 674).

Karulas arvatakse, et kui taluperemees näeb esimesel pühal linavästriku, on tal hea õnn; ta lina kasvab üle kihelkonna kõige paremini (E 73 680). Harglas seletatakse: kui tigane istub kõrges, kasvab hea lina; istub ta aga madalas, on vähe lootust lina kasvamiseks (E 72 796).

Palamusel arvatakse, et kui lepad lihavõtte ajal tilk-urvis, tuleb sügisel hea rukkisaak, kui aga näljaurvis, kehv saak (E 73 054).

Härmatis lihavõtte-õösi ennustab head vilja-aastat (E 76 751).

Lihavõtte ilmad mõjustavad üht või teist viisi majandust ja ettevõtteid. Sõrves usutakse, et kui tuul puhub hommikul mere poolt, olevat suvel head kalasaaki loota (E 32 474); sama arvamine on Pärnu poolgi (E 76 116). Harglas ennustavad vihmased ilmad suviseid vihmaseid ilmu (E 73 642). Paistus ennustab esimese püha tuul põhjast või lõunast 40-ööpäevalist puhumist samast suunast (H IV 3, 398), Maarja-Magdaleenas esimese ja teise püha öösi selge ilm head aastat (H I 2, 460).

Lihavõtte-aeg ennustab rahva arvates sündmusigi. Hoolega kuulatakse Väike-Maarjas seinä praksumist. Praksub tagumine sein, lähevad mured välja; praksub aga aknapoolne sein, tulevad mured tупpa (E 75 810). Abja pool ennustab ukse kiuksumine esimese püha hommikul välgu sisselöömist suvel (E 76 733). Vändras loodeti, põldpüüsid lihavõtte-õösi põllul nähes, rikkalikku saaki suvel; uluv koer enne päikese tõusu ennustas enesele otsa aasta jooksul (E 76 786, 76 787).

Tulunduse saavutamine.

Mitmest taiast loodetakse edu majandusele. Kui Haapsalu pool hommikul vikatit mööda kapsamaad järele veetakse, ei tüki suvel mardikad kapsaste kallale (E 53 585).

Arvatakse, et kui perenaine läheb esimese püha hommikul lambalauta tagurpidi, ei tee kuri silm loomadele kahju. Karja-poiss hangib loomade kiinijooksu vastu kaitset sedaviisi, et ilma kellegi märkamata sel hommikul vitsa murrab (E 73 623).

Munade katkikeemist välditakse sellega, et mune keetva paja alla ei puhuta (E 1801).

Harglas arvatakse, et esimese püha hommikul peab iga pere-isa, nii kiiresti kui jaksab, jooksma kolm korda ümber elumaja, et kogu perele hankida õnne ja virkust (E 73 608). Saardes pani pereisa enesele rangid kaela ja andis igale teenijale raha, et nad ei lahkuks ega hobustele õnnetust ei juhtuks (E 76 131).

Valga pool valati mahla viljapuu juurtele, et viljapuud sügisel kannaksid. Tuhka külvati rukkiorasele, et hea rukis kasvaks (E 75 819). Väike-Maarjas usuti, et orasepõllul peremehe pükste kloppimine orast edendab (E 75 822).

Pärnu pool lõi kas peremees õnnistatud leivad viiludeks ja pani need moldi, perenaine riputas leivale soola peale. Nii valmistati kaks mollitäit leiba. Ühe molli võttis peremees, teise perenaine loomalauta kaasa. Poiss käis peremehe järel kaerakotiga. Peremees läks hobuste juurde ja jagas nende vahel soolatud leiba, kuna poiss ohtralt kaeru peale raputas. Perenaine söötis leivaviiludega lehma; pärast tegi ta mollis pudi veel lammaste jaoks (E 76 045).

Mõnes kohas viidi lihavõtte hommikul enne päikese tõusu kolm hunnikut sõnnikut õuna-aeda, et vili hästi kasvaks (H I 9, 646; E 76 157). Kihnus pandi rohke kalasaagi saamiseks hommikul võrgud vette (E 76 933). Abjas öeldakse ometi, et vanapagan kiusab kogu aasta taga esimesel pühal töötajat (E 76 764). Abjas arvatakse, et kelle loom päikesetõusul veel magab, selle käsi käib tuleval aastal halvasti (E 75 966).

Nagu jõulus, ei antud kohati ka lihavõttes ega suurel reedel karjale vett, et kari suvel kiini ei jookseks (H II 32, 466).

Koerus võiti seapea rasvaga atru, et need ei roostetaks (E 75 848).

Karjaseid kasteti, nagu esimesel karjalaskepäeval, et nad suvel virgad oleksid (E 76 153) ja magama ei jääks (E 76 958).

Väike-Maarjas pandi esimese püha hommikul pastlad kaela ja joosti ümber toa; loodeti, et siis suvel on jalad kärmad kõigiks toiminguteks (E 75 884). Nagu jõulus, magati Pärnu pool kogu pühade aeg sokkidega, kuid need õmmeldi pükste külge (E 76 108).

Pärnu pool võeti mängukaardid kirikusse kaasa või aga ka ainult ristiemand, et aasta otsa oleks ikka hea kaardimänguõnn (E 76 030). Tõstamaal andsid sõbrad sõpradele kõrvalopsu, sõprusesideme kauemaks kestuseks (E 76 933).

Väike-Maarjas visati lihavõttes, samuti kui jõulus, õlgi lakke ja otsustati kõrte rippumajäämise järele vilja-aastat (E 75 829). Lihula pool vaatas peremees hommikul lindude lendu. Kõrgel lendavad linnud ennustasid head viljakasvu, madalas lendavad ikaldust (E 76 896).

Hiiu Kassaares käisid naisterahvad enne päikese tõusu metsast üheksat tõugu rohtu korjamas. Haiguse puhul suitsetati aiget nende rohtudega (E 76 605).

Söömine.

Lihavõttepühad algasid tavaliselt liha ja munade söömisega. Hommikul lõikas peremees esimese tüki enesele ja andis siis teistele. See pidi tähendama üksmeelt ja armastust (E 76 856).

Saaremaal öeldakse, et lihavõttes lähevad „lihapodid minema ja kalapodid tulevad kätte“. Peremees lõi sulasele käega selga, üteldes: Nüüd saab jälle merest kala, hakkame kala sööma! Sügisel sellevastu ütles peremees sulasele: Nüüd on sui möödas, nüüd on liha, hakkame liha sööma (E 73 070).

Pika paastumise järele pannakse veneusuliste seas söömisele erilist rõhku. Esimesel pühal kaetakse laud aegsasti rohkete toitudega ja kutsutakse iga õnnesoovija sööma. Muu-usulisedki hangivad pühaderooaga; süüakse liha, mune, vorsti, saia, sepikut, korpe, Võru pool vatskat, kala, kapsaleent, ka pakse kapsaid tangudega jne.; varem al ajal joodi kalja ja mahla, hilisemal ajal jõukamates taludes õlut. Väike-Maarjas pandi hõbesõrmused toitudesse, et söök maitsvaks saaks (E 75 896).

Kuusalu pool küpsetati odrajahukooki ja sepikut, mis hapnemata leiba pidi tähendama; õlletegemist ega munakeetmist vanemal ajal ei olnud (Eesti kultuura II, G. Vilberg, Endised tähtpäevad Kolga rannas, 274).

Harglast on teade kirja pandud, et seal lihavõttes ainult ube söödud (E 73 657). See teade peab vaevalt paika. Oad kuulusid paastutoitude hulka, neid söödi suurel neljapäeval ja reedel, aga mitte lihavõttes. Iseäralikus tähenduses võiksime ubade söömist ometi õigeks tunnistada, nimelt tulevast teistpoolt näha saada soovijatel. Need sõid lihavõttes tõesti soolatud herneid ja ube, teisel ülepea soolast, nagu silku, heeringaid, lootes, et sööjatel õõsi janu tekib ja unes tulevane teinepool tuleb neile juua tooma (E 73 641).

Setumaal valitseb paastuajal suur vaikus: ei peeta pidusid ega lõbustusi. Lihavõttest peale tahetakse nagu võlgujäänud pidustusi tagantjärele saada; nüüd algab joomine, prassimine, kaklemine uue hooga.

Lihavõttes peab igaüks sööma kogu päeva selle lusikaga, millega ta hommikul söönud. Õhtul pestakse neid lusikaid ühiselt vees; selle peale pannakse sellesse vette karaskijahu ja tehakse karaskit. Seda karaskit antakse karjalaskepäeval igale loomale, et looma suvel ei tabaks mingisugune hädaoht; sel puhul tehakse tõrvaga veel härgadele rist selga, et nad hundi eest oleksid kaitstud (E 8° I, 2, Hellest).

Urvastes jäeti pühade ajal söök õõsiks lauale ja küünal kõrvale põlema, et ei tuleks leivapuudust (E 78 801). Pärnu pool tehti niisama ja söödi 7 korda (E 75 973), teisel koguni 12 korda

(E 76 906); peale toitude seisis pühade ajal alati õllekappki laual (E 76 906). Helmes viidi esimese püha õõsi sööki-jooki metsa ja söödi-joodi seal (E 77 259). Metsas söömise-joomise põhjus tundmata.

Pärnu pool näis mõnes kohas kange joomine maad võtnud olevat. Ühe teate järgi andis peremees vanasti igale täiskasvanule poole toobi viisi viina. Õlut võis juua tahtmise järele. Teiselgi pühal sai igaüks poole toopi viina (E 76 045).

Silmnägu ja juuksed.

Tõstamaal käidi esimesel pühal kirikus pesemata silmnäoga ja sugemata juustega, nimelt sellepärast, et kodus olid kõik pesemiseks ja sugemiseks tarvitavad abinõud hoolsalt ära peidetud. Kardeti, et kui need nähtaval, sigiks maja ümbrusesse palju hunte ja mürgiseid madusid. Enne teise püha algust ei tohitud neid puhastusevahendeid välja tuua. Seda korratust ei pandud pahaks; kuulus see ju harjunud kommete hulka. Muul ajal ei tohitud pesematult ja sugematult esineda (E 76 792). Teisel Tõstamaal pesti silmnägu, kuid vette pandi enne soola; sool pidi tooma õnne ja rõõmu, õeldi seal (E 76 892). Ennemini võib soola ometi kaitseabinõuks pahede vastu pidada. Teisel Pärnu pool pandi pesuvette hõbeprees, et pärast silmad selged oleksid; jalgade alla asetati laastud; need visati pärast pesemist katusele, et palju linnupesi leitaks (E 76 921).

Lihavõtteaegsel jõe-, oja- ja allikaveel on eriline kosmeetiline mõju, kui seda vett hommiku vara pimedas juba tuuakse; see vesi värskendab, teeb näo nooreks, priskeks (E 8° VII, 15).

Kuskil Pärnumaal usuti, et allikaveel enne päikese tõusu on maagiline võim. Selle veega pesemisel paranevat haavad ja haigused (E 76 969).

Teisel Pärnu pool toodi seda vett juba laupäeva õhtul, et majavaimudki sellest õõsi juua saaksid (E 77 001).

Kuskil, vist Virumaal, käidi enne päikese tõusu jooksva vee ääres, et sel silmapilgul, kui päikese esimesed kiired veele puutu-

vad, pudelisse või ämbrisse vett võtta. Arvati, et päikesekiirte mängimine muudab vee alati värskeseisvaks (E 76 574). Tartu pool usuti, et lihavõtte-õösi, niisama kui jõulus, kolmekuningapäeval ja jaanis, vesi kaevus meeks moonduv, nimelt kogu tunniks, mitte silmapilguks. Mee kättesaamiseks vajatavat ometi seitsme Moosese abi (E 73 038).

Helmes arvatakse, et silmapesuvett peab peremees tooma ja vette urbi viskama; kui kogu pere selle veega silmi peseb, on ta kaitstud haiguste (muidugi silmahaiguste) eest (E 73 642). V.-Maarjas pestakse silmi ojas, kuhu enne urbi on visatud (E 75 865). Viljandi pool kästakse ilma neiude teadmata sellesse vette hõberaha panna; esimene selle veega pesev tütarlaps saab sel aastal mehele (E 72 817). Üldiselt valitseb arvamine, et lihavõttehommikune vesi, kuhu hõbedat või vaske heidetud, kasulik on tervele ja tuluks jumele. Saksamaal ei erine rahvaarvamine kuigi palju eesti omast; Saale ääres usutakse, et selle vee jooja kogu aastaks on kaitstud haiguste eest; teisel jälle piserdatakse kogu maja selle veega, niisama kui venelased seda teevad. Tšehhoslovakkias jooksevad kõik kirikukella hääli kuuldes jooksva vee äärde nagu pesema (Reinsberg-Düringsfeld, Das festl. Jahr, 146).

Pärnu pool läksid neid esimese püha hommikul metsa ja sülgasid mitu korda sipelgapesasse; siis jäi nende arvates näonahk valgeks (E 76 116). Helmes panid neid samal otstarbel näo sipelgapesasse (E 77 259).

Lõigati juukseid; see, kelle juuksed lõigatud, pidi palja peaga kolm korda ümber maja jooksva ja igal jooksul rehealuse uksest sisse vaatama, kas hobuse saba paistab. Kui saba paistis, arvati jooksjale pikad juuksed kasvavat; kui aga siga juhtus vastu tulema, jäi juuste kasv kinni. Karvu pandi hobuse sõime alla, et hobusel tõuseks hea söögi-isu ja karv hakkaks läikima (E 76 158).

Tuhk, pühkmed, sõnnik.

Helme pool oli vanasti pühade ajal eriline tuhavaht ametis. Kardeti, et keegi võõras koldest tuhka ära viib, seega ühes maja õnne ja rahu röövib. Pidude puhul istus keegi vana inimene kolde ääres ja valvas hoolsasti tuhka (E 77 260).

Mõnes kohas kordub jõulu ja vana-aasta õhtune pühkmete väljaviimine lihavõtte-õösi. Kell 12 kästakse tuba pühkida, pühkmed välja viia ja ise pühkmetel seista. Koera haukumise kuulmine ennustab pulmi, laudade kolin matuseid, vilistamine ristseid ja kirikukell õpetaja surma (E 73 572). Helmes keeldakse lihavõtte hommikul tuba pühkida, sest siis saada uudseleib aganane (E 73 591); Sangastes kästakse pühkmeid esimese püha hommikul lambalauta viia, et lambad hästi sigineksid (E 73 606); Sangaste Kuigatsis aga ristteele, et neiudele kosilasi tuleks (E 73 624); kuskil mujal lubatakse rohket linnupesade leidmist, kui esimesel pühal pühkmetega ümber maja käiakse (E 66 201). Väike-Maarjas usutakse, et hommikul esimene ülestõusja ja pühkmete väljaviija palju linnupesi leiab (E 75 907).

Soomes kuulatakse lihavõttes just niisama tulevikku (Kotiseutu 1914, nr. 4).

Sõnnikugi põlluleviimine esimesel pühal lubab viijale edu. Kes viimisega kõige enne toime saab, selle sõnnik mädaneb kõige enne ja viija jõuab suvel töödega teistest külameestest ette (E 66 195).

Päikese kiikumine.

Kõikjal Eestis väidetakse, et esimese püha hommikul päike tõusu ajal taevas mängib, kiigub rõõmu pärast, et Kristus on üles tõusnud (E 53 100). Tallinna pool öeldakse, et mängimist nähakse läbi oherdiaugu vaadates (E 57 174), Narva pool arvatakse, et päike sel puhul muutub mitmekarvaliseks, vahel ruttu ringi käies (E 27 805), Hallistes, et päike viskab uperkuuti (E 76 020).

Väike-Maarjas asetati enne päikese tõusu lauale kauss veega. Päikesekiired mänglesid veel ja peegeldusid laele ning seintele; seda nimetati päikese mänguks (E 75 895). Suure-Jaanis öeldakse päikese mängu näha võivat üksi olles, tagurpidi range kaelas kandes läbi reite vaadates (E 76 769). Alutagusel palvetasid vanasti vanemad inimesed enne ja pärast päikese mängu vaatamist (EVR XXVI, 34). Mõnes kohas minnakse mäe või künka otsa, et paremini päikese kiikumist näha. Kui keegi ütleb ometi päikese kiikumist mitte nägevat, arvatakse, et pahad inimesed seda ei näe (E 66 224).

Siga muidu üles päikese poole ei vaata, küll aga päikese mängu ajal (E 8° VII, 16).

Lihavõtte hommikul arvavad peaaegu kõik Euroopa rahvad päikese mängivat; see usk ei esine seega üksi Eestis.

Lihavõtte hommikul ei mängi päike rohkem kui igal muul päeval; vaadatakse üksisilmi päikese poole, hakkab valgus silmade ees virvendama. Pea tekib mulje, nagu mängiks, kiiguks, liiguks ja tantsiks päike.

Päikese kiikumist vaatamast tagasi tulnud, panid tüdrukud Pärnu-Jaagupis särgid pahupidi selga, mis tähendas, et pühadeajal tuleb palju külalisi (E 76 403). Vist tuleb eelmist ütlust nii mõista, et tuleks palju külalisi. Abjas läksid päikese tõusu ajal kõik toast välja ja lasksid päikest kolm korda igast küljest eneste peale paista (E 76 856). Vigalas läks keegi noorem teiste vaadates päikese kiikumist õunapuuaeda, otsis sealt õunapuu, kuhu päike peale paistis, ja valas selle kapa veega üle. Loodeti, et veevalamine tekitab puule palju õisi ja annab rohkesti saaki (E 76 871). Pärnu pool arvati päikese mängu ajal isegi inglite tiibade kohinat kuulda võivat (E 76 949).

Kiik ja kiikumine.

Kui mitte varemalt, siis ometi lihavõtte-laupäeval valmistati lihavõtte kiik, Lõuna-Eestis kohati „hälliks“ nimetatud. Kiik ja munad olid need kaks tunnismärki, mis lihavõttele nagu pitseri peale vajutasid. Kiik tehti kas rehetuppa, rehealla, lattu, õue puude vahele, metsa äärde kuivale kohale, aga ka külavainule; üksikud talud tegid eneste jaoks, küla aga kogu küla jaoks. Lihtsama kiige osasid moodustasid köied, laud ja võlli asetäitja. Võlli asetäitjaks määrati kas aampalk või pars elamus. Kiigelaud seoti võllist maha rippuva köie kahe haruga mõlemast otsast kinni. Õues tulid kiigesambad küsimusesse. Valiti paar teineteisest mõni jalg eemal kasvavat tugevat puud, nende tugevatele okstele asetati võll ja võlli külge köideti laud niisama köitega kinni kui elamus aampalgi, parre külge. Võlli ei löödud naeltega kinni puu külge, vaid seoti kadaka- või kuusevitstega. Enamasti kiiguvad mõlemal kiigelaual otsal noormehed, keskel aga tüdrukud; tihti kiiguvad agarad tüdrukud ometi ilma noormeeste abita.

Nööride või kõite varal tehti kiik enam oma talu tarvis; kogu küla jaoks aga täiesti puust. Löödi kaks tugevat sammast püsti; mõlemat sammast ühendas völl. Völlist ulatusid mõlemal pool aisad alla, vähemalt kolm kummalgi pool. All olid need mõlemal pool kiigelauda kinnitatud; niisama ulatus ühelt poolt kiigelaualt ühendav laud teise poole kiigelaual juurde mõlemal küljel. Kiige suuruse järele võis igapoolsel kiigelaual rohkem või vähem isikuid seista, aga ka istuda, kui kiigutajad püsti seisid.

Niisugune sammaskiik püsib kohal edasi, kui ka lihavõttes mööduvad. H. Neus ütleb niisuguse sammaskiige kohta: Noorus koguneb kiigele nelipühist kuni jaanipäevani (Ehstnische Volkslieder 362). Neus piirab aja liiga ahtaks. Kiikumine algas, nagu tähendatud, juba lihavõttes ja kestis kogu suve, vähemalt niikaua, kui ilmad lubasid. Kogu suve jooksul õhtuti ja pühapäeviti kiigele kokku tulles võis noorte neiude luulesoon ennast küllalt avada rohkearvuliste kiigelaulude tekkimiseks.

Väga mitmes kohas on joogikohtade pidajad lasknud kiikesid ehitada, et nende varal noorpõlve rohkem eneste poole ahvatleda.

Setumaa neid kogunevad kiigest natukese maad eemale kokku. Korraga jooksevad kõik kiigele. Kes kõige enne kiigele jõuab, saab setude arvates kas kõige enne mehele või elab selle aasta õnnelikult (E 72 850).

Kiikumine avaldab maagilist mõju niihästi inimeste kui looduse kohta. Lõuna-Eestis arvatakse, et iga inimene lihavõttes tingimata peab kiikuma, kui soovib elus edu saavutada. Põllumees peab kiikuma, et tal pikad linad kasvaksid; mida kõrgemale kiigutakse, seda pikemad nad kasvavad. Kellel puudub maa, loodab kiikumise eest iga ettevõtte õnnestumist (E 73 638); jälle teised, et kiikumine neid suvel kaitseks kihulaste vaevast (E 73 641). Petseri pool ustakse, et kõige kõrgemale kiikuja kuulsuse saavutab (E 73 784), Kambjas, et kiikumine teeb keha suvise töö vastu kergeks (E 66 201). Harglas peetud vanasti kõrgemalekiikuja auks koguni pidu (E 73 587). Otepäas viidud isegi haiged kiigele (E 76 171). Helves ei lastud mune mitteandvaid neiusid kiigele (E 77 260).

Kiigekombe tekkimise kohta leidub kaks teisendit. Esimese järgi saadud kiikumiseks põhjus päikeselt: nähes, et päike liha-

võtte hommikul Jeesuse ülestõusmise auks kiigub, arvanud inimesedki tarvilikuks niisama ülestõusmise auks kiikuda. Teine legendisarnane seletus otsib kiikumise algust suurest reedest. Rahvas tahtnud Jeesuse ristilöömist näha, kuid kõik ei ole hulga eesolevate peade pärast pääsenud nägema; seepärast teinud mitmed kiiged, et kiikede varal kõrgemale pääseda ja sealt paremini näha (E 73 516; 73 607). Kui kiikumine oleks suurereedene komme, sobiks see seletus vähegi; nüüd aga jätab ta täiesti hämaraks, miks just lihavõttel kiigutakse. Ei ole seletust kuulda, et lihavõttes kiigel Jeesuse ülestõusmist paremini tahetakse näha. Nõos seletatakse, vanapagan hakanud Jeesuse surma pärast rõõmul kiikuma, Jeesuse ülestõusmise järele aga kristlased. Sest ajast peale olevat kiikumine kombeks saanud (E 73 029).

Muidugi ei puudunud kiikujate hulgas lapsedki oma muusikaga. Minu lapsepõlves kingiti lastele lihavõtteks väga tihti savist tehtud „kukevile“, millist poisikesed siis pühade ajal ja hiljemini rohkesti puhusid. Poisid tegid ka pajuvile, aga seda tehti pärast pühigi. Mul ei ole õnnestunud kindlaks teha kukevile või pajuvile erilist otstarvet peale lõbu valmistamise poistele; ka puuduvad mul teated, kas Eestis niisama külainimeste akende taga käidi puhumas kui Soomes, kus endisel ajal koguni katusel vilet puhutud (Kotiseutu 1914, nr. 4).

Kiikumine algab tavaliselt esimesel pühal pärast lõunat. Sangaste teadete järele alles esimese püha õhtul (E 73 615). Enamasti ruttavad noored kiigele, tihti aga ka vanad; viimased lähevad noorte lõbu pealt vaatama. Noormehed hakkavad neiude kiigutajateks, nõuavad aga kiigutamise eest mune; neiud annavad mõnikord ka kindaid või vöö. Noormehed püüavad sagedasti hästi kõrgele kiikuda, koguni üle völli. Kuigi üle völli kiikumine on mõnigi kord hädaohtlik, ei hooli sellest noormehed; mida rohkem neiud hädaohtu kartes kisavad, seda rohkem lõbu teeb see noormeestele; nad trööstivad neiusid sellega, et kui need kõvasti kinni hoiavad, polla viga midagi, kui ka kiikudes pea all, jalad üleval.

Vanemal ajal kiigele minnes võeti torupillimees ehk tutusarmängija kaasa, kelle mängimise ajal noored tantsisid. Hiljemini valiti viiul ja löötspill tantsu elustajaks; Abjas pajuvile (E 76 805).

Kiikumise vahel löödi ikka tantsu. Nii saadeti kiigel pool ööd mööda. Mängiti ka mõnesuguseid mängu. Katsuti jõudu, maadeldi, veeti vägikaigast ja sõrmkooku jne.

Petseri pool lauldi tantsides:

Sepp, sepp söekott,
sepanaine lõõtsanahk,
sepal on need suured silmad,
sepanaisel laiad lõuad (E 76 040).¹⁾

Kiigel laulsid noored väga sagedasti. Meil on rohke kiigelaulude repertuaar tekkinud, mis elavalt noorrahva meeleolu kirjeldab.

Tihti tehti kiige juurde tuli üles, kui kiik elamutest eemal leidis; tule ääres istusid vanemad isikud (E 73 609). Mõnikord võeti kiige juurde söögipoolistki kaasa, aga niisama jookisid, õlut ja viina, kuna vanasti seal ka mahla joodi. Nooredki kinnitasid seal vanade juures keha ja läksid siis uuesti kiigele lõbutsema (E 73 609).

Lapsed viidavad kiigel meeleldi aega. Pärnu-Jaagupis läksid nad ikka uutes rõivastes kiikuma (E 76 089).

Kiik ja kiikumine valmistavad ka Ingeri ja Soome noortele lõbu. Kohati kiiguti Ingeris kiikudel ainult lihavõttes, kohati aga hiljemini pühapäeviti (Kalevalaseuran vuosikirja 11, 26, V. Salminen, Keinu).

Väike-Maarjas kutsuvad noored pühi ka lauahüppamis-pühiks, sest et üle laua hüpatakse. Võetakse pakk, pannakse laud peale ja üks hüppab teise järele üle laua (E 75 827). Ehk aga üks tõuseb ühe, teine teise otsa peale ja nii tõustakse ja vajutakse vastastikku (E 75 865).

Külaskäik.

Junnimaal ei minda esimesel pühal jala külaliseks, vaid rakendatakse ikka hobune vankri või saani ette, olgu külaskäigu koht ka 20 sammu kaugel (E 76 858).

1) Laul ei tunnista keele poolest ometi setu algupära.

Kui lihavõttes tuleb külaliseks naisterahvas, ennustab see külaskäik vaest aastat; kui meesterahvas, rikat aastat (E 73 674). Üldiselt ei soovita esimesel pühal kellegi külastamist. Tuleb aga keegi külaliseks, peab ta tingimata süüa saama, muidu ähvardab kehv vilja-aasta (E 76 612). Vanasti visati Toris peotäis soola külalise istme alla (E 76 185).

Üldiselt ei sallitud suurte pühade aegu võõrsilkäimist. Väike-Maarjast on teade kirja pandud, et seal lihavõtte esimesel pühal külalisele pastlad kaela visatud, Raplas aga rangid, teisal käterätt (E 75 793). Vist tuleb väidet nii mõista, et nõnda naiskülalisele tehti. Nii sündis see jõulus ja ka uue aasta päeval. Noormehed igatahes külaskäigu keeldu arvesse ei võtnud.

Pühade lõpp.

Teisel pühal peale kirikut läksid mehed mõnes kandis tavaliselt kõrtsi, neiud ja noormehed aga õhtupoolikul külapeole, kus torupill hüürgas ja viulit mängiti (E 76 824).

Viimasel pühal kogunesid Pärnu pool tüdrukud kuhugi tallu kokku, kus keegi vanem inimene muinasjutte jutustas (E 76 867).

Kui viimane püha jüripäeval, viib perenaine karjasaadusi karjamaale, et oleks hea karjaõnn (E 76 834). Pärnu pool oli see pühale Jürile määratud, et püha Jüri karja kaitseks (E 76 868).

Sangastes lastakse teisel pühal kari natukeseks ajaks laudast välja. Sedaviisi loodetakse haigusi karjast eemal hoida. Koera sel ööl õue ei lasta, sest siis murraksid hundid ta suvel (E 72 793). Harglas nõutakse, et teisel pühal iga inimene kiiguks (E 73 638).

Sangastes ja Setumaal pannakse kolmandal pühal kanad hauduma, et munad ei raiskuks ja neist rohkem kanu välja tuleks kui kukki (E 72 794). Sangastes on kolmas püha pulmapidamis-päev. Tehti vaikselt viisil tööd, kuid ketramist peeti patuks, lõnga lubati ometi kerida (E 73 618). Üldiselt kestavad setudel lihavõtted kogu nädala; ei tehta mingisugust suuremat tööd, vaid käiakse majast majja, lauldakse ja viidetakse lõbusalt aega.

Pühade lõpul öeldi tihti ohates: Nii kui tulid, nii läksid!

Peale pühi söödi Toris taaripudi. Loodeti, et see pudi toob tagasi pühade ajal rikutud söögi-isu (E 76 071).

Kuskil äratäs perenaine hommikul pärast pühi magavaid sulaseid ja töötajaid veega üles, s. o. neid veega kastes (E 76 576). Kastmise põhjuse kohta vaikivad teated. Vist pidi vesi neid edaspidiseks ajaks tööle virgaks tegema.

Lihavõtte tunnismärgiks jäävad munad ja usk päikese kiikumisesse, milline usk põhjust andnud kiike ehitada ja kiikuda. Kohati tahavad nelipühid koguni lihavõttelt õigust riisuda mune lihavõtte tunnismärgiks pidada. Muidu on lihavõtte muude tähtpäevade kommetest mõndagi omandanud. Nii püüavad jõuluaegsetest kommetest ja usust endid maksma panna, kui ka mitte niisama suurel määral: loomade rääkimine, 7- —12-kordne söömine, õlgede lakkeviskamine, vee moondumine, külaliseks mittekäimine, pühkmetel kuulamine, tulevikuennete tähelepanemine, tulevase nägemine, nõidade ja vaimude liikumine, jume ja majanduse edenemine jne. Jüripäeva, volbripäeva, ristipäeva, jaanipäevaga jne. on ühised väljas põlema süüdatud tuled. Suure nädala kommetest korduvad urvitamine muna saamise otsustarbeks, linnupesade leidmise taiad ja mõned muud väiksemad. Seega jääb lihavõtte omapäraste kommete arv kasinaks.

Kirjandus.

- Афанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу, I—III, Москва 1865—69.
- E = M. J. Eiseni kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis.
- Eesti kultuura II, Tartu 1913.
- Eisen, Eesti uuem mütoloogia, Tallinna 1920.
- EVR = kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis.
- Fehrle, Deutsche Feste, Leipzig 1920.
- Freudenthal, Das Feuer im deutschen Glauben und Brauch, Berlin u. Leipzig 1931.
- H = J. Hurda kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis.
- Hagberg, Påskhögtiden, Stockholm 1920.
- Harva, Virpominen, Kalevalaseuran vuosikirja 5, Porvoo 1925.
- Hessische Blätter für Volkskunde, XXVI, XXVIII, Giessen.
- Holzmayer, Osiliana, Dorpat 1872.
- Hyltén-Cavallius, WW = Wärend och Wirdarne I, Stockholm 1863.
- Kalevalaseuran vuosikirja 11, Porvoo 1931.
- Kallas, Lutsi maarahvas, Suomi III, 12, Helsinki 1895.
- Kotiseutu, Jyväskylä 1914.
- Manninen, Die Sachkultur Estlands I, Tartu 1931.
- Neus, Ehstnische Volkslieder, Reval 1850—52.
- Nilsson, Årets folkliga fester, Stockholm 1915.
- Ploompuu Jõululeht, Tallinna 1915.
- Reinsberg-Düringsfeld, Das festliche Jahr, Berlin 1898.
- Russwurm, Eibofolke, Reval 1855.
- Sartori, Sitte und Brauch III, Leipzig 1914.
- Storaker, Tiden, Oslo 1921.
- Troels Lund, Dagligt liv i Norden VII, København 1903—1904.
- Труды этнографич.-статист. экспедиции III, СПб. 1872.
- Varonen, Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla, Helsinki 1898.
- Wiedemann, ALÄLE = Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg 1876.
- Записки Русскаго Географическаго Общества по отд. этногр. V, СПб. 1873.

REFERAT¹⁾.

FRÜHLINGSFESTE.

Die Frühlingsfeste beginnen mit Palmsonntag und dauern bis zum Ende der Osterwoche. In dieser Periode reichen bei den Esten oft christliche und aus dem Heidentum stammende Sitten und Gebräuche einander die Hand.

Palmsonntag.

Bis zum vorigen Jahrhundert war unter den Esten die Sitte weit und breit verbreitet, dass irgendeine Person am Palmsonntagmorgen die Schläfer mit einer Weidenrute schlug. Zuweilen wurden die Schlafenden zuvor mit Schnüren ans Bett gebunden, damit sie sich nicht flüchten konnten. Während man auf dem Festlande mit Weidenruten schlug, geschah es in Anseküla auf der Insel Saaremaa (Ösel) mit Birkenruten. In Südeesti behauptet man, dass derjenige, wer 3 Schläge erhalten, bevor er erwache, immer im Laufe des Jahres geweckt werden müsse; wer 2 Schläge erhalten, erwache in der Zukunft auf den ersten Ruf; wer aber nach dem ersten Schläge erwache, brauche nie geweckt zu werden. Derjenige, wer geschlagen wird, muss sich loskaufen; gewöhnlich wird als Lösegeld ein Ei gegeben, zuweilen auch mehrere.

Die grösste Rolle spielen die Weidenruten in Setumaa (Setukesien). Die griechisch-orthodoxen Bewohner bringen die Weidenruten in die Kirche und lassen sie dort weihen. Im Hause steckt man die Ruten an das Heiligenbild. Andere verbrennen die Kätzchen und streuen die Asche auf den Fussboden, um die bösen Geister dem Hause fernzuhalten.

Die geweihten Zweige bringt man zuweilen aufs Feld, in der Hoffnung, dass das Getreide dann besser wachsen werde.

1) Enthält nur eine Auswahl der wichtigsten Punkte.

Andere stecken die Zweige in eine Wasserflasche; wenn der Zweig Wurzeln treibt, muss die Person, welche ihn ins Wasser gesteckt hat, entweder das Haus verlassen oder sterben.

Im Frühling schlägt man das Vieh mit diesen Weidenzweigen und steckt die Zweige in ein Ameisennest, damit das Vieh sich ebenso vermehre wie die Ameisen. Ebenso bringt man Zweige in den Stall, um die Vermehrung das Viehs zu fördern. Sogar die Hühner werden mit den Kätzchen geschlagen, damit sie mehr Eier legen.

Die mit Kätzchen versehene Weidenrute soll die Lebensrute repräsentieren, soll dem Geschlagenen Gesundheit, Kraft und Ausdauer geben. Im Süden von Eesti sagt man beim Schlagen: „Gesundheit hinein, Krankheit heraus!“

Prof. U. Harva meint, das Schlagen entferne die bösen Geister und Krankheiten. Harvas Erklärung widerspricht nicht der vorher erwähnten Behauptung, das Schlagen gebe Kraft und Gesundheit, denn wenn die feindlichen Mächte vertrieben sind, kehrt Kraft und Gesundheit zurück.

In früheren Zeiten wurden auch junge Mädchen geschlagen, damit Freier sich einfänden. Ausserdem nahm man eine Handvoll Kätzchen und zählte sie nach: wenn die Zahl gerade war, konnte das Mädchen auf eine Verheiratung hoffen, wenn sie ungerade war, nicht.

In Pärnumaa kochte man am Palmsonntag keine Kohlsuppe, damit im Sommer nicht Raupen entstehen. Den ganzen Tag ass man Gerstenbrei, damit die Gerste gut gedeihe.

Die Mädchen sorgten am Palmsonntag für ihre frische Farbe; zu diesem Zwecke legten sie ein Ei ins Wasser, die Männer dagegen ein Silbermünze, damit ihnen auf der Reise kein Unglück passiere; übrigens war es verboten, an diesem Tage eine Reise zu unternehmen. In Setumaa gehen die Mädchen frühmorgens zur Quelle und waschen mit Quellwasser ihr Gesicht, um es im Sommer immer frisch und weiss zu erhalten. Ein ins Wasser gelegtes Ei soll eine ebensolche Wirkung hervorbringen.

In der

stillen Woche

muss vollständige Ruhe herrschen, namentlich an den drei letzten Tagen. Hier macht sich natürlich christlicher Einfluss bemerkbar. Verboten sind alle Arbeiten, welche Lärm und

Gepolter verursachen, z. B. Holzspalten, Sägen, Weben, Waschen u. s. w. Jeder Lärm in der stillen Woche verursacht Gewitter im Sommer. In Audru wird gesagt: man kreuzige Christus von neuem. In Saarde zündete man auf dem Herd kein Feuer an, denn das Prasseln des Feuers könnte im Sommer Gewitter hervorrufen. Kein Fundament durfte gelegt werden: man fürchtete, der Blitz könnte in das Haus einschlagen. Alle Bauten mussten vor der stillen Woche beendet werden, sonst konnten böse Geister sich in ihnen einnisten oder das Haus konnte einstürzen.

In der stillen Woche durfte man nach Sonnenuntergang nicht mehr das Vieh füttern: ein Verstoss dagegen hätte Futtermangel zur Folge gehabt.

Die Witterung der stillen Woche soll Einfluss auf die des Sommers ausüben. Wenn es in der stillen Woche regnet, soll ein gutes Jahr kommen; anderswo in Virumaa sagt man, der Regen in der stillen Woche sei der Vorbote eines regnerischen Sommers. Auf der Insel Saaremaa (Ösel) behauptet man, den kalten, rauhen Tagen in der stillen Woche folgten gleich nach Ostern schöne, gute Tage.

Zur Verhütung von Gewitter im Sommer wurden in Setumaa alle scharfen Werkzeuge, wie Beile, Messer u. s. w., versteckt. Beim Sägen fürchtete man, aus dem Balken könne Blut hervorkommen.

Um bei einem Mädchen Liebe zu erwecken, ging der junge Mann in den Wald, durchstach einer Schlange mit einer Nadel die Augen und stach nachher mit derselben Nadel in die Waden oder Arme des Mädchens.

Man durfte keine grösseren Arbeiten verrichten: man fürchtete, dass die Arbeit Viehkrankheiten und Missernte hervorrufe.

In Koeru durften die Mädchen nicht ausserhalb des Hauses schlafen; wenn dagegen gehandelt wurde, überfiel der Wolf im Sommer die Schafe.

Gründonnerstag.

Späne spielen am Gründonnerstag eine grosse Rolle.

Wenn die Kinder vor dem Sonnenaufgang aufstehen, so werden sie im Sommer viele Vogelnester finden; ausserdem müssen sie zu demselben Zwecke vom Hofe Späne ins Zimmer tragen.

Dieselben müssen sie aufs Geratewohl in den Schoss nehmen; erst im Zimmer dürfen sie nachsehen, was für Späne sie bekommen haben; kurze Späne bedeuten, dass man viele Nester finden, lange dagegen, dass man mit Schlangen zusammentreffen wird. Es handelt sich um die Nester grösserer Vögel, deren Eier man zur Speise benutzen kann. Ferner glaubte man, dass die ins Zimmer gebrachten Späne ein Schutzmittel gegen den Blitz seien und dazu helfen, dass die Hirten auf der Weide beim Vieh nicht einschlafen. Für die Erwachsenen dienten die Späne als Heiratsorakel; wenn die Späne beim Zusammenzählen eine gerade Zahl ergaben, so folgte in der nächsten Zeit eine Hochzeit.

In früheren Zeiten wurde Gründonnerstag verschieden gefeiert. An manchen Orten durfte man keinen Lärm machen, nicht lachen noch tanzen. Man glaubte, dass jede Arbeit mit Misserfolg verbunden sei. Im Süden dagegen heisst es, man müsse einige Arbeiten gerade an diesem Tage beginnen, damit sie gut gelingen.

Man glaubte, dass, ebenso wie in der Weihnachtsnacht, der Heiland auch in der Gründonnerstagsnacht umhergehe und die Häuser besuche. Zu seinem Empfange muss die ganze Nacht hindurch eine Kerze im Zimmer brennen und Wasser und Brot auf dem Tische stehen. In der alten Zeit besuchten die Verstorbenen um diese Zeit ihre früheren Wohnungen; später trat an ihre Stelle Christus.

Verschiedene Gebräuche sollen die Landwirtschaft fördern. Wenn man vor Sonnenaufgang Dünger aufs Feld führt, soll das Getreide gut gedeihen. In Setumaa melkt man vor Sonnenaufgang die Kühe, damit der böse Blick ihnen keinen Schaden tun könne. Um 12 Uhr nachts schlägt man im Viehstall Butter; durch diese Handlung hofft man im Sommer reichlich Butter zu erlangen. Auf der Insel Muhu (Mohn) hoffte man das Butterquantum auf solche Weise zu vermehren, dass man vor Sonnenaufgang mit der Flinte in den Wald ging und dreimal rief: „Butter, komm nach Hause!“ Auf der Insel Saaremaa (Ösel) kletterte man auf einen Baum und rief: „Milch, Sahne, Butter!“

Ein vor Sonnenaufgang auf dem Kreuzwege angezündetes Feuer hat zur Folge, dass das Getreide gut gedeiht und die Jäger viel Wild erlegen. Die jungen Mädchen brachten Kehrlicht auf den Kreuzweg und riefen: „Alle Freier zu mir!“

Auf der Insel Muhu sammelte man vor Sonnenaufgang Viehmist und Wacholder und räucherte damit die Netze, um mehr Fische zu fangen. Auf dem Festlande liess man zu diesem Zwecke ein Stecheisen machen. In Setumaa hoffte man auf guten Fischfang, wenn die Netze am Gründonnerstag zum Fenster ausgestellt wurden.

Wie zu Weihnachten, werden auch am Gründonnerstag Fenster und Türen mit Kreuzen versehen, um die bösen Geister von der Wohnung fernzuhalten. Vor ansteckenden Krankheiten meinte man sich schützen zu können, wenn man ohne Kleider unter einem Krummholz der Sonne entgegen durchkroch. Krankheiten sollten vom Vieh ferngehalten werden, wenn man in der Nacht die Stalltür mit Weidenruten schlug. Im Kirchspiel Helme ritt man auf einem Besen, damit Wölfe nicht in die Nähe des Hauses kämen.

In Südeesti durften an diesem Tage die Mädchen in der Badestube nicht baden; man fürchtete, dass sie sonst in die Gewalt des Teufels fallen. Ferner behauptete man, es sei am Abend dieses Tages nicht ratsam zu baden, weil das Wasser sich in Blut verwandle. In Setumaa wird empfohlen, sich vor dem Sonnenaufgang zu waschen, damit der Körper kein Jucken empfinde.

Wie am Neujahrstag, wird in Setumaa auch am Gründonnerstag verboten irgend etwas aus dem Hause zu geben, um nicht das ganze Jahr hindurch selbst Mangel zu leiden. Sogar den Bettlern darf man kein Almosen geben; ein Verstoß dagegen würde Feuerschaden oder irgendein anderes Unglück verursachen.

Blühende Pflanzen darf man nicht brechen: aus der Pflanze würde Jesu Blut hervorquellen.

Man trat am Morgen auf ein Eisenstück und rief: „Die Füße so hart wie Eisen!“ Man glaubte, dass wenn man so tat, die Füße nicht ermüdeten. Die Ludsener Esten brachten vor Sonnenaufgang ein Ameisennest ins Haus, gossen heisses Wasser darauf und wuschen sich mit diesem Wasser. Wenn die Setukesen ihr Gesicht und ihre Hände vor dem Sonnenaufgang waschen, glauben sie späterhin vor Krätze und anderen Hautkrankheiten geschützt zu sein.

Es ist nicht ratsam, an diesem Tage Besuche zu machen oder am Morgen dieses Tages eine Reise anzutreten. Unter den

Stuhl des Gastes wurde Salz gestreut, wahrscheinlich als Prophylaktikum gegen Zauberei.

In Setumaa kämmen sich die jungen Mädchen unter einer Birke; beim Kämmen äussern sie den Wunsch: „Das Haar möge so lang wachsen wie die Birkenzweige!“ oder: „Ein Freier soll kommen, der zweite gehen, der dritte vor dem Hause stehen!“ Diejenigen Frauenzimmer, welche eine schöne Stimme zu besitzen wünschen, hoffen sie zu erlangen, wenn sie in einem Birkenhain singen. Beim Kloster von Petseri begeben die Setukesen und Russen sich in der Nacht vor Gründonnerstag zu einer Quelle, waschen sich dort und nehmen Wasser mit nach Hause. Dieses Wasser soll vor Hautkrankheiten schützen und einen schönen Teint geben.

Am Gründonnerstag sind die Hexen tätig, namentlich bemühen sie sich dem Vieh Schaden zuzufügen; zu diesem Zweck bringen sie irgendeinen Gegenstand in einen fremden Stall. Wenn der Viehbesitzer den Gegenstand bemerkt, so verbrennt er ihn oder legt ihn an einen heissen Ort zum Dörren: in diesem Falle stösst nicht dem Vieh, sondern der Hexe selbst irgendein Unglück zu.

Das Gründonnerstagswetter beeinflusst die Witterung in der Zukunft. Schönes Wetter verheisst schöne Witterung im Herbst oder einen kornreichen Sommer, Sonnenschein dagegen warme Witterung zwei Wochen vor Johanni. Ein regenloser Gründonnerstag stellt für die erste Hälfte des Sommers trockene Witterung in Aussicht, eine warme Nacht 80 folgende kalte Nächte, eine kalte Nacht aber 80 folgende warme Nächte.

Am

Karfreitag

muss im allgemeinen jegliche Arbeit eingestellt werden und überall Ruhe herrschen. Im Kreise Pärnu wurde die Haustür entweder herausgehoben oder es wurden Tücher in den Türspalt gesteckt, damit sie kein Geräusch mache. Im Kirchspiele Saarde war es sogar verboten die Orgel zu spielen. Die Bevölkerung besuchte entweder die Kirche oder las zu Hause geistliche Bücher und sang Kirchenlieder.

Hie und da wurden trotzdem einige Arbeiten verrichtet. Im Kreise Viljandi führte der Landwirt vor Sonnenaufgang ohne

Pferd, selbst als Zugtier vorgespannt, 3 Fuhren Dünger aufs Feld, in der Hoffnung, das Getreide werde dann gut gedeihen. Am Karfreitagmorgen besserte man Pferdegeschirr aus, ebenso wurden am Ackergerät Reparaturen vorgenommen. Die Frauenzimmer schlugen auf dem Webstuhl Gewebe auf in der Annahme, das Zeug werde in diesem Falle ganz besonders stark werden.

Am Karfreitag fällt man Bäume, um besonders gutes Holz zu gewinnen. In der Nacht stahl man Material zum Schiffsbau, damit das Schiff bei Fischfang und Schmuggel Erfolg habe.

Ebenso war es verboten, sich an diesem Tage trauen zu lassen; die Ehe würde unglücklich werden.

In Setumaa zog man die Netze durch das Fenster aus dem Hause heraus, um reichlichen Fischfang zu erlangen; in Saaremaa reparierte man die Netze zu demselben Zwecke.

In Südeesti war es am Karfreitag verboten, jemandem aus dem Hause Milch zu verabfolgen, um nicht den Milchertrag der Kühe zu beeinträchtigen.

Wie am Palmsonntag, so brachte auch am Karfreitag die Jugend Späne ins Zimmer; die Knaben hofften dann im Sommer viele Vogelnester, die jungen Männer aber viele Bräute zu finden.

Um sich vor ansteckenden Krankheiten zu schützen, tauchte man in fließendes Wasser ein. Man durfte sich nicht kämmen, damit das Haar nicht grau werde. Die Bürste wurde versteckt, damit die Hühner im Garten keinen Schaden anrichten.

Im Kreise Pärnu ging man dreimal um den Stall herum und steckte Wacholder- und Ebereschenzweige in die Balkenritzen, um Viehkrankheiten vom Stall fernzuhalten.

In Südeesti tränkte man das Vieh mit Wasser, in welchem man Ameisen gekocht hatte. Damit die Milch sich gut erhalte, wurde ein Bohrer glühend gemacht und mehreremal in die Milch gesteckt.

Die Setukesen gehen am Karfreitagmorgen mit der Sense in einen Wald, in welchem sich viele Schlangen befinden, und marschieren dort wie die Soldaten herum. Sie hoffen, dass infolgedessen im nächsten Sommer alle Schlangen in diesem Walde verschwunden sind. In der Umgegend von Viljandi darf man am Karfreitag nicht nähen, oder man wird im Sommer oft mit Schlangen zusammentreffen.

Vor dem Sonnenaufgang suchte man Kräheneier und zerschlug sie am Hühnerhause, damit die Krähen die Küchlein nicht

überfielen. Man fürchtete sich am Karfreitagmorgen besonders vor „Vogelbetrug“, d. h. dass man nüchtern einen Vogel sah oder eine Vogelstimme hörte. Der „Vogelbetrug“ hatte für den Menschen schlimme Folgen.

Am Karfreitag „tauft“ der Rabe seine Eier. Wenn Jemand die Rabeneier aus dem Nest geholt, abgekocht und wieder ins Nest zurückgebracht hat und der Rabe dies bemerkt, so holt er vom Jordan einen Stein, mit welchem er seine Eier „tauft“, kuriert. Dieser Stein ist ein Talisman, welcher Wunder tut, Weisheit und Glück gibt und vor Krankheiten schützt. Aus den mit diesem Stein getauften Eiern sollen Jungen herauskommen. Den im Neste gebliebenen Stein muss man sich holen, um zum Glücke zu gelangen. Den Raben muss man aber erschiessen, denn sonst könnte er das Haus des Steinräubers anzünden. Andere behaupten, der Rabe hole am Gründonnerstag zur Taufe seiner Eier mit dem Schnabel aus dem Meere Wasser.

Hier und da enthielt man sich am Karfreitag jeglicher Speise, oder man ass Bohnen und Grütze, auch Sauerkohl und Gerstensuppe.

Wie am Gründonnerstag, so gehen auch am Karfreitag die Hexen herum. In Setumaa behauptet man, dass sie Tierstimmen nachahmen. Wer solche Stimmen hört, den trifft irgend ein Unglück. Einige Hexen gehen auf die Viehweide und melken dort Wacholdersträucher. Dadurch wird bei den Kühen Milchabnahme verursacht.

Hexe wurde ein Kind, welches an 3 Karfreitagen gesäugt wurde.

Kein Frauenzimmer durfte an diesem Tage Besuche machen; man fürchtete Hexerei. Kam doch irgendein altes Weib oder eine alte Jungfer zum Besuch, so warf man ihr beim Verlassen des Hauses Asche und Sand nach, an anderen Feiertagen zuweilen auch glühende Asche und Kohlen.

Die Karfreitagswitterung meldet die zukünftige Witterung an. Eine helle Morgenröte stellt eine gute Buchweizenernte in Aussicht, Regen eine gute Ernte, schönes Wetter eine gute Roggenblütezeit, schlechtes Wetter schlechte Witterung im September oder Oktober.

Am

stillen Sonnabend

wurde frisches Wasser ins Zimmer gebracht, damit Jesus seine Wunden waschen könne. In Äksi bei Tartu wurde zu demselben Zwecke Wasser mit einem Schöpfgefäß in die Badestube gestellt, in Sangaste aber ein Geschirr mit Wasser und ein Badequast auf die Schwitzbank.

Hier und da wird der stille Sonnabend für einen halben Feiertag gehalten und still verbracht, weil der Herr im Grabe ruhe. In Mihkli wurden am Abend den Kindern Ruten unter den Kopf gelegt, damit sie gehorsam werden.

Die Setukesen gehen am Abend in die Kirche und nehmen Weissbrot, Butter, Quark und drei Eier mit, zuweilen auch Schinken; alle diese Lebensmittel werden auf einen Tisch gestellt; der Priester geht vorbei und weihet sie; dann geht ein jeder mit seinen Gaben nach Hause und darf sie essen.

Am Sonnabend findet gewöhnlich das Eierfärben statt.

Vermittelst der Hydromantie hofften die jungen Mädchen und Männer ihre zukünftige Eehälfte zu erblicken. Man starrte so lange in ein Glas Wasser, bis sie erschien. Mit Hilfe eines Schweines wollten die Mädchen erfahren, ob sie in die Ehe treten würden. Das Mädchen setzte sich auf ein in das Zimmer gebrachtes Schwein; wenn das Schwein in den Winkel lief, musste das Mädchen noch auf den Freier warten.

In der Umgegend von Viljandi streute man ebenfalls wie am Weihnachtsabend Stroh auf die Diele; anderswo machte man mit Kreide, Kohle oder Teer Kreuze auf die Türen, Fenster, Wagen und Schlitten, um die bösen Geister fernzuhalten.

Ostern.

Ebenso wie Weihnachten mit dem Weihnachtsabend beginnen, läutet der Ostersonnabend Ostern ein; namentlich beginnt das Fest in Setumaa und überhaupt bei den Griechisch-Orthodoxen am Abend. Dann geht die Gemeinde in die Kirche. Um 12 Uhr verlässt die Geistlichkeit die Kirche; die Heiligenbilder werden vor ihr hergetragen, die Gemeinde folgt der Geistlichkeit, ein Jeder hält eine brennende Kerze in der Hand. Alle suchen den Herrn und singen dabei: Herr, wo bist du? Nach dreimaligem Gang um die Kirche ruft der Priester: Der Herr ist auf-

erstanden! wonach die Gemeinde antwortet: Er ist wirklich auf-
erstanden! Darauf küsst man einander und geht mit den bren-
nenden Kerzen nach Hause. Wenn das Licht unterwegs erlischt,
fürchtet man Unglück.

Am Ostermorgen trug man in Halliste weisse Kleider, auf
welche kleine schwarze Kreuze aufgenäht waren. In Väike-
Maarja machte man vor der Kirchfahrt mit der linken Ferse
vor dem Pferde ein Kreuz, damit unterwegs kein Unglück passiere.

Das Osterfest übte auf das Schicksal des Menschen eine
magische Wirkung aus. Am Ostermorgen ist die Himmels-
pforte geöffnet, jeder Sterbende, auch der grösste Sünder, ge-
langt in den Himmel. Die Träume der Osternacht gehen in Er-
füllung. In Väike-Maarja behauptet man, dass am Ostermorgen
der Hahn auf dem Kirchturm krähe.

Wie zu Weihnachten, unterhält sich auch das Vieh unter-
einander. In Helme verbietet man zu Ostern zu nähen, denn
jeder Stich schlage Christi Leib eine Wunde.

Eine grosse Rolle spielen die Ostereier. In der Umgegend
von Pärnu meint man, die Sitte Eier zu schenken stamme aus
der Zeit Christi. Maria habe Pontius Pilatus ein Ei gebracht,
damit Pilatus Jesum nicht verurteile. In Pärnu behauptet man,
Maria sei zu Tiberius gegangen, um ihm die Nachricht von der
Auferstehung Christi zu überbringen, und habe bei dieser Gele-
genheit dem Kaiser ein rotes Ei geschenkt.

In Setumaa, aber auch in einigen anderen Gegenden wird
man ebenso wie am Palmsonntag mit Weidenruten geschlagen;
man gibt demjenigen, welchen man nicht geschlagen hat, keine
Eier. In Väike-Maarja schlug man die Kinder mit Weidenkätz-
chen auf den Mund, um sie artig zu machen. Überhaupt jedoch
spielt das Schmackostern in Deutschland eine grössere Rolle als
bei den Esten.

Wie in der stillen Woche, so werden auch zu Ostern Späne
ins Zimmer gebracht, um viele Vogelnester mit Eiern zu finden.
Zuweilen verlangt man, dass man mit Spänen im Munde drei-
mal im Sinne des Sonnenlaufs um das Haus herumlaufe. Die
Jugend kannte verschiedene Mittel, um viele Eier zu finden.

Man glaubt, dass die Kühe mehr Milch geben werden, wenn
die Hausfrau am Ostermorgen Eierschalen in die Luft empor-
wirft. In Audru nahm man an, dass die Hausfrau, welche zu

Ostern Eierschalen auf die Gasse geworfen, ihre Nachbarinnen beim Arbeiten übertreffe. In Mihkli legte man ein Gänseei ins Hühnernest, damit die Hühner grössere Eier legen. In Setumaa legte man ein geweihtes Ei vor das Heiligenbild und verwahrte es dort das ganze Jahr hindurch; beim Feuerschaden löscht ein solches Ei das Feuer. Am ersten Ostertage geht man auf den Friedhof, vergräbt dort gefärbte Eier auf einem Grabe und ruft den Verstorbenen zu: Christus ist auferstanden!

In Urvaste meint man, dass wenn man den ganzen ersten Ostertag hindurch Eier wasche, man lange jung bleibe. In Antsla trug man ein Ei auf den Kreuzweg, damit man das ganze Jahr vom kalten Fieber verschont bleibe. In Helme wurde zu Ostern ein Ei auf die Schwelle des Stalles gelegt und dann das Vieh aus dem Stalle getrieben; das Tier, welches das Ei zertrat, kam im Sommer um.

Junge Männer gehen im Dorfe herum und sammeln bei den Mädchen Eier ein. Manchmal geben die Männer auch selbst Eier entgegen, aber nicht immer. Erhalten sie freiwillig nicht genug Eier, so holen sie dieselben sogar aus den Nestern.

In Vändra wurde am ersten Ostertage ein Ei in den Opferkorb gelegt, ein anderes ins Feuer geworfen, um das ganze Jahr hindurch Schutz vor Feuersgefahr zu haben. In Töstamaa brachte man soviel Eier in den Stall, wieviel Stück Vieh sich dort befanden. In Hiiumaa galt das Osterei als Arzneimittel gegen Viehkrankheiten.

In Setumaa, aber auch in einigen anderen Gegenden wird das Ei in so viele Stücke geteilt, als im Hause Personen sich befinden, und jeder ein Stück gegeben; vom Osterei hofft man Kraft und Schutz gegen Krankheiten.

Wenn in Halliste die Mädchen den sie besuchenden Jünglingen keine Eier geben konnten, so überreichten sie ihnen eine Schnur, aus welcher die Beschenkten sich eine Peitsche verfertigten. Im Besitze einer solchen Peitsche sollte ihnen unterwegs kein Unglück passieren.

Sehr verbreitet ist das Spicken oder Kippen der Eier. Man behauptet, dass solche Mädchen eher heiraten, deren Eier zerschlagen werden. Wenn bei der Hausfrau das Ei zerschlagen wird, soll nächstens ein neuer Weltbürger ins Haus kommen, wenn aber beim Hausherrn, soll er sich in eine andere Frau verlieben.

Wenn man ein Ei mit zwei Dottern findet, so bedeutet dies, dass man im Laufe des Jahres heiraten werde.

Zu Ostern konnte man nicht allein Eier bekommen, sondern auch Geld. Zu diesem Zwecke ging man am Samstagabend in die Kirche und legte eine Münze unter die Ferse des linken Stiefels. Nach dem Rufe des Priesters: „Christus ist auferstanden!“ schlug man mit dem linken Absatz dreimal auf den Fussboden. In Kambja hiess es, dass man nach dem Rufe des Priesters still bei sich sagen müsse: „Nicht Christus ist auferstanden, sondern meine Münze!“ In solchem Falle wurde die im Stiefel verborgene Münze zum Glückstaler; wenn man dafür irgend etwas kaufte, kehrte das Geld immer zum Besitzer zurück, wenn nur an der Schwelle ein Hufeisen oder auf der Lette ein angenageltes Geldstück fehlte.

Über die Osterfeuer weiss man wenig zu berichten. In der Umgegend von Pärnu musste die ganze Osternacht hindurch Licht im Hause sein. In Põlva wurden auf allen Anhöhen Scheiterhaufen angezündet, um des Frühlings Ankunft zu verkündigen; um das Feuer herum wurde in der Nacht gespielt und getanzt.

Auf dem Herde zündete man zu Ostern gewöhnlich kein Feuer an. In Helme hiess es, man solle erst am zweiten und dritten Feiertag im Hause Feuer anzünden, sonst werde im Sommer der Blitz einschlagen.

Einer fremden Person wagte man gewöhnlich kein neugeborenes Tier zu zeigen, aus Furcht, der böse Blick könne dem Tiere Schaden tun; zu Ostern dagegen hatte das Tier von dem bösen Blick nichts zu befürchten.

Im Kreise Pärnu klopfte die Wirtin in der Osternacht dreimal an die Stalltür, um das Vieh vor dem bösen Blicke zu schützen; zu demselben Zwecke bestreute man die Ferkel mit Salz.

Wenn jemand das Vieh verhexen wollte, so legte er in der Osternacht ein Stück Fleisch in den Viehtrog; wollte man aber jemandem Hunger ins Haus schicken, so legte man in der Nacht Steine in den Kessel dieses Hauses.

Wenn einem Jüngling das Kleid eines Mädchens in der Osternacht unter das Kissen gelegt wird, so sieht der Jüngling im Traume seine Zukünftige. Wenn am Ostermorgen eine ledige Person die Vögel paarweise fliegen sieht, so wird sie im Laufe des Jahres heiraten. In Audru krochen die jungen Mädchen in den

Ofen und fragten, wie der zukünftige Mann aussehen würde. Das Rauschen des Windes sollte darauf Antwort geben.

Oder jedes Mädchen nahm einen Knochen. Darauf wurde ein Hund herbeigerufen. Wessen Knochen der Hund zuerst anfasste, jenes Mädchen sollte vor allen anderen einen Mann bekommen; wenn der Hund mit dem Knochen in der Nähe blieb, bedeutete dies, dass der Bräutigam in der Nähe wohne; ging der Hund weit, so wohnte der Bräutigam weit. Wenn ein junger Mann mit einem Mädchen am ersten Ostertage ein Ei zur Hälfte isst, wird er dieses Mädchen heiraten.

Man ging am Ostermorgen früh mit einem Spiegel rückwärts auf einen Kreuzweg und blickte dort in den Spiegel. Wenn man im Spiegel ein grosses Tier erblickte, so wurde das Jahr glücklich, erblickte man aber ein kleines, so hatte man nichts Gutes zu erwarten.

Wenn am Ostermorgen Seewind weht, kann man im Sommer auf guten Fischfang hoffen; regnerisches Wetter zu Ostern verheisst regnerische Sommertage. Nord- und Südwind am ersten Ostertag stellt 40 Tage lang Wind aus derselben Richtung in Aussicht.

Wenn die hintere Hauswand zu Ostern kracht, verlassen die Sorgen das Haus, kracht aber die vordere Wand, so kommen sie ins Zimmer. In Abja meint man, am ersten Ostertage melde das Knarren der Tür, dass der Blitz im Sommer einschlagen werde.

In der Gegend von Valga wurden zu Ostern die Obstbäume begossen, damit sie im Herbst viele Früchte trugen. Vor dem Sonnenaufgang wurde zu demselben Zwecke Dünger in den Obstgarten geführt. Man streute Asche aufs Roggenfeld, damit der Roggen gut gedeihe. In Väike-Maarja glaubte man, dass das Ausklopfen der Beinkleider des Besitzers auf dem Roggenfelde das Wachstum des Roggengrases fördere. In Kihnu wurden am Ostermorgen Netze ins Meer versenkt, um reichlichen Fischfang zu erlangen. In Abja dagegen behauptet man, dass der Teufel das ganze Jahr denjenigen verfolge, welcher am ersten Ostertage arbeitet.

Hier und da wurde zu Ostern das Vieh nicht getränkt, damit es im Sommer sich nicht durch Bremsen in die Flucht treiben lasse. Die Hirten wurden mit Wasser begossen, damit sie im Sommer wachsam seien und beim Vieh nicht einschlafen.

In Väike-Maarja wurde Stroh an die Decke geworfen und nach den haftengebliebenen Halmen geurteilt, wie die Ernte sein werde.

In Helme muss man zu Ostern immer mit demselben Löffel essen, mit welchem man am Ostermorgen gegessen hat. In Urvaste liess man die Speisen die ganze Nacht auf dem Tische stehen, eine brennende Kerze daneben; auf diese Weise wollte man dem Brotmangel vorbeugen. An vielen Stellen wurde in der Osternacht ebenso wie in der Christnacht 7 oder 12 mal gegessen. In Helme trug man in der Osternacht Speisen und Getränke in den Wald und genoss sie dort; der Grund dieser Handlungsweise ist unbekannt.

In Tõstamaa ging man am ersten Ostertage mit ungewaschenem Gesicht und ungekämmtem Haar in die Kirche. Die zum Waschen und Kämmen notwendigen Gegenstände wurden zeitig versteckt: man fürchtete, dass sonst Wölfe und Schlangen zum Hause kommen würden. Am zweiten Ostertage durfte man sich wieder waschen und kämmen. Manche Personen wuschen sich in Tõstamaa doch, aber in diesem Falle streute man ins Waschwasser Salz; anderswo legte man eine silberne Spange ins Waschwasser, damit die Augen klar werden.

In der Umgegend von Tartu glaubt man, dass zu Ostern das Wasser in den Brunnen zu Met werde; um den Met aber schöpfen zu können, bedürfe man der Hilfe der 7 Bücher Mosis.

Zu Ostern ist das Wasser heilkräftig und übt eine kosmetische Wirkung aus, wenn man es nämlich in der Dämmerung aus Flüssen und Quellen schöpft; es verjüngt und erfrischt dann das Gesicht. In Helme verlangt man, der Hauswirt solle dieses Wasser schöpfen und dann Weidenkätzchen hineinwerfen. Alle, welche sich im Hause mit diesem Wasser waschen, seien vor Augenkrankheiten geschützt.

In Helme wurde in der Festzeit ein besonderer Aschenwächter angestellt. Man fürchtete, dass wenn jemand vom Herde Asche forttrage, er damit des Hauses Glück und Frieden raube. Während jeder Festlichkeit sass immer eine alte Person am Herde und hielt Wache.

Um Mitternacht wurde der Fussboden gefegt und der Kehricht hinausgeworfen. Man stellte sich auf den Kehricht und horchte. Das Bellen eines Hundes verkündigte Hochzeit, Bretterschall Beerdigung, Pfeifen Taufe und Kirchenglocken Tod des

Pfarrers. In Helme verbot man am Ostermorgen den Fussboden zu fegen, damit das Brot nicht zu viel Spreu enthalte, in Sanguaste wünschte man, dass der Kehrriht auf den Kreuzweg gebracht werde, damit die Mädchen Freier finden; auch wurde er im Schafstall ausgeschüttet, damit die Schafe gut gedeihen.

Überall in Eesti glaubt man, dass am Ostermorgen die Sonne vor Freuden spiele oder schaukle; nur böse Personen können das Schaukeln nicht sehen. Das Schwein blicke sonst nicht zum Himmel hinauf, wohl aber zur Zeit des Sonnenspiels. In der Umgegend von Pärnu meint man während des Sonnenspiels das Flügelrauschen von Engeln hören zu können. In Vigala wurden während des Sonnenspiels die von der Sonne beschienenen Obstbäume mit Wasser begossen, damit sie mehr Obst trügen.

Überall in Eesti werden zu Ostern Schaukeln aufgestellt. Man hält es für seine Pflicht zu schaukeln, in der Hoffnung dann in allen Unternehmungen Erfolg zu haben. In Otepää wurden sogar die Kranken auf die Schaukel gesetzt. Mädchen, welche den Männern keine Eier geben, werden zum Schaukeln nicht zugelassen. Gewöhnlich schaukeln Jünglinge und Mädchen zusammen. Man schaukelte nicht allein zu Ostern, sondern auch nachher im Sommer.

Wenn die Jugend sich zur Schaukel begab, wurde in früheren Zeiten ein Dudelsackpfeifer mitgenommen, später ein Geiger oder Harmonikaspieler. Die halbe Nacht hindurch sang man, spielte, tanzte und schaukelte.

Das Volk erklärt, die schaukelnde Sonne habe die Veranlassung dazu gegeben, dass Menschen Schaukeln errichten. Nach einer andern Version wollten die Juden die Kreuzigung sehen. Um einen besseren Überblick zu haben, bauten sie Schaukeln und sahen von den Schaukeln zu.

Wenn ein Frauenzimmer zu Ostern zu Besuch kommt, so kündigt dieser Besuch ein schlechtes Jahr an, wenn aber eine Mannsperson, ein gutes. In Tori warf man eine handvoll Salz unter den Stuhl des Gastes.

In Väike-Maarja warf man dem zu Besuch gekommenen Frauenzimmer Bastschuhe, in Rapla ein Pferdehalsgeschirr, anderswo ein Handtuch um den Hals. Die männliche Jugend kümmerte sich wenig um das Verbot zu Ostern Besuche zu

machen. In Junnimaa fuhr man zu Ostern immer zu Besuch, auch wenn der Ort nur 20 Schritt entfernt war.

Am zweiten Ostertage gingen ältere Männer oft ins Wirtshaus, die Jugend aber irgendwohin ins Dorf; da spielte und tanzte man. Am dritten Tage versammelten die Mädchen sich oft in einem Bauernhause, wo eine ältere Person ihnen Märchen erzählte. Wenn der letzte Feiertag auf den Georgitag fiel, trug die Hauswirtin Opfergaben auf die Viehweide; im Kreise Pärnu hiess es, die Opfer seien für St. Georg bestimmt, damit er die Herde beschütze.

In Sangaste galt der dritte Feiertag als Hochzeitstag.

Bei den Setukesen dauert das Osterfest die ganze Woche hindurch.

Im allgemeinen hat das Osterfest viele Sitten und Gebräuche bei anderen Festtagen entlehnt, namentlich beim Weihnachtsfest. Auch von den Sitten der stillen Woche wiederholen sich viele im Zusammenhang mit anderen Festen, z. B. das Schmackostern, die Mittel zum Finden von Vogelnestern u. s. w.